

EGE ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
TÜRK KÜLTÜRÜNDE 'EV BAHÇESİ' ANLAYIŞI
ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Meltem WALLACE

Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı
Bilim Dalı Kodu: 501.05.00
Sunuş Tarihi: 26.07.2007

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Erhan Vecdi KÜÇÜKERBAŞ

Bornova-İZMİR

III

Sayın **Meltem WALLACE** tarafından **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak sunulan “**Geçmişten Günümüze Türk Kültüründe ‘Ev Bahçesi’ Anlayışı Üzerine Araştırmalar**” başlıklı bu çalışma E.Ü. Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmenliği ile E.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Eğitim ve Öğretim Yönergesi'nin ilgili hükümleri uyarınca tarafımızdan değerlendirilerek savunmaya değer bulunmuş ve **26.07.2007** tarihinde yapılan tez savunma sınavında aday oy birliği ile başarılı bulunmuştur.

Jüri Üyeleri:

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Erhan Vecdi KÜÇÜKERBAŞ .....

Raportör Üye : Prof. Dr. Tanay Birişçi YILDIRIM .....

Üye : Prof. Dr. Ercan ÖZZAMBAK .....

ÖZET**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK KÜLTÜRÜNDE
'EV BAHÇESİ' ANLAYIŞI ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR****WALLACE, Meltem**

Yüksek Lisans Tezi, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Erhan Vecdi KÜÇÜKERBAŞ

Temmuz 2007, 258 sayfa

Peyzaj mimarlığının her geçen gün önemi daha da anlaşılan bir meslek dalı olması, daha sağlam ve daha geniş bir bilgi talebine olan gereksinimi de beraberinde getirmektedir. Buna bağlı olarak peyzaj tasarımı tarihinin çok daha derinlemesine incelenmesi ve Türk kültüründe tarihsel olarak ulaştığı noktanın bilinmesinde büyük bir gereklilik vardır.

Bu yüksek lisans tezi ile tarih içinde Türk kültüründe ev bahçelerinin tasarımsal kimliği üzerine yapılmış çalışmaları içeren bir araştırma hazırlanmıştır.

Bu çalışmada süreç olarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önceki dönemler temel alınmış ve öncelikle Batı Avrupa etkilerinin Osmanlı ev bahçesi kültürü üzerinde etkin olarak görülmeye başlandığı 18.yüzyıl öncesine odaklanılmıştır.

Mekânsal anlamda irdelenen Türk ev bahçeleri üzerine yapılmış olan araştırmalarda Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri dışında kalan

VI

bölgelere ait literatür bulunmadığı için çalışma, sözkonusu bu üç bölge ile sınırlı kalmıştır.

Bu konuya yönelik yapılmış araştırmalar, sınırlı sayıda gerçekleşmiş olsa da her çalışmacının ulaşmış olduğu ortak nokta, Türklerin, Selçuklulardan itibaren doğal peyzajı kullanarak, dönüştürerek, işlevsel ve estetik tasarımlar ortaya çıkarmaları sonucu kkl bir bahe kltr oluşturdukları ynndedir.

Anahtar kelimeler: Türk bahçeleri, Osmanlı bahçeleri, Selçuklu bahçeleri, İslam bahçeleri, bahe tarihi, peyzaj mimarlığı tarihi.

ABSTRACT

**RESEARCHES ON THE ‘HOUSE GARDEN’
CONCEPT IN TURKISH CULTURE, PAST TO PRESENT**

WALLACE, Meltem

Msc in Landscape Architecture

Supervisor: Prof. Dr. Erhan Vecdi KÜÇÜKERBAŞ

July 2007, 258 pages

Landscape Architecture is an occupation whose importance is becoming more obvious everyday, extending the need to demand a wider and more reliable body of information and knowledge. Therefore there is a great necessity for the examination of the history of Landscape Design to be understood at a deeper level, which acknowledges the historical extent of it's reach in Turkish culture.

This masters thesis has been conducted by reviewing research studies that take an historical look at the design identity of house gardens in Turkish culture.

The historical time frame that proceeded the establishment of the Turkish Republic is considered in this study, with the main focus being on the pre-eighteenth century period, when Western European influences began to impact on Ottoman house garden culture.

VIII

Research that has attempted to examine Turkish house gardens in a spatial context shows that there is no literature or record in this area out with the Marmara, Aegean and Mediterranean Regions, thus restricting this study to the aforementioned borders.

Although a very limited number researches have been carried out on this subject every researcher has arrived at the same common conclusion, that from the Seljuk's onwards Turks have created a well established garden culture by utilizing and transforming the natural landscape and in return creating functional and aesthetical designs.

Key Words: Turkish Gardens, Ottoman Gardens, Seljuk Gardens, İslam gardens, history of gardens, history of landscape architecture.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim boyunca şahsıma ayırdığı geniş zaman zarfında, akademik bilgisi ile bana sürekli destek olup, çalışmalarımda araştırmacı ve sorgulayıcı olmam konusunda beni yüreklendiren sayın danışman hocam Prof. Dr. Erhan Vecdi Küçükbaş'a, bilgisi ve görüşlerini paylaşmaktan vazgeçmeyen sayın hocam Prof. Dr. Bülent Özkan'a derin teşekkürlerimi sunarım.

Uzun yıllardır Türk bahçeleri konusunda çok önemli çalışmalar yapan Ankara Üniversitesi'nden değerli hocamız Prof. Dr. Yüksel Öztan'a bana ayırdığı yararlı saatler ve konuya eşsiz katkıları için teşekkürü bir borç bilirim.

İş ile akademik hayatı uyumlu bir şekilde yürütmemi sağlayıp, önceliklerimi belirlememde bana yardımcı olan, İzmir Ekonomi Üniversitesi'nden Yard. Doç. Dr. Marcus Wilsing'e ve kaynak bulma konusunda çabalarının esirgemeyen Manfred Miltz'e ayrıca teşekkür ederim.

Türk bahçesinin özgün kimliğini ortaya çıkarma çabalarım sırasında yaptıkları çalışmalarla beni aydınlatan bütün araştırmacılara ve bu tezi oluştururken araç görevini üstlenen elektronik ortam hazırlayanlarına da teşekkürlerimi sunmak isterim.

Eğitim hayatım boyunca bana olan inancını hiç yitirmeyen sevgili babam Prof. Dr. Numan Sungur'a ve her zaman beraberimde olan eşim Dylan Wallace'a sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	V
ABSTRACT	VII
TEŞEKKÜR	IX
ŞEKİLLER DİZİNİ	XIII
ÇİZELGELER DİZİNİ	XV
1. GİRİŞ	1
1.1. Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşmenin Öyküsü	6
1.1.1. Tarihöncesi Anadolu ve tarih çağlarına geçişte Anadolu.....	6
1.1.1.1. Neolitik Çağ'da Anadolu	6
1.1.1.2. Tunç Çağları'nda Anadolu.....	9
1.1.2. Antik Çağ'da Anadolu	
1.1.2.1. Klasik Dönem	9
1.1.2.2. Hellenistik Dönem	11
1.1.2.3. Roma Dönemi	11
1.1.3. Bizans, Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemleri	12
1.1.3.1. Bizans Dönemi.....	12
1.1.3.2. Selçuklular Dönemi'nde Anadolu	13
1.1.3.3. Beylikler Dönemi'nde Anadolu.....	15

İÇİNDEKİLER (devamı)

Sayfa

1.1.3.4. Osmanlı Dönemi'nde Anadolu	16
1.2. İslam Öncesi Türk Sanatı	20
2. ÖNCEKİ LİTERATÜR ÇALIŞMALARI	23
2.1. Yurtiçi Literatür Çalışmaları	23
2.1.1. Eser adı: Şehircilik	23
2.1.2. Eser adı: Osmanlı devrinde İstanbul bahçeleri.....	24
2.1.3. Eser adı: Eski Türk bahçeleri ve özellikle eski İstanbul bahçeleri	26
2.1.4. Eser adı: Türk bahçeleri	30
2.1.5. Eser adı: Çevre düzenlemesi ve mimari üzerine düşünceler	44
2.1.6. Eser adı: İngiliz yazar Miss Pardoe'ya göre Boğaziçi'nde Türk evleri.....	46
2.1.7. Eser adı: Geleneksel Anadolu Türk bahçelerinin özgün değerleri (The intrinsic values of the traditional Anatolian Turkish garden).....	47
2.1.8. Eser adı: Eski evlerimiz eski insanlar	55
2.1.9. Eser adı: Türklerde çiçek sevgisi	57

İÇİNDEKİLER (devamı)

	<u>Sayfa</u>
2.1.10.Eser adı: Nerde o eski bahçeler, o eski İstanbul?	59
2.1.11.Eser adı: Dünden bugüne bahçe kültürümüz	63
2.1.12.Eser adı: İstanbul’da bahçe kültürü	67
2.1.13.Eser adı: Resim bahçelerinde mevsimler	70
2.1.14.Eser adı: Dolmabahçe Sarayı	72
2.1.15.Eser adı: Türk bahçesinin özellikleri	75
2.1.16.Eser adı: Tarih içinde Türk bahçesi	76
2.1.17.Eser adı: Tarih Boyunca İstanbul’un Park, Bahçe ve Koruları, Egzotik Ağaç ve Çalıları	79
2.1.18.Eser adı: Bahçe ve Peyzaj Sanatı Tarihi	82
2.1.19.Eser adı: Eski zaman bahçeleri	84
2.1.20.Eser adı: Hasbahçe, Osmanlı kültüründe bahçe ve çiçek	85
2.1.21.Eser adı: Klasik Çağ Osmanlı bahçeleri (Classical Era Ottoman Gardens)	90
2.1.22.Eser adı: Su insan.....	91
2.1.23.Eser adı: Osmanlı’da bahçe köşkleri	92
2.1.24.Eser adı: Yaşadığımız Çevre ve Peyzaj Mimarlığı.....	97
2.1.25.Eser adı: Türk bahçe kültürü, ah o eski İstanbul bahçeleri.....	101
2.2. Yurtdışı Literatür Çalışmaları	102

İÇİNDEKİLER (devamı)**Sayfa**

- 2.2.1. Eser adı: 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı kent kültüründe açık alan, su ve ağaçlar (Open space, water and trees in Ottoman urban culture in the 18th-19th centuries) 102
- 2.2.2. Eser adı: Frenk, Hind ve Sind, Osmanlı açık alan estetiğinde gerçek ve hayal (Frenk, Hind ve Sind, real or imaginary in the aesthetics of Ottoman open space)..... 106
- 2.2.3. Eser adı: İstanbul'u yeniden yapmak, bir Osmanlı şehrinin 19. yüzyıldaki portresi (The remaking of İstanbul, portrait of an Ottoman city in the 19. century) 110
- 2.2.4. Eser adı: Osmanlılar, dağılan imgeler (The Ottomans, dissolving images) 111
- 2.2.5. Eser adı: İnsanın peyzajı (The landscape of man) ... 115
- 2.2.6. Eser adı: Yakın Doğu'da bahçe..... 116
- 2.2.7. Eser adı: Güzel bahçeler, insanın Cennet'e olan özlemi (Beautiful gardens, man's longing for Paradise)..... 117

İÇİNDEKİLER (devamı)

Sayfa

2.2.8. Eser adı: Osmanlı klasik bahçe kültürünün bir aynası olarak 16. yüzyıl İstanbul’unda banliyö peyzajı (The suburban landscape of sixteenth-century İstanbul as a mirror of classical Ottoman garden culture)	119
2.2.9. Eser adı: Türk bahçesi (Turkish garden).....	124
2.2.10.Eser adı: Alanya’nın ehlileştirilmiş tepeleri (The tamed hills of Alanya).....	127
2.2.11.Eser adı: Lale (The tulip)	129
2.2.12.Eser adı: Bahçe çiçeğinin resimli tarihi, flora: Türk İmparatorluğu (An illustrated history of the garden flower, flora: Turkish Empire).....	133
2.2.13.Eser adı: Osmanlı sefa bahçesi (Ottoman pleasure garden)	136
2.2.14.Eser adı: Oxford bahçeler rehberi (The Oxford companion to garden)	139
2.3. Dünyadan Sembolik Türk Bahçeleri.....	150
2.3.1. ‘Royal Flora Ratchaphruek 2006’ Türk Bahçesi	150
2.3.2. Missouri Botanik Bahçesi, Osmanlı Bahçesi	156
2.3.3. Montreal Botanik Bahçesi, Türk Barış Bahçesi.....	162
2.3.4. John Drake’in Cambridge’deki evi ‘Hardwicke House’	166

İÇİNDEKİLER (devamı)

Sayfa

2.3.5. ‘IGA’93 Stuttgart’ Türk Bahçesi	169
2.3.6. ‘Landesgartenschau Ingolstadt 1992’ Türk Bahçesi	169
2.3.7. ‘The International Garden and Greenery Exposition, Expo’90 Osaka’ Türk Bahçesi	172
2.3.8. ‘Liverpool Garden Festival’84’ Türk Bahçesi	175
2.3.9. ‘IGA’83, Munich’ Türk Bahçesi	175

3. MATERYAL VE YÖNTEM..... 178

3.1. Materyal	178
3.2. Yöntem.....	178

4. ARAŞTIRMA BULGULARI..... 179

4.1. Türk Ev Bahçelerinin Bölümleri ve Mekânları.....	180
4.2. Bir Türk Bahçesinde Bulunabilecek Cansız Peyzaj Donatı Elemanları	186
4.3. Peyzaj Aksesuarları ve Objeleri.....	198
4.4. Canlı Peyzaj Donatı Elemanları, Flora	198
4.5. Fauna.....	202
4.6. Bahçelerde Gerçekleştirilen Eylemler/ Dış Mekân Aktiviteleri	202

İÇİNDEKİLER (devamı)

	<u>Sayfa</u>
4.7. Malzemeler	203
5. TARTIŞMA VE SONUÇ	204
5.1. Tartışma	204
5.1.1. Tasarım ilkeleri	204
5.1.1.1. Oturma mekân ve birimleri.....	204
5.1.1.2. Su öğeleri	210
5.1.1.3. Duvarlar	215
5.1.1.4. Setler/Sekiler/Teraslar	218
5.1.1.5. Akslar.....	219
5.1.1.6. Bahçe aksesuarları	220
5.1.1.7. Canlı donatı elemanı olarak bitkiler.....	221
5.1.1.8. Canlı donatı elemanları olarak hayvanlar	226
5.1.2. ‘Türk Bahçeleri’ Kavramının Uluslararası Literatürde Sınıflandırılması.....	234
5.2. Sonuç	238
KAYNAKLAR DİZİNİ	240

İÇİNDEKİLER (devamı)

Sayfa

EKLER..... 246

Ek 1. Türk Ev Bahçelerinde Görülebilecek Bazı Çiçekli
Bitkiler 246

Ek 2. Chiang Mai Türk Bahçesi ve Sergi Alanı Bitkisel
Tasarım Projesi..... 255

Ek 3. Ingolstadt Türk Bahçesi Avan Projesi..... 256

ÖZGEÇMİŞ..... 257

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Şekil</u>		<u>Sayfa</u>
Şekil 1.1.	Çayönü.....	7
Şekil 1.2.	Aşıklı Höyük.....	7
Şekil 1.3.	Çatalhöyük.....	8
Şekil 1.4.	Bit-hilan.....	9
Şekil 1.5.	Prien şehrinin maketi	10
Şekil 1.6.	Atrium-Tablium-Peristyl aksı	12
Şekil 1.7.	Karaçadır	14
Şekil 1.8.	Kağıthane Vadisi'ndeki Sadabat.....	18
Şekil 1.9.	138 hanelik Akaretler.....	19
Şekil 1.10.	Budizm ve doğa a) Bodhi ağacı ve Siddharta, b) Doğada bodhi ağacı.	22
Şekil 2.1.	Edremit'ten bir çakıl mozaik döşeme örneği	27
Şekil. 2.2.	Kendi imzasıyla Miss Pardoe	47
Şekil. 2.3.	Ressam Rıfat Osman'dan Edirne'de bir ev gravürü.....	56
Şekil. 2.4.	Topkapı Sarayı bahçelerinin genel görünümü.....	62
Şekil. 2.5.	İstanbul'un ahşap yalılarına bir örnek	67
Şekil. 2.6.	Dolmabahçe için doldurulan alanın genel görünümü.....	74
Şekil. 2.7.	Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesi.....	74
Şekil. 2.8.	1840'da Beşiktaş üzerinden Boğaziçi'nin genel peyzaj dokusu	88

ŞEKİLLER DİZİNİ (devamı)

<u>Şekil</u>	<u>Sayfa</u>
Şekil. 2.9. Tek direkli çadır örneği.....	95
Şekil. 2.10. Topkapı Sarayı Müzesinden bir bahçe köşkü örneği.....	96
Şekil. 2.11. Joseph Antoine Bouvard'ın 1902'de Beyazıt Meydanı için sunduğu öneri.....	111
Şekil. 2.12. Bostancıbaşı	114
Şekil. 2.13. Jan Brueghel I (1568 – 1625) tarafından resmedilmiş Türk çiçekleri.....	131
Şekil. 2.14. Çiçekler ve Türkler	137
Şekil. 2.15. Şekerlemelerden yapılmış bahçe maketlerine iki örnek.....	145
Şekil. 2.16. Thomas Dallam'dan bir İstanbul peyzajı litografisi	150
Şekil. 2.17. Chiang Mai'daki Türk Bahçesi	151
Şekil. 2.18. Chiang Mai 'Sevgi Heykeli'	153
Şekil. 2.19. Chiang Mai'daki Türk Bahçesi havuzu	155
Şekil. 2.20. Chiang Mai'daki Türk Bahçesi modeli	155
Şekil. 2.21. Osmanlı Bahçesi'nin girişi.....	157
Şekil. 2.22. Osmanlı Bahçesi'nin giriş detayı	158
Şekil. 2.23. Osmanlı Bahçesi'nin avlusu	159
Şekil. 2.24. 5 numara ile gösterilen Osmanlı Bahçesi	162

ŞEKİLLER DİZİNİ (devamı)

<u>Şekil</u>	<u>Sayfa</u>
Şekil. 2.25. Montreal Türk Barış Bahçesi planı	163
Şekil. 2.26. Montreal Türk Barış Bahçesi	163
Şekil. 2.27. Montreal Türk Barış Bahçesi	164
Şekil. 2.28. Montreal Türk Barış Bahçesi	164
Şekil. 2.29. Montreal Türk Barış Bahçesi	165
Şekil. 2.30. Montreal Türk Barış Bahçesi – detaylar	165
Şekil. 2.31. Selçuk kümbetlerinden esinlenilmiş çardaklar ve John Drake	167
Şekil. 2.32. Hardwicke House’ın ve Aynalıkavak Kasrı’nın planları	168
Şekil. 2.33. Ingolstadt Türk Bahçesi’nden genel bir görüntü	169
Şekil. 2.34. Ingolstadt Türk Bahçesi	170
Şekil. 2.35. Ingolstadt Türk Bahçesi	170
Şekil. 2.36. Ingolstadt Türk Bahçesi	171
Şekil. 2.37. Ingolstadt Türk Bahçesi	172
Şekil. 2.38. Osaka Türk Bahçesi	173
Şekil. 2.39. Osaka Türk Bahçesi	174
Şekil. 2.40. Osaka Türk Bahçesi	174
Şekil. 2.41. München Türk Bahçesi	176
Şekil. 2.42. München Türk Bahçesi	176
Şekil. 2.43. München Türk Bahçesi	177
Şekil. 2.44. München Türk Bahçesi	177
Şekil 4.1. İstanbul’dan bir sofa örneği	181

ŞEKİLLER DİZİNİ (devamı)

<u>Şekil</u>		<u>Sayfa</u>
Şekil 4.2.	İstanbul'dan bir seki örneği.....	182
Şekil.4.3.	Kayseri'den bir kameriye örneği.....	183
Şekil 4.4.	Edirne Müzesi'nden bir selsal örneği.....	187
Şekil 4.5.	Konya Mevlana Müzesi'nden bir selsebil örneği	187
Şekil 4.6.	Antakya'dan bir kuyu ve çıkılık örneği	188
Şekil 4.7.	İstanbul'dan bir çeşme örneği	189
Şekil 4.8.	Yüzey şekli su seviyesine göre şekillenen bir havuz örneği	190
Şekil 4.9.	Manisa Müzesi'nden bir dönerce örneği.....	191
Şekil 4.10.	İstanbul'dan bir kaskat örneği.....	191
Şekil 4.11.	Sinop'tan bir yalıklı çeşme örneği.....	192
Şekil 4.12.	İstanbul'dan sussuz bir çağlayan düzeneği	193
Şekil 4.13.	Kayseri'den bir arabesk örneği	195
Şekil 4.14.	Manisa'dan bir peyzajı içeren fresk örneği	196
Şekil 4.15.	Bozcada'dan bir binek taşı örneği.....	197
Şekil 5.1.	Bitkilerle çevrili bir yaşam mekânı	210
Şekil 5.2.	Bahçelerden bir çift süs tavuk ve horozu	227
Şekil 5.3.	Kedi ve sıklamenli bir bahçe.....	228
Şekil 5.4.	Orjinal Türk güvercinlerinden 'Hünkari'	230
Şekil 5.5.	Bahçelerden bir çift kumru.....	231
Şekil 5.6.	Serçelerin kullandığı bir kuşevi	232
Şekil 5.7.	Bahçede bir kaplumbağa.....	233

ÇİZELGELER DİZİNİ

<u>Çizelge</u>	<u>Sayfa</u>
Çizelge 4.1. Terimlerin etimolojik kökenlerine göre dağılımı.....	179
Çizelge 4.2. Türk bahçelerinde kullanılmış olan ağaç ve ağaççıklar	199
Çizelge 4.3. Türk bahçelerinde kullanılmış olan çalılar	200
Çizelge 4.4. Türk bahçelerinde kullanılmış olan sarılıcı ve tırmanıcılar.....	200
Çizelge 4.5. Türk bahçelerinde kullanılmış olan mevsimlik bitkiler	201

1. GİRİŞ

‘Peyzaj’ kelimesi bilindiği kadarı ile türkçeye Cumhuriyet döneminde girmiş olmasına rağmen kavramsal olarak kendini göstermesi, insanlığın ortaya çıkışı ile eşdeğerdır.

Orta Asya’nın nispeten çorak topraklarında binlerce yıl önce ortaya çıkan Türkler, burada var olan doğal peyzaj öğelerinden hoşnut kalmamışlar, buldukları coğrafik bölgeden sadece batıya değil ama her yöne doğru bir arayışa geçmişlerdir. Ancak yeryüzü şekilleri doğu, kuzey ve güney yönüneki kara parçaları ile bir noktada son bulmuş ve fiziksel nitelikleri nedeni ile doyurucu olanaklar sunmamışlardır.

Türkler, batıya doğru uzun yolculukları sırasında Anadolu topraklarına ulaşmışlar ve kıyı kesimlere yaklaştıkça, yumuşan iklim koşullarına bağlı olarak şekillenmiş yeryüzünün sunduğu olanaklardan etkilenmişlerdir. Su kaynaklarının zenginliği, ılıman iklim, flora ve faunanın çeşitliliği Türklerin bu peyzajı çabucak benimsemelerine ve sahiplenmelerine yol açmıştır.

O sıralarda Anadolu topraklarında yaşayan, Hıristiyanlık dinini benimsemiş topluluklar vardır. Ancak bu topluluklar, yönetsel zayıflıklardan kaynaklanan güvenlik sorunları nedeniyle hayatlarını, inşa etmiş oldukları surlar içinde devam ettirmekte ve var olan peyzajdan tam anlamı ile yararlanamamaktadırlar.

Anadolu topraklarında var olan peyzaj öğelerinin zenginliği nedeni ile bu coğrafyaya yerleşme kararı alan ve o zamana kadar göçebe ve savaşçıl bir yaşam süren Türkler için surlar arkasında yaşamak kabul

edilebilecek bir hayat tarzı değildir, çünkü onlar kendilerini savunmaya ve özgürce dolaşmaya alışık bir kültürden gelmektedirler.

Sözkonusu bu faktörlere bağlı olarak diledikleri topraklara yayılmaları uzun zaman almayan Türkler, var olan doğal kaynakları en uygun şekilde kullanabilmek amacı ile yaşam mekânlarını, suyun en bol, mekânın en havadar, bitki örtüsünün en zengin, av hayvanlarının en yoğun olduğu ideal doğal peyzaj alanlarına kurmakta gecikmemişlerdir.

Zaman içinde, sadece var olan mekânları kullanmakla yetinmeyen Türkler, bu mekânlara kendilerinden bir takım öğeler de ekleyerek, çok daha 'kullanıcı dostu' bir peyzaj yaratmışlardır.

Bu noktalardan hareketle, var olan literatürün Batı Anadolu topraklarını temel almış olmasına da bağlı olarak, Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önceki dönemlerde Türkler tarafından oluşturulmuş evlerin bahçelerinde, kullanım alanları ve peyzaj öğeleri ile ilintili olarak nasıl bir kültürün hakim olduğu sorularına cevap oluşturmak amaçlanmıştır.

Bugün peyzaj mimarlığının Türkiye'de hak etmesi gereken noktaya ulaşabilmesi yolunda katedeceği mesafe, tarihsel kimliğimizi de içermek zorundadır. 'Bahçe arkeolojisi' kavramı hem dünyada hem de Türkiye'de yeni yeni oturuşan bir meslek dalıdır. 'Peyzaj mimarlığı tarihi' ise özellikle Türk kültüründe, arşiv oluşturma konusunda yaşanan yetersizliklerle beraber, açık yeşil alanların dinamik yapısına bağlı olarak üzerinde çok araştırma yapılması gereken zor bir konu olarak karşımıza çıkar. Türk ev bahçesi kültürünün özdeki temel karakteristikleri ortaya çıkarılmadan günümüzde özgün peyzaj tasarımları yaratmak mümkün olmamaktadır. Kendi kimliğimize uygun tasarımlar, sadece Türk peyzaj

mimarlığının dünyada hak ettiği yeri tekrar geri kazanmasında etkili olmakla kalmayacak, aynı zamanda Türk insanına da kendine daha yakın, daha estetik, daha işlevsel ve daha sürdürülebilir peyzaj mekânları sunacaktır.

Bunlara bağlı olarak, bu çalışmada tartışılması gereken konular olarak ele alınan noktalar şunlardır:

- Türk ev bahçesi kültürünün var olup olmadığı,
- Eğer varsa Türk ev bahçesi kültürünün karakteristikleri,
- Bu karakteristiklere bağlı olarak oluşturulabilecek Türk ev bahçeleri tasarım kriterleri.

Ayrıca;

- Türk, Osmanlı ve Selçuk bahçelerinin, 'İslam bahçeleri' adı altında sınıflanırılmamasının gerekliliği.

Bu tez çalışmasından yararlanılırken dikkat edilmesi gereken birkaç nokta vardır:

Bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, yalnız Osmanlı İmparatorluğu'ndan değil, Selçuklu Devleti'nden de kalma saraylar bulunmaktadır. Ancak bu tez dahilinde, sözkonusu bu saraylara ayrıntılı olarak yer verilmemiştir; çünkü tezin asıl amacı, Türk ev bahçelerini incelerken, konuyu halkın bahçeleri ya da sıradan bir vatandaşa ait bahçeler olarak ele almaktır. Saray bahçeleri ise, imparatoruk alanları olmalarından dolayı özel bir grubu temsil ederler. Bu hasbahçeler, kendi içlerinde birer ev bahçesi olmalarıyla ilintili olarak, sıradan Türk ev

bahçeleri ile ortak pek çok karakteristik taşımalarına rağmen, sarayda yaşayanların sahip olduğu ekonomik ve kültürel refahın, halktan bir vatandaşın sahip oldukları ile kıyaslanamayacak olması nedeni ile araştırmanın odak noktasında tutulmamışlardır.

Ayrıca, saray bahçelerini bireysel olarak inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, hasbahçelerin karakteristiklerini tek tek yeteri kadar ortaya koymaktadır.

Bu unsurlara rağmen bu tez çalışmasına, Dolmabahçe Sarayı kısaca da olsa dahil edilmiştir. Bunun arkasındaki neden, 1614 gibi çok erken bir tarihte, yeni bir bahçe alanı oluşturabilmek adına katedilmiş çabanın boyutlarını gösterebilmektir. O günün teknolojik koşullarında, bu kadar geniş bir deniz parçasının, yüzlerce yıl boyunca deniz suyunun yükselmesi, toprağın tuzlanması veya çökme gibi çok olası birtakım problemlere maruz kalmayacak şekilde doldurulabilmesi ve amacın yeni bir peyzaj yaratmak olması, dikkate değer bir kültürel özellik olarak karşımıza çıkarak bahçeye, doğaya ve peyzaj tasarımına verilen önemi çok ciddi bir şekilde vurgulamaktadır.

Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta, bu tez bünyesinde konu ile doğrudan ilgili 39 adet kaynakça derlenmiş olmasına rağmen, araştırılan belge sayısının bundan çok daha fazla olduğudur. Ancak bu belgeler incelendiğinde aynı bazı kaynakların referans olarak kullanıldıkları görülmüş; gereksiz tekrardan kaçınılmak adına sözkonusu bu çalışmalar tez dahilinde bulunan ‘önceki literatür çalışmaları’ kısmına eklenmemiştir.

Giriş bölümüyle beraber toplam 5 bölümden oluşan bu çalışmanın diğer bölümleri;

- Önceki çalışmalar: Selçuklu Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu dönemlerini içeren yerli ve yabancı kaynakların kronolojik bir sıralamayla özetlenmesidir.

- Materyal ve Yöntem: Materyal, konuyla ilgili yerli ve yabancı kaynakların incelenmesi; yöntem ise elde edilen bulgulara dayanılarak Türk ev bahçeleri için genel tasarım kriterlerinin oluşturulmasıdır.

- Araştırma Bulguları: Yazınsal ve çizimsel kaynakların değerlendirilmesi ile elde edilen bulguların sınıflandırılarak ortaya konulmasını kapsamaktadır.

- Tartışma ve Sonuç: Değerlendirme sonucunda elde edilen veriler uyarınca Türk ev bahçelerine yönelik tasarım kriterlerinin oluşturulması ve bu tasarım kriterlerinin evrenselleştirilmesi için gerekli önerileri içermektedir.

Tarihsel süreçte Anadolu'da çağlar boyunca süre gelen yerleşimsel değişimlere genel olarak değinilmesi Türklerin bu topraklara yerleştikleri zaman içinde hangi kültürlerle etkileşimde buldukları, buna bağlı olarak nasıl şekillenmiş bir fiziksel yapılaşmayla karşılaştıkları ve bunlardan nasıl etkilenmiş olabilecekleri konusunda bir fikir sağlayacaktır.

İstanbul'da gerçekleştirilen II. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı'nın (Habitat II) ardından hazırlanan 'Tarihten

Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşmenin Öyküsü’ adlı kitaptan özet çıkarılarak sunulan aşağıdaki bilgiler, Anadolu’da yerleşim olgusunu mümkün olduğu kadar çok dış mekân yaşam tarzları ile ilişkilendirerek oluşturulmuştur.

1.1. Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşmenin Öyküsü

1.1.1. Tarihöncesi Anadolu ve Tarih Çağlarına Geçişte Anadolu

1.1.1.1. Neolitik Çağ’da Anadolu

Acar’ a (1996) göre M.Ö. 8000-6000: İnsanlık kültür tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan bu çağa ‘İlk Üretim Çağı’ da denir. Koyun, keçi, sığır ve domuz evcilleştirilmiş; buğday, arpa, mercimekgiller ve baklagiller tarıma alınmıştır. Bu zırai gelişme, elde edilen ürünleri işleme ve depolama işlevlerinin devreye girmesi yeni mekânlara ihtiyaç yaratmış böylece yuvarlak planlı basit evlerden dörtgen planlı evlere geçişi sağlamıştır.

Türkiye’de bu dönemin en güzel örneklerinden biri Güneydoğu Anadolu’da ‘Çayönü’ yerleşmesinde (Şekil 1.1) görülmüştür. Yapıları görel olarak gelişkin, iki katlı evleri andırır bu yerleşimde iç mekânla dış mekânın ilk buluşma noktalarından biri olan ‘avlu’ kavramının karşımıza çıktığını görürüz. Yapıların arkasındaki avlular sundurmaya dönüşmüş, binaların arasındakiler ise genişleyerek ocaklar ve işliklerle donatılmış ortak mekânlar halini almıştır. Evlerin hep aynı yöne doğru inşa edilmeleri dikkat çekicidir (Acar, 1996).

Şekil 1.1. Çayönü (Karul'dan)

Diğer bir örnek İç Anadolu Bölgesi'nden, Aşıklı Höyük'ten (Şekil 1.2) gelir. Bu yörede evler belirsiz gruplaşmalar yaratmışlardır ancak buna rağmen yollar çakıl taşı ile döşenmiştir ve avlanan hayvanların paylaşılıp, çöplerin yakıldığı bir çöplükleri vardır. Evlerin, günlük yaşamın geçtiği ve pek çok ev işlerinin yapıldığı, eve giriş çıkışları da kontrol eden düz damları vardır (Acar, 1996).

Şekil 1.2. Aşıklı Höyük (www.trt.gov.tr)

Acar' a (1996) göre M.Ö. 6000-5000: Çatalhöyük (Şekil 1.3), sulu bahçe tarımının yapıldığı, avlular çavresinde kümelenmiş birbirine bitişik küçük evlerden oluşan, içine yine düz damlarından girilen düzgün yapıları ile karşımıza çıkar. Evlerin içinde nişler, depolar, ocaklar ve sekiler vardır ki ölümler bu sekilerin altına gömülür. Konutların iç duvarlarında boya ile yapılmış resimler vardır.

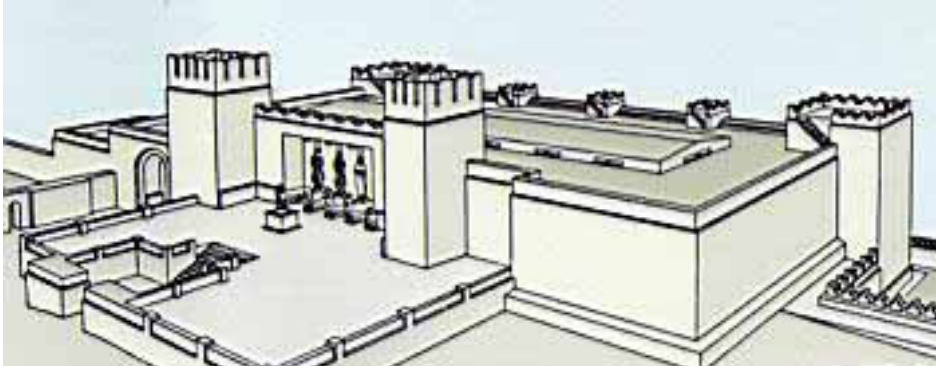

Şekil 1.3. Çatalhöyük (www.asianturkey.com)

Acar' a (1996) göre M.Ö. 5000 – 3500: Neolitik çağın sonları ile birlikte İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan Hacılar yerleşiminde önemli değişikliklere şahit oluyoruz. Hayvancılığın önem kazanması ile birlikte evlerin aralarındaki avlular genişletilerek günlük yaşamın düz damlardan ortak avlulara kaymasına yol açılmıştır. Evler iki katlı inşaa edilmeye başlanmış; bazı yerleşim yerleri sur duvarları, tapınakları ve çömlek işlikleri ile aşiret beyinin yaşadığı kale görünümünü kazanmışlardır. Böylece klanların ana erkil düzeni artadan kalkmaya başlayıp yerini savaşçıl bir yapıya bırakmak zorunda kalmıştır.

1.1.1.2. Tunç Çağlarında Anadolu

Acar' a (1996) göre M.Ö. 3500'den 1200'e olan yılları kapsayan bu çağlarda büyük kentler ve yönetim sistemlerinin ortaya çıkmıştır. '*Bit-hilan*' yani avlunun iki yanındaki kanatları ile özel bir yapı tipi (Şekil1.4), '*megaron*' yani dikdörtgen planlı uzun evler ve Anadolu'nun her yanına dağılmış bağımsız konutlar bu çağlarda ortaya çıkmıştır.

Şekil 1.4. Bit-hilan

1.1.2. Antik Çağ'da Anadolu

1.1.2.1. Klasik Dönem

Abbasoğlu'na (1996) göre M.Ö. 1200 ile 300 yılları arasında Batı Anadolu'da ortaya çıkan, ve lüks yaşama karşı demokratik sistemi geliştirmiş bu zaman diliminde aynı tip evler eşit parseller üzerinde kurulurken, yeni konut yapımı yerine göçü teşvik eden yasalar oluşturulmuştu. Ege Bölgesi'ndeki Priene şehri (Şekil 1.5) bu döneme ait

iyi bir örnektir. Dikdörtgen planlı, esas odanın önünde galeri bulunan evlere ‘*prostas*’; bir sıra odanın açıldığı koridoru olan kare planlı evlere ise ‘*pastas*’ adı verilmiştir.

Priene’deki evler güneye yönlendirilmiş ve ana giriş kapıları doğrudan avluya açılmıştır. Üstü açık olan avlular evin bölümlerini birbirine bağlamaları, giriş çıkışı sağlamaları, hayvanlara barınak oluşturmaları ve çeşme, sarnıç veya saçak sularının toplandığı bir küpü bünyelerinde bulundurmaları itibari ile günümüzde Ege Bölgesi’nde yaygın olarak görülen yerleşim birimleri ile derin benzerlikler teşkil ederler (Abbasoğlu, 1996).

Şekil 1.5. Prien Şehrinin Maketi (www.bodrumpages.com)

Bu dönemde görülmüş en şaşırtıcı gelişmelerden biri de Klasik Dönem’in ‘*haremlik*’ ve ‘*selamlık*’ olgusuna temel oluşturmasıdır. Yaklaşık M.Ö. 500 yılında, evlere, giriş kapısına yakın o zaman ‘*andron*’ adı verilen evin erkeklerine ait özel ve resmi odanın eklenmesi ile ‘*selamlık*’ doğmuş, evin geri kalan kısmında yer alan ana salonun yani ateşi barındıran ‘*oikos*’un fonksiyonunun değişmesine, kadın ve çocukların yaşadığı ‘*haremlik*’e dönüşmesine yol açmıştır (Abbasoğlu, 1996).

1.1.2.2. Hellenistik Dönem

Abbasoğlu'na (1996) göre M.Ö. 300 yılında başlayan bu dönemle 'pastas'larda bulunan koridorda meydana gelen değişim, bu mekânın avlunun çevresini saran ve odaların açıldığı sütunlu bir galeriye yani 'peristyl'e dönüşmesine yol açmıştır ki buradan da merkezdeki avluya geçilirmiş. Bergama'da bunun en iyi örnekleri olan saraylar inşa edilmiştir.

1.1.2.3. Roma Dönemi

Abbasoğlu'na (1996) göre İtalya'da yapılan Roma evleri yemyeşil bahçeleri içindeki heykelleri, mozikleri ve duvar resimleri ile kökeni Etrüsk uygarlığına dayalı üç ana bölmeden oluşur; merkez avlu (*atrium*), önceleri yatak odası sonraları oturma veya yemek odası görevini üstlenen ikinci bölüm (*tablinum*) ve üçüncü bölüm bahçe yani '*hortus*' (Şekil 1.6). '*Peristyl*' artık, '*hortus*' denilen bahçelerin yerini tutan yeşil alanlar haline gelmiştir. Yemyeşil bitkiler, renk renk çiçekler, heykeller ve kabartmalarla bezenmiş, ortasında havuz olan bu görkemli avlunun çevresindeki sütunlu galeriler, gezinti alanı olarak kullanılmaktaydı. Bu ev tipinin Anadolu'da da uygulandığına dair bilgiler yetersizdir.

Nüfusun artması, kireç ve kum karışımı harcın ortaya çıkması ile inşaat giderleri ucuzlamış ve çok katlı ev blokları olan '*insula*'lar ortaya çıkmıştır. İstanbul'da yüksekliği 30 metreye varan insulalar inşa edilmiştir. Bunların Anadolu'daki en güzel örnekleri ise peristyllerinde bulunan fiskiyeli havuzları ve mozaik kaplı zeminleri ile Efes'teki yamaç evlerdir (Abbasoğlu, 1996).

Şekil 1.6. Atrium-Tablium-Peristyl aksı (www.depthome.brooklyn.cuny.edu)

1.1.3. Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemleri

1.1.3.1. Bizans Dönemi

Tanyeli'ne (1996) göre M.S. 400 yıllarında başlayan bu dönemde hıristiyanlık dininin yaşam ve düşünce sistemlerini yeniden şekillendirdiğini görüyoruz. Bu dönemde tapınakların kiliselere dönüştürüldüğünü, yıkıldığını veya terk edildiği görülmektedir; tiyatroların etkinliğine son verilmiş, hamamlar ve okullar da aynı kaderi paylaşmıştır. Su sistemleri işlemez hale gelmiştir. Antik dünyanın düzenli kentleri yerini Ortaçağ'ın düzensiz ve eskiye önem vermeyen yerleşmelerine bırakmıştır. Ancak o sıralarda İstanbul'da tam tersi bir uygulama söz konusu idi. Konstantinopolis'in kurulma çalışmaları sırasında önemli bazı İtalyan ailelerin bu bölgeye taşınması sağlanarak, Batı'nın yüksek yaşam standartlarının Anadolu topraklarına taşındığını görüyoruz.

Eski kent yaşamının bozulmasından sonra ortaya çıkan yerleşmelere '*kastron*' yani kale deniyordu. Antalya ve Tire'nin Antik yerleşme planları korunmuş; Edirne'de ise eski kent dokusu 20. yüzyıl başlarına kadar korunarak gelmiştir (Tanyeli, 1996).

Bizans Döneminde Antik anıtların yapı malzemelerinin devşirilmesi yaygın bir eğilimdi; anıt yapıların sütunları, sütun başlıkları ve kaideleri, mermer levhaları, tiyatro basamakları ve diğer pek çok mimari eleman yerlerinden sökülüyor, yeni yapılan binalarda kullanılıyordu (Tanyeli, 1996).

Antik kentlerde sur duvarlarının dışına gömülen ölümler, hıristiyan toplumda yerleşme alanlarına hatta yapıların içlerine gömülebilmekteydi (Tanyeli, 1996).

1.1.3.2. Selçuklular Dönemi'nde Anadolu

Tanyeli'ne (1996) göre 700-900 yıl önceleri Anadolu'nun ortasından geçen dikey bir hat, ülkeyi doğu ve batı olarak ikiye ayırıyordu. Sinop-Ankara-Denizli-Antalya kentlerinden geçen bu hat, Anadolu topraklarını yeni yurt edinen göçerler ile geldikleri yerlerde de kentlerde oturan ve yine kentlere yerleşenler arasında bir sınır oluşturmuştu. Hattın batısında kalan topraklara 'uc' denilirdi. Uc'da seyrek nüfuslu göçebe Türkmenler 'kara çadır', 'topak ev' ve 'alaçık' denilen göçer barınaklarda yaşamaktaydılar. Kara çadır (Şekil 1.7), keçi kılından dokunmuş kumaşlarla yapılan ve dikdörtgen biçimli bir alanı örten çadır tipi idi. Topak evler ise, üzeri deri kaplanmış ahşap iskeletten oluşan yarım küre biçimli çadırlardı.

Şekil 1.7. Karaçadır (www.turkforum.net)

Türkmenler kırsal alanda yerleşikliğe geçerken yerli halkın arasına karışmamışlar, ayrı yerleşim birimleri kurmuşlardır. Türkiye'nin hemen her yerinde Oğuz boylarının adlarını taşıyan pek çok köyün varlığı bunun kanıtıdır (Tanyeli, 1996).

Hattın doğusunda ise daha kentli ve yerleşik bir yaşam egemendi. Kent kökenli yeni Anadolu'lar, eski yurtları Orta Asya'nın mimari geleneklerini sürdürememiş, bu yeni topraklarda buldukları ile yetinmek zorunda kalmışlardı (Tanyeli, 1996).

Selçuklu sarayları, sur duvarı ile çevrili olmasına karşın dış dünyaya açık yapıları. Son derece sade yapılar olan sarayların odaları kullanılmayacak kadar küçüktü. Bu yetersiz yapılar çadırlarla destekleniyor ve sarayın kullanım alanı böylece büyütülmüş oluyordu (Tanyeli, 1996).

Selçuklu sarayı mevsimlere göre yer değiştiriyor, kışlarını Akdeniz kıyılarında, yazlarını İç Anadolu'da geçiriyordu. Selçuklu

sultanları ve yöneticileri, İç Anadolu ile Akdeniz kıyıları arasındaki uzun bir yolu gidip geliyorlardı. Konya'dan çıkıp, Beyşehir üzerinden Alanya'ya ulaşan ve 350 km'yi aşan bu yol benzerlerine göre daha uzundu. Ticaret bakımından önemli olan diğer yollara göre de çok daha iyi donatılmıştı. Yol boyunca sık aralıklarla yapılan kervansaraylar yolcuların konaklaması için kullanılan yapılarıydı (Tanyeli, 1996).

Tanyeli'ne (1996) göre Selçuklu yöneticilerinin kışları geçirdiği Alanya çevresinde küçük kasırlar yapılmıştı. Güleşan'da bahçeler arasında dağınık ve seyrek bir yerleşme vardı.

Tüm bu bilgiler, Selçuklu kültürü için tipik olan mevsimlik yer değiştirmelerin doğa ile ilişkili bir yaşamı yansıttığını gösterir (Tanyeli, 1996).

1.1.3.3. Beylikler Dönemi'nde Anadolu

Tanyeli'ne (1996) göre 600-700 yıl önceleri Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra topraklar üzerinde hak iddia eden Beylikler arasında iktidar kavgaları oluyordu. Çin'e kadar uzanan ticaret ağının da kalkması ile hem göçer hem de kentli nüfus batıya doğru kayıyordu.

Batı Anadolu, Avrupa ile kurulan yeni ticari ilişkilere bağlı olarak surlarla çevrili ve sadece batılı nüfusun yerleştiği İtalyan kentlerinin kurulmasına tanıklık ediyordu. Bazı yerlerde Türk ve İtalyan halklarının yarattığı ikiz kentler ortaya çıkmıştı. İzmir'de batılı nüfus ayrı bir kentte yaşarken yakınlardaki diğer kentlerde Türkler ve yerli Hıristiyanlar beraber yaşamaktaydı (Tanyeli, 1996).

Tanyeli'ne (1996) göre Türk beyliklerinin kentleri daha kırsal bir görünüm kazanmıştı. Tarım yerleşmeleri kentsel özelliklerini önemli ölçüde yitirmişti. Selçuklu yerleşmelerinin çevresini saran surlar ortadan kalkmış, kentlerin derli toplu yerleşme alanları parçalanmış ve dağılmıştı. Türkmenler son derece sade bir konut geleneğini devralmış ve onu kırsal alanda çok uzun süre sürdürmüşlerdir.

Çadır kullanımı Beylikler Dönemi'nde de devam etmiştir (Tanyeli, 1996).

Günümüzde de örnekleri görülen bir konut tipi de kıyı yerleşmelerinde ve Batılı nüfusun yaşadığı yerlerde rastlanan ve İtalya kültüründen kaynaklandığı düşünülen 'kule-ev'lerdir (Tanyeli, 1996).

1.1. 3. 4. Osmanlı Dönemi'nde Anadolu

Tanyeli'ne (1996) göre 14.-17. yüzyıllar arası, Osmanlı yerleşme düzeninin ilk evresini oluşturur. Başlangıçta Osmanlılar, yerli Rumlar'ın boşaltmak zorunda kaldığı konutlara yerleşiyorlar ya da kent çevrelerinde yarı kentli yarı kırsal yeni yerleşim çekirdekleri oluşturuyorlardı. İstanbul'un 1453'deki fethinin ardından burası benzeri görülmemiş bir yerleşim ve üretim merkezi olmuş, Bizans döneminde nüfusu 50.000'in altındayken Osmanlı döneminde 700.000'e kadar çıkmıştır.

Kent düzeni çoğunlukla tek katlı, avlulu veya bahçeli evlerden oluşmaktaydı (Tanyeli, 1996).

Saraylarda ise iç kısım odaların zengin bezemeleri ve bahçeleri ile konut özelliğini daha çok vurgulamaktaydı (Tanyeli, 1996).

Burada dikkat çekici diğerk bir nokta haremlık-selamlık gibi kapalılığı belgeleyen pahalı sistemlerin ancak ekonomik refahı olan küçük bir azınlık için söz konusu olduğudur (Tanyeli, 1996).

Osmanlı barınma kültürünün en kolay ve sık rastlanan elemanı çadırdı. O güne kadar hiçbir Türk göçebe topluluğu tarafından kullanılmadığı bilinen ilginç bir çadır tipi geliştirilmişti. Askeri sınıf üyelerinin sefer konutları olduğu düşünölen bu çadırlar, merkezden tek bir direk kurulan konik çatılı ve daire planlı yapılarıdır. Şenliklerde çadır-kentler kurulmaktaydı (Tanyeli, 1996).

17. yüzyıl sonları ile 19.yüzyıl başları Osmanlı yerleşme düzeninin ikinci evresini oluşturur. Bu dönemde Osmanlı kent konutu bir yandan İstanbul merkezli üst sınıf kültüründen, bir yandan da yöresel halk kültüründen etkileniyordu (Tanyeli, 1996).

Tanyeli'ne (1996) göre Batı Anadolu'da tek odalı köy evleri çok uzun bir süre vazgeçilmez olmuştu. Ahır, samanlık gibi bölümler evlerin yaşama alanlarından ayrı mekânlar olarak yapılırken, soğuk iklim koşullarının hüküm sürdüğu yerlerde ısı tasarrufu amacı ile insanların ve hayvanların aynı çatı altında barındığını görüyoruz. Türkiye'nin doğu kesimlerinde yaygın olarak görölen kırsal konut tipi, kubbesinde ışığı ve havayı geçiren bir açıklık bulunan kare planlı ve bu kare planlı evlerin yaşama alanlarına açılan dikdörtgen biçimli ahırları olan mekânlarıdır. Diğerk bir tek odalı ev tipi de sekili evlerdir.

18. yüzyılda kentsel yaşamın ve özel yaşamın bilinmeyen boyutlarını keşfeden Osmanlı burjuvazisi okuma, eğlenme, yemek yeme, gezme, ortam değiştirme, barınma ve estetik gibi pek çok konuda yeni

lüksler edinmekteydi. Kağıthane Vadisi'nde Sadabat (Şekil 1.8) adında yeni bir yerleşme bölgesi yaratılmıştı. Doğal çevrenin kullanıldığı büyük bahçelere yapay akarsular ve göletler ekleniyor, Karadeniz kıyılarından getirilen yetişkin ağaçlar dikiliyordu. Edirne çevresi de İstanbul'u örnek almaktaydı (Tanyeli, 1996).

Şekil 1.8. Kağıthane Vadisi'ndeki Sadabat (www.thy.com)

Tanyeli'ne (1996) göre büyük kent insanı için doğa, artık yalnız korunulması gereken bir güç olmaktan çıkmıştı. Osmanlı dünyasında insan-doğa ilişkisi estetik bir boyut kazanmıştı. Lale gibi pek çok çiçeklerle bezeli bahçeler içinde yapılan manzaraya açık konutlar doğal çevre ile bütünleşiyordu. İstanbul'un kent yaşamındaki bu büyük değişimler kadınları da önemli ölçüde etkilemişti. Saraylı kadınlar Haliç ve Boğaziçi'nde sahil saraylar yaptırıyorlar, büyük kentin yanı başında kendilerine ait yeni özgürlük alanları yaratıyorlardı.

Levha camının kullanılmaya başlanması ile iç mekânlar çok sayıda pencere ile denize ve bahçelere açılmıştı (Tanyeli, 1996).

Anadolu’da 19. yüzyılın başından 1920 yılına kadar geçen sürede ‘modernleşen’ ile ‘geleneksel kalan’ barınma biçimleri iki ayrı kutup oluşturuyordu. Modernleşme sürecinin temel özelliklerinden olan ‘sürekli değişim’ ve ‘gelenekten kopuş’, Türkiye’de de kendini gösteriyordu. Barınma biçimini belirleyen ana konular artık ekonomik, politik ve toplumsal gelişmelerdi (Tanyeli, 1996).

Benzerlerine Avrupa kentlerinde de rastlanabilecek bitişik apartmanlar, sıra-evler ve bahçe içinde banliyö evleri gibi yeni konut tipleri yayılmaya başlamıştı. Şekil 1.9 görülen 1870 yılında İstanbul Beşiktaş’ta Sultan Abdülaziz tarafından saray personelinin oturması için yaptırılan Akaretler ilk toplu konut örnekleridir (Tanyeli, 1996).

Şekil 1.9. 138 hanelik Akaretler (www.yapex.com)

Tanyeli'ne (1996) göre İstanbul ve İzmir gibi kentlerde varlıklı kesimin kullandığı bahçeli banliyö konutları doğal güzellikler ile kaynaşmış yapılarıdır. Bu tip konutları, Avrupa'daki örneklerinden ayıran özellik, yalnız belli mevsimlerde kullanılan sayfiye evleri olmalarıdır.

1.2. İslam Öncesi Türk Sanatı

Türklerin Anadolu topraklarına yerleşmeleriyle bu coğrafyada karşılaştıkları birikim kadar, kendilerinin Orta Asya'dan taşıdıklarını da incelemede yarar vardır. Orta Asya tarihi ve kültürü başlı başına bir inceleme konusudur, bu sebeple bu konu burada derinlemesine işlenmemiş ancak Türklerin İslamı kabul etmeden önce yaşadıkları topraklarda inandıkları yaratılış efsanesi ve bu kültürden şekillenmiş yerleşim mekânlarının genel bir tanımı verilerek, o tarihlerde bile doğa ile çok yakın ilişkiler içinde olduklarının altı çizilmek istenmiştir.

Yücel'e (2000) göre Şamanların dünya yaratılışını anlattıkları efsanelerden biri şöyledir:

“Yer, gök, güney ve ayın olmadığı zaman tanrıların en büyüğü, tüm varlıkların başlangıcı, insanoğullarının ata ve anası olan Tengere Kayra Kan kendisine benzer bir varlık yaratarak ona ‘Kişi’ ismini vermiştir. Kayra Kan ile yanındaki ‘Kişi’ su üzerinde iki kara kaz gibi sakin sakin uçarak süzölmüşler. Fakat Kişi bu edebi sükunetten memnun değildi. O Kayra Kan'dan da fazla yükselmek istiyordu. Bu ölçüsüz davranışından ötürü uçma özelliğini yitirdi ve derinliklere, dipsiz suya yuvarlandı. Boğulacak dereceye gelince de Tengere Kayra Kan'ı (Merhametli Sema) yardıma çağırdı. Kayra Kan onun derinliklerden

kurtulmasını istedi. Sonra da Kişi'nin üzerine oturması ve sudan korunabilmesi için denizden bir yıldızın yükselmesini emretti. Kişi artık uçamadığından Kayra Kan yeri yaratmak istedi. Bunun için Kişi'ye suya dalarak derinliklerden toprak çıkarmasını söyledi ve bu toprağı suyun üzerine serpti. Kişi, sudan toprak çıkarırken kendisi için toprağın bir parçasını ağzında sakladı. Fakat yukarıya çıktığı zaman ağzındaki toprak şişti ve nefes alamaz duruma geldi. Ne var ki Kayra Kan ağzındaki toprağı tükürmesini ona emretmemiş olsaydı boğulacaktı. Kayra Kan tarafından yaratılan yer düz ve arızasızdı. Fakat kişinin ağzından fışkıran toprak her tarafa sıçradı ve birçok yerde bataklıklar, tepelikler meydana geldi. Kayra Kan kızgınlıkla Kişi'ye 'Erlik' adını taktı. Ve onu ışık diyarından kovdu; bunun üzerine dünyada yerleşimler diyerek başka kişiler yarattı. O sırada yerden dokuz dallı bir ağaç büyüdü, ağacın her dalının altında birer kişiyi daha yarattı. Böylece bu dokuz kişi bugüne kadar yeryüzünde yaşayan dokuz boyun soyu oldu.”

Yücel'e (2000) göre Uygur kentlerinde yapılan araştırmalar surlarla çevrili bir alan içerisinde yaşadıklarını göstermiştir. Kentler genellikle akarsuların, göllerin çevresindeki bahçeler arasında kuruluyor ve 'balık' sözcüğü ile tanımlanıyordu. Uygur evleri yüksekliği çok fazla olmayan duvarlarla çevrili bir avlu ortasında yer alıyordu. Çoğunlukla bir veya iki katlı olan evlere uzun kenarlarının ortasındaki yuvarlak kemerli, merdivenli bir kapıdan içeriye giriliyordu. Önceleri yuvarlak kemerli olan pencereler geç devirlerde dört köşeye dönüştürülmüştür. Üst örtü oldukça ağır görümlü, kiremitlerle kaplanmıştı. Çatı sivri bir biçimde olup hem tepesinde, hem de iki ucunda ateş kuşu biçiminde figürler vardır. Uygur evleri sade görümlüdür. Avlunun bir köşesine de hayvanlar için küçük ahırlar yapılmıştır.

9.-10. yüzyıllarda tarihlenen, 65x54 cm ölçülerindeki bir bezekli freskinde gölde ejder tasvir edilmiştir. Hayali bir dağ manzarasında bir göl ve göle uzanan vadilerde birer ağaç vardır. Bunlardan Çoğu Doğu Türkistan için karakteristik salkım söğütler, soldan birinci ağaç çam cinsi, altta sağdaki ağacın solunda bir gazel başı görülmektedir. Ejderin beyaz yeleli boynu, çift boynuzlu başı, küçük kanadları ve ön pençeleri ile, vücudunun yarısı görülmektedir. Ejderha saldırgan bakışlarla ağzını sonuna kadar açmıştır (Yücel 2000).

Aynı kaynak Siddharta'nın bir incir ağacı (bodhi) altında (Şekil 1.10) günlerini düşünceye dalarak geçirdiğini ve çağımız aydınlanma felsefesi Budizm'in (Boudhism) temellerini orada attığını belirtir.

Şekil 1.10. Budizm ve doğa a) İncir ağacı ve Siddharta, b) Doğada incir ağacı.

Bütün bu bilgiler, Türklerin İslam öncesi dönemlerden başlayan, doğa ile etkileşiminin derinliğini gözler önüne sermesi açısından oldukça çarpıcıdır.

2. ÖNCEKİ LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

2.1. Yurtiçi Literatür Çalışmaları

2.1.1. Eser Adı: Şehircilik

Yazar: Celal Esad Arseven

Yıl: 1937

İçerik:

“İstanbul’un eski halinde her evin geniş bahçesi ve mahalleler arasında bulunan vasi (*geniş*) bostanlar şehre icap eden yeşillik sahaları için lazım gelen nisbeti vermekte idi...”

“Eskiden İstanbul’un bahçesiz bir evi hemen yok gibiydi. Hatta her mahallenin ortasında veya bir kenarında geniş bostanlar vardı ki bunlar park hizmetini görürlerdi. Bu bostanlara ev yapmayı kanun yasak etmişti. Bu bostanlar o mahallenin havasını temizlemeye yaradığı gibi mahalle halkının da ekseriya gidip bir ağaç altında oturmasına, istirahat etmesine ve hava almasına yarardı.

Şimdi bu bostanlar hep eve ve arsaya inkilab etti. Fakat yerine asrımızın bahçe ve parkları yapılamadı...”

2.1.2. Eser Adı: Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri

Yazar: Muzaffer Erdoğan

Yıl: 1958

İçerik:

“Zengin bir medeni kültür atmosferi içinde karakteristik cepheleriyle; enva’ (*çeşit*), eşkal ve mahiyetleriyle (*nitelik*) ve daha buna benzer umumi (*genel*) ve hususi (*özel*) vasıf ve keyfiyetleriyle (*durumu*) hakiki kıymet ve değeri henüz layıkıyla bilinmeyen Osmanlı bahçeciliği şüphesiz en mühimlerinden birisini teşkil eder.”

“Hemen bütün tezyinatını (*bezeklerini*) çiçekten alan ve bunu çeşidli örnekler halinde taşından toprağa kadar aşıl原因an bir milletin, onu göğsünde besleyecek ve kucağında büyütecek olan bahçelere ehemmiyet vermemesi, çok uzak ihtimalden olsa gerekir. Eski ve yeni bütün medeni milletlerde görülen ilk ümran (*imar*) ve terakki (*ilerleme*) merhalesinin (*aşamasının*) bahçe vücuda getirmekle başladığını kabul ettiğimize göre, Türk bahçeciliğinin her halde çok uzak ve eski devirlere kadar uzanıp giden bir mazisi olması da mantıken icabeder.”

“Osmanlı devri bahçeleri, ne yazık ki, ortadan kalkmış bulunmaktadır. Bunlara biz ancak başta eski minyatürler olduğu halde divanlar, tarihler ve bilhassa, evvelce işaret ettiğimiz çiçek ve bahçelere dair yazılmış eserlerle arşiv vesikalarında (*belgelerinde*) tesadüf ediyoruz. Bu gibi müdevvenat (*bir araya toplanmış eserler*) bize klasik devirdeki Osmanlı bahçelerinin evsaf (*nitelik*) ve hususiyetleri (*özellikleri*) hakkında aşağı yukarı bir fikir verebilmektedir. Bu cümleden olmak üzere bütün bu

bahçelerde umumiyetle dört köşe mermer havuzların, gölge veren ve meyve yetiştiren cesim (*iri*) ağaçların, sarmaşıklı ve salkımlı çardakların, sed ve merdivenlerin, fiskiye ve selsebillerin, çeşme ve ağızından su akan arslanların, gülistanların, laleazar ve çemenzarların bulunduğu kuvvetle tahmin olunabilir. Bundan başka Osmanlı devri bahçelerinin mimari ve hendesi (*geometrik*), hatta cebri (*zorlama*) bir tabiat taklidi eseri olmadığını da kabul etmek icap eder. Bu itibarla Osmanlı devri bahçesini, Osmanlı mimarisi gibi sırf milli bir zevk ve duygunun mahsulü olarak düşünmek lazım gelir. ‘Süs’ten ziyade ‘mantık’ ve ‘fayda’ya ehemmiyet (*önem*) veren bu zevk ve duygu, yarattığı bahçesinde de kendini göstermiş ve bu sebeple çiçek kadar yemişe (*meyveye*) ve ağaca da değer vermiştir. Keza (*aynı biçimde*) Osmanlı devrinde Türk bahçesini, yukarıda zikrettiğimiz (*sözünü ettiğimiz*) belli başlı unsurları gibi; bir ev veya bir konağın, bir köşk veya bir sarayın en lüzumlu bir bölümü olarak göz önünde tutmak lazım gelir.”

“İmparatorluğa beş asır kadar merkezlik yapan İstanbul gibi koskoca bir beldenin bütün bahçeleri için aynı derecede bilgi edinmenin imkansızlığını söylemeye hacet yoktur.”

2.1.3. Eser Adı: Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri

Yazar: Gönül Aslanoğlu Evyapan

Yıl: 1972

İçerik:

“Bahçe kavramı suyun değerli, verimli toprağın kıt olduğu tüm kurak yöreler halkı gibi Türklerce de öteden beri bir çeşit huşuyla beslenmiştir. Öyle ki bahçe, gül, çiçek, su kutsallığı dinde yer almıştır.”

“Ortodoks İslam bahçede cenneti, Mistik İslam bahçede tanrıyı görerek, insana dost doğanın özleminin anlatmışlardır.

Türkler, girdikleri dinin etkisini doğayla ilişkilerinde de duymuşlar; artık bir yere yereşip bağlanmalarının da verdiği şevk ve dürtüyle bahçelerini yaratmışlardır.

Dün ve bugün yoksul, varlıklı her konut küçük, büyük bir avlu veya bahçe edinmeye çalışmıştır. Bu tür avlu veya bahçeler hem iklimin etkisi, hem de kişiye özel ve yabancı gözlerden irak olma isteğiyle, çoğunlukla yüksek duvarlarla çevrilidir. Avluların yeri toprak, taş veya mozayik, çakıllarla döşeli (Şekil 2.1), bir-iki ağacı, biraz çiçekliği veya saksıları, belki bir havuzuyla konutun serin ve havadar bir uzantısıdır.

Şekil 2.1. Edremit'ten bir çakıl mozaik döşeme örneği (Özgün)

Bahçeler ufak, geniş, aynı öğeleri birleştiren, gene konutun açık havadaki kısmıdır. Hele yapıtın hemen bitişiği, avlunun kullanımını andırır biçimde iç odaların dışa taşması niteliğini taşır; ötesinde havuz ve çiçek tarhları, daha ötede sebze tarhları ve bütün bunların arasına serpişmiş meyve ağaçları yer alır.

Kısacası halk konutlarında gerek avlu, gerek de bahçe salt güzellikle, kullanışlılığı birleştirir niteliktedir. Evrenin her devrinde, her yerde, özellikle Ortaçağ Avrupa'sında halk konut bahçesinde bu iki amaç birleştirilmiştir. Ama Türk bahçelerindeki böylesine bağdaştırma yalnızca halk konutu ölçeğinde kalmamış, saray bahçeleri ölçeğine bile sokulmuştur. Batıda bu ölçekte salt güzellikle kullanışın birleşimi Ortaçağ'da görülürken, Rönesans ve Barok'la, hele romantik İngiliz bahçeleriyle son bulmuştur. Öyleyken Türk bahçesi büyük ölçekte bile, bugüne dek kullanışlılık kavramını korumuştur.”

“Türk bahçelerini batı bahçelerinden ayıran en önemli yön, kullanışlılığa verilen bu ağırlık olmuştur.

Osmanlı bahçeleri müslüman dininden ve doğu uygarlıklarından aldığı kaynakları işleyip, uzun süre batı etkisine kapalı kalmıştır. Zaten doğayla ilişki anlayışı, Ortaçağ boyunca Türkler için, salt güzellikle, kullanışlılığın birleştirilmesi yönünde, paralel olduğu batıdan daha olgun bir biçim gösterir.

Rönesansta ise Batı Uygarlığı Yunan kaynağına dönerek, bahçeyi felsefe tartışmalarının yapıldığı yer olarak gördüğü anda, Türklerin bahçeden umduğu uzsal etkinlik veya dinlendirme amacına kavram olarak yaklaşmış; ama doğal öğeleri yapısal kullanmaya çalışarak formal düzenlere saplanan batı bahçesi, doğal düzene kayan Türk bahçesinden 15 ve 16’ıncı yüzyıllarda ayrılmıştır.

17’inci yüzyılda Barok düşünüş biçimi, evreni tüm görürlüğüyle bahçeye daha yumuşak çizgiler getirmiş; hiç değilse yapıtın yanibaşındaki formal bahçenin uzantısı olarak ağaçların düzensiz yer aldığı koruluk ögesini eklemiştir.

Bu öge, varlıklı Türk bahçelerince, özellikle saray bahçelerince öteden beri içerilmiştir. Edirne saray bahçelerinin, İstanbul’un özellikle ilk bahçelerinin hep avlanılabilen korulukları olduğu bilinir. Bu tür bahçelerde koruluk geniş yer kaplamış; çiçek tarhlarıyla düzenli bahçelerindeki gibi yalnızca yapıtın yanında, su ögesiyle de bağdaştırılmış ve daha az alan kaplamıştır. Geniş olduğu durumlarda tarhlar, aralarındaki ağaçlarla gölgelenmiş; bahçe tümüyle loş, güneşin

kavuruculuğundan korunmuş ve serindir. Böylece bahçe hiç değilse görünüm açılarıncı ufalanmıştır.

Bahçenin küçük olduğu durumlarda ise, değişik görüş açılarının yaratılması kavramsal bir zenginlik getirmiş olduğundan daha türlü algılanmasına yol açmıştır. Ayrıca bahçe yüzeyindeki yükseklik değişimleri, doğal eğimin gerektirdiği sedlemeler büyük, küçük bahçelerde bu algılama zenginliğine eklemiştir.

Türk bahçesi doğanın güzelliğini yaşayabilmek çabasıyla düzenlendiğinden yeri, havasının, suyunun görünümünün etkisiyle seçilmiş; bu yönlerinin güzelliği Türk’e orada bir bahçe yapma isteğini vermiş, içindeki yapıt sonra gelmiştir. Öyle ki, Osmanlı saraylarının çoğu ‘bahçe’ diye anılmış; örneğın Tersane Bağçesi, Karaağaç Bağçesi denilirken içindeki sarayın sözü bile edilmemiştir. Zaten henüz Türk niteliğini koruyan bahçelerin çağdaş tanımlarından, çoğunlukla içlerindeki saray yapıtının yalın ve gösterişsiz olduğun anlaşılır.

Ancak 18’inci yüzyılda Osmanlı Devleti’nin batıya açılması, her konuda olduğun gibi bahçeciliğe de batılaşma özlemi getirmiş; böylece bugüne gelen örneklerinde görüldüğün üzere ne Türk yaşama biçimine, ne de Türk iklim verilerine pek uymayan geniş saray bahçeleri düzenlenmiştir.”

“Avrupa bahçesi etkilerinden Türk benliğine en uygun olanı İngiliz bahçesininkidir denilebilir. 18 ve özellikle 19’uncu yüzyıllarda İstanbul bahçelerine bu etki sızmış; küçük ölçekte uygulandığında Türk bahçesine yabancı düşmemiş, belki grotto, kaskad ve kıvrımlı dereciklerle köprücükler öğeleri dışında birşey eklememiş; büyük ölçekte

uygulanması ise iklimin el vermemesi nedeniyle güç ve gereksiz olmuştur.

Saray bahçelerine sızan yabancı nitelik öbür görkemli Türk bahçelerinde de etkisini göstermiş, Türk özellikleri böylece yavaş yavaş erimiş; ama yaşama görüşünün gücünü hepten kaybetmemesi, bu özelliklerin hepten yok olmasını önlemiş ve iki bahçe düzenleme eğilimi birlikte, yanyana uygulanmıştır. Günümüzde halk konut bahçesinden tutun, belediye parklarına dek bu iki eğilimin izlerini seçmek olanaksızdır. Ancak kozmopolit kentlerdeki Avrupa etkisinin daha çok, Anadolu kentlerindeki daha az, hatta hiç olmayabileceği açıktır.”

2.1.4. Eser Adı: Türk Bahçeleri

Yazar: Sedat Hakkı Eldem

Yıl: 1973 (baskıya hazır olduğu tarihi 1944)

İçerik:

Karşılaştırmalı Tarihçe

“Türk bahçelerinin, dünya bahçe mimarisi içindeki yerini ve geçirdiği aşamalar için öncelikle paysagiste (*peyzajist*) ve geometrik bahçeleri incelemek gerekir.

Osmanlı Türkleri, Türk ‘paysagiste’ bahçesini doğuran görüş ve zihniyeti, yurdumuza gelinceye kadar, etki altında kalmadan içlerinde taşımışlar ve aynı esinle buradaki kompozisyonları yaratmışlardır. Doğaya karşı duydukları saygı ve sevgi ve doğa ortasında kurdukları bahçelerde gösterdikleri itidal (*ölçülülük*) ve alçak gönüllüğü 19’uncu

yüzyıl başlarına kadar sürdürmüşlerdir. Natüralist bahçe ve ‘paysage’ (*peyzaj*) mimarının bundan son iki yüzyıl öncesine kadar tek ve en eski ustaları olan Çinliler ile olan temastan Türklerin çok şey öğrenmiş olduklarını kabul etmek lazımdır. Ancak öğrendiklerini benimsemesini bilmiş ve karşılaştıkları tabiat parçasının kendi içinde taşıdığı bütün gizli güzellik ve imkanlarını en ince ve anlayışlı bir duygu ile hissetmiş ve bu sahaları işlemesini bilmişlerdir. Güçlü ve duygulu elleri ile işledikleri alanlara kendi güzellik anlayışlarını aşılamışlardır. Bu natüralist bahçe sanatının ancak 18 inci yüzyıl ortalarında, Avrupa’ya girdiğini ve ilk olarak İngiliz Bahçesi ismi altında eser vermeye başladığını hatırlatırsak Türk paysagiste bahçesinin Avrupa ve Yakın Doğu sanatından alması gereken önemli yeri kolaylıkla takdir edebiliriz.”

Türk Bahçelerinde Gelişme ve Değişmeler

“Türk bahçe mimarisinin zaman ile geçirmiş olduğu gelişmeleri, ancak 18’inci yüzyıldan bu yana, bir dereceye kadar izleyebiliriz. Ondan önceki devirler, bizim için karanlıktır, çünkü onları aydınlatacak döküman ya da eser yok gibidir. Bununla birlikte Türk sanatının o zamana kadar gösterdiği güçlü tradisyon (*gelenek*) bağlılığı hakkındaki bilgimizi, eldeki tek Türk dayanabilecek kaynakların ve eskilerin bir devamı olan daha yeni bahçelerin incelenmesi ve son olarak Moğol bahçeleri ile yapılacak bir karşılaştırma sonucunda, 17’inci yüzyıl Türk Bahçesi hakkındaki eksik bilgimizi bir ölçüde tamamlamak imkanını elde edebiliriz.

Bu bilgimiz özellikle genel plan ve çiçek parterlerine aittir. Moğol bahçelerinin birçok noktalarda İstanbul bahçelerine olan benzerliğini

kaydettikten sonra, gayet tabii olarak bu alanlarda da aynı benzerliğin mevcut olduğunu kabul edebiliriz.

17'inci yüzyıl Türk geometrik bahçesini şu suretle restitüe (*ilk şekline getirebiliriz*) edebiliriz:

Plan geometrik bir esas eksen ya da ona dik ikinci bir eksene dayanmaktadır. Bahçe, bu eksenler etrafına kurulmuştur. Parterler, yükseltilmiş mermer veya taş kaldırımlı yollar ile çevrilmiştir. Eksenler su oyunları ile zenginleştirilmiş, iki eksenin kesiştiği nokta çoğu zaman bir havuz ile belirtilmiştir. Eksenler köşk, kameriye veya selsebil motifleriyle sonuçlandırılmıştır. Bu motifler yükseltilmiş teraslar üzerine oturtulmuş olabilirler. Parterler dört köşe ve taştan çerçeveler içine alınmış, çiçek sandıklarıyla süslenmiştir. Bu sandıkların sade dörtgenlerin yanında hareketli ve dekoratif şekillerde yapılmış olmaları imkan dışında değildir. Mimari unsurlar klasik Türk stilindedir ve icabında en ince tezyinat (*bezek*) ile kaplıdır.

Hakkında daha kesin bilgimiz olan 18'inci yüzyılın başı, su oyunlarının zenginleştirilmesi ve dantela şeklinde kıvrılmış tekne etekleriyle kendini ayırt etmektedir. Genel bahçe düzeni yine aynıdır. Yalnız plan belki biraz daha serbest olmuştur. Mimari elemanlar ve öncelikle köşklere, ahşap, gittikçe daha fazla yer almaktadır.

Genellikle 10 yıl kadar devam etmiş olduğu kabul edilen Lale Devri, aslında III. Ahmet ile değil, IV. Mehmet ile Edirne'de başlar ve 40 yıl boyunca uzanır.

IV. Sultan Mehmet avlanmaya olduğu kadar, yapıya, bahçeye, çiçeğe ve bilhassa laleye meraklıdır. Fakat bu heveslerini İstanbul dışında yerine getirmekte direnmiştir. Çiçekçilik, onun zamanında teşvik ve himaye görmüş, bu yolda sergiler ve yarışmalar düzenlenmiştir. III. Ahmet, babasının eserini, İstanbul'da sürdürmüştür. Onun zamanında çiçekçilik bir iptila (*düşkünlik*) haline gelmiştir. Bahçelere, sergiler ve Çırağan alemleriyle yeni hayat vermiştir.

18'inci yüzyıl ilerledikçe, Avrupa ve bilhassa İtalyan etkilerinin şurada burada tutunabildiği görülür. Özel olarak su oyunlarında, teknelerin dantela gibi kıvrılmış ve dalgalanmış kenarları açık bir biçimde istiridyeye kabuğu ve rokayı andırmaya başlamıştır. Ancak genel kompozisyonda büyük değişiklikler yoktur. Belki taş ve teras bölümleri azalmış, çemenzar ve parterler büyümüştür.

Yüzyılın sonuna doğru yabancı etkilerin kökleşmiş olduklarını görüyoruz. Barok hatlar ve biçimler özellikle taş kısımları, havuzlar köşkler üzerinde görünüyor, gittikçe büyüyen çiçek ve parter tarlaları da arada bir, fakat ölçülü bir şekilde bu hareketleri izliyor.

Planda da aksiyalite bırakılmamak şartıyla, biraz serbestlik vardır.

19'uncu yüzyıl başlarında, bu serbestlik biraz da aciz ve kudretsizlik karakteri taşımaktadır. Kompozisyonun eski berraklığı yavaş yavaş bozulmaya başlıyor. Avrupalı bahçevanlar yanlarında yeni yeni bahçe elemanları getiriyorlar. Bunların yanında eski motifler hala terk edilmemiş fakat anlayışsız ve kaprisli bir yolda uygulanmaktadır. Köşkler son derece hafiflemiş ve ince ayaklar üzerinde tercihen su ve havuzlar üstünde yapılıyorlar. Yeşillik ve çiçeklik alanlar gittikçe fazlalaşıyor, taş

kısımlar azalıyor. Ne var ki genel karakter yine de orjinal ve Türk'tür. Yabancı mimari elemanları bile asimile ederek, Türk kısvesine girmektedir.

Yüzyılın ortaları, yani Sultan Abdülmecit Devri hala geleneksel sayılabilen bahçenin mimari hatlarını ve karakterini yok etmeye başlamıştır. Artık her şeye rağmen, kendilerine sadık kalınan havuz ve köşk motifleri, yabancılaşmış bir ortam içinde son günlerini yaşıyor.

Taş ve mermer, ne de olsa toprak ve tarla kısımlarından daha dayanıklıdır. Parterler bütünüyle kalmıştır. Aksiyalite de yok gibidir. Onların yerine İngiliz bahçesi tarzında kavisli yollar, serbest ağaç grupları, büyücek çim alanları baskın olmuştur.

Yüzyılın ilerlemesi ve sona ermesiyle bu akım giderek güçlenmiş mimari kısımlara da etkili olmuştur. Artık eski geleneği hatırlatacak havuzlar ve köşkler bile aynı akıma kapılmıştır. Havuzlar birer gölcük olmak istiyor, köşkler de sun'i adaları süslüyorlar. Devrin genel zevksizliği, ülkemize kadar yayılmış.

19'uncu yüzyılın sonuna doğru birçok eski setli bahçeler, istinad duvarları sökülerek paysagiste bahçe haline sokulmuştur. Bu illete Ortaköy ve Kuruçeşme'nin birçok setli bahçeleri kurban olmuştur.

20'inci yüzyılın başlarında, grotto ve şale motifi almış yürümüştür. Natüralist olmak isteyen bahçe içindeki su, sun'i kayalıklardan akıtılıp damlatılacak, havukların 'tabii' sahilleri olacak, köşkler de ya 'grotesk' veya 'rustik' olacaktır. Bu gecikmiş romantizm yanında, klasik fıskiye hala terkedilmemiştir. Geri fikirli sayılan ve

modayı bilmeyen çevrelerde, mermer havuz ve ortasındaki kat kat fiskiyenin üstünde oynayan top, eski Türk bahçesinin son sembolü olarak günümüze kadar kalmıştır.

Ağaçlar ve Düzenleri

Ağaçlar çoğu zaman kaideler ile çevrilir, daha doğrusu sofa denilen teras şeklinde alanlara dikilir. Aynı sofa tek ağaç veyahut bir ağaç grubunu taşıyacak büyüklükte yapılır. Şekli sekiz köşe, dörtköşe veya karedir. Ağacın geometrik bir çerçeve içine alınması ve belirli bir disipline bağlı tutulmasında alınan ilk adım budur. Kaide ve sofanın büyümesi ile dikilen ağaçların sayısı fazlalaşır ve ağaç benliğini kaybederek, kompozisyonun bir elemanı haline gelir. Bununla beraber, bu kompozisyonda ağaçlar Fransız bahçelerindeki ‘bosquets’lerinden farklı olarak ayırıktır ve sadece belirli bir sıraya sokulmuştur. Ağaçların sıraya sokulmasıyla, mimari hacim ve mekânlar vücuda getirilir. Bir sıra ağaç, çok defa setli bahçelerde kullanılır. Burada ağaçlar bir çeşit yeşil perde ya da bölme görevini yaparlarsa da, kullanılan ağaç, fıstık veya çınar olduğu için bu perdelerin alt bölümü hep açık ve saydamdır. Birbirine paralel iki ağaç sırası iki tarafı sınırlanmış, iki tarafı da açık bir mekân vücuda getirirler. Ağaçların dikilişinde en fazla kullanılan üsul budur. Aynı sıraya getirilen ağaçlar, hep aynı cinstendir. Bu şekil çeşitli yerler ve büyüklüklerde uygulanmıştır. Açık kalan taraflar, bazen bir köşk, bir çeşmeye yer vermek, bazen de manzaranın serbest kalması için ağaçlandırılmamışlardır. Ortadaki saha yine büyüklüğüne göre, ya sadece oturma yeridir ya da havuz veya herhangi başka bir bahçe motifi ile süslenir ve anlamlandırılır. Üç ve dört tarafı tek veya çift ağaç sıralarıyla çevrilmiş alanlar sanki birer mimari mekân vücuda getirirler. Bu sahalara,

etraftaki ağaçların yükseklikleri ile kendi genişlikleri arasındaki orana göre, daha kapalı veya açık bir etki bırakırlar. Sahanın ortasında bazen havuz ve köşk, bazen de çayır ve cirit meydanı vardı. Bazen çayırın ortasında tek ve monümantal (*anıtısal*) bir ağaç bulunur. Bu kompozisyonların her birinde, kendilerine mahsus bir anlam ve güzellik vardır. Bunlar, Türk natüralist bahçelerinde, serbest kompozisyonda olduğu kadar, biraz daha disiplinli kompozisyonlarda da büyük bir sadelik ve zevkin baskın olduğunu gösterirler.

Yolların iki ağaç dizisi arasına alınması, daima usul değildir. Buna karşılık uzunca bir su kanalı veya havuzun bu suretle çerçevesi imkan oldukça uygulanan şekillerdendir.

18'inci yüzyıldan başlayarak, fıstık ağaçları (Pin Parasol) revaç görmüştür. Bunlar özellikle o devrin setli bahçelerinde sıraya dizilmek yoluyla kullanılmıştır.

19'uncu yüzyıl başlarında itibaren manolya ve IV. Sultan Mehmet'ten sonra ikinci defa olarak mavi çam gibi süs ağaçları en fazla rağbet gören ağaçlar olmuşlardır.

Selvilerin eskiden bahçelerde süs ağacı olarak kullanıldıklarını hatırlatmayı faydalı görüyorum, çünkü bu ağaca karşı belki bir buçuk yüzyıldan beri gösterilmiş ilgisizlik, hatta sevgisizlik, bu ağacın eski bahçelerimizde yeri olmadığı kanısını ortaya atmıştır. Herhalde eski bir mezarlığın son zamanlarda park haline çevrilmesi esnasında ilk iş olarak bütün selvilerin kesilmesi gibi bir tedbir başka türlü nasıl açıklanabilir? Halbuki servinin eski Türk bahçelerinde, çınar kadar kökleşmiş bir ağaç olduğu artık kesin olarak anlaşılmıştır.

Sofalar

Türk ‘paysagiste’ bahçeleri ve mesirelerinde en fazla göze çarpan karakteristiklerden biri, setlere ve sofalara gösterilen rağbettir. Setler ve kademeler araziye düzenlemek zorunluluğundan doğmuş biçimler olmakla birlikte, sofalar, özellikle ve belirli amaçlarla vücuda getirilmiş şekillerdir ve zeminin meyili ile ilgili değildir.

Sofaların menşeyini, Çin ve Orta Asya bahçelerinde aramak lazımdır. Sofaların büyüklükleri farklıdır. En küçük şekilleri taş seki vaziyetindedir. Daha büyükleri kendi başlarına bir bahçe vücuda getirebilecek ölçüde tutulur. Sofa yerine ve kullanılış tarzına göre taş-sofa, çiçek-sofa, çemen-sofa, namazgah ve menzil gibi çeşitli şekiller ve isimler alır ve çeşme, köşk, çardak, havuz veya tarih, mihrap ve nişan taşlarıyla süslenir ya da anlamlandırılır.

Sofa en sade şeklinde zemin üzerinde sun’i yolla elde edilen ve duvarlarla tutulan yükseltilmiş toprak terastan ibarettir. Bu setin uygun yerine köşk, havuz ve çiçek tarlası yapılır, etrafına da ağaçlar dikilir.

Sofalar tek olacağına iki ya da yan kanatlı da olabilir. O zaman, iki kanat arasında kalan yer, ya daha dar veyahut daha alçak bir bölüm ile bağlanır. Böylece plan kompozisyonu üç ayrı parçaya ayrılmış olur. Bu parçalar, ayrı ayrı motiflerle belirtilir ve orta bölüme göre iki taraf dengelenir.

Setler

Meyilli arazi zengin ve çeşitli set kompozisyonları doğurmuştur. En sade şekil, zemini bir istinad duvarı ile tutturmak ve tek setli bir bahçe

elde etmekten ibarettir. Sahanın dikleşmesi ya da büyümesi ile bu iş birkaç defa tekrarlanabilir ve çeşitli setli ve katlı bahçeler meydana gelir. Bu usulün varyantları vardır. İstinad duvarları orta kısımlarda arazi içine gömülür veyahut daha ileriye sürülür. Bu iki çözüm yolunun çeşitli uygulama biçimleri sonunda, fresk ve panolarda gördüğümüz planlar vücuda gelir. Bunların çoğunda son set, büyük ya da daha küçük bir bölümüyle bayırın içine gömülür, istinad duvarına da statik en uygun olan yarı yuvarlak ya da yarı altı köşe biçimi verilir. Böylece elde edilen motif, bahçenin önemli bir bölümünü teşkil eder ve ortaya çok kere bir köşk dikilir. Bu köşkün önünde de büyücek bir alan elde edilmeye bakılmış ve sahaya bahçenin en büyük çiçek parteri veya havuzuna yer ayrılmıştır. Bu yer, ekseriya köşkün bulunduğu setten veya bir daha aşağıdaki setten kazanılır. Bunların altındaki sette de çok kez dışarıya doğru bir taşkınlık yapar. Böylelikle genel kompozisyon tamamlanmış ve birbirine paralel setlerin yeknesaklığı ortadan kaldırılarak esaslı bir bakış noktası ve eksen meydana getirilmiş olur.

Setlerin önüne bazen burç şeklinde bölümler eklenir. Bunlar, bir köşk ya da taş sofayı taşımak için yapılmıştır. Aynı şey, istinad duvarının fazla yakınına düşen, mevcut bir ağacı korumak için de yapılır.

Çok sevilen bir motif, istinad duvarı önüne eklenmiş taş balkon motifidir. Bu balkon, duvarı canlandırmakla, sete havadar bir oturma yeri kazandırır. Balkon üzerine zarif bir kameriye veya parmaklıklı bir oturma yeri inşa etmekle mimari motif bir kat daha zenginleşir.

16'ncı ve 18'inci yüzyıllara ait teras inşaatlarında, taş konsollar üzerine oturtulmuş mermer koltuk ya da tahtlar yapılması usüldendir. Bu

motif yalnız bahçelerde değil, köprü ve bend gibi inşaatlarda da fırsat düştükçe uygulanır.

18'inci ve daha ziyade 19'uncu yüzyıl içinde, set ve sofalar, barok modasına uygun olarak eğrilerle süslenmiş ve gittikçe daha kıvrak biçimler almışlardır. Ancak bu biçimler daima istisnaidir. Yapının maliyeti ve tekniği, bu gibi kaprislerin genelleşmesine engel olmuştur.

Hendesi (*geometrik*) ve Mimari Bahçeler (İç Bahçeler)

Mimari bahçe, tabii bahçe çerçevesi ya da şehir parseli içindedir. Doğal bahçeden ölçü itibari ile daha küçüktür. Natüralist bahçe, doğanın biraz işlenmiş bir bölümünü teşkil eder ve bazı rötuşlarla yetinirken, mimari bahçe, mimari elemanlarla çevrelenmiş, oldukça küçük bir çevre içinde, kendine göre sun'i bir varlık yaratmaya çalışmıştır. Bu bahçe özel ve kapalı bahçe, yani ev veya saray bahçesidir. İçinde oturulur; ev ya da köşk ile sıkı bir ilgisi vardır. Daha büyük ölçüdeki kompozisyonlarda, eve olan mesafe arttığından, evin yerini köşk veya köşkler tutar. İç bahçe, oturma bahçesi olduğu kadar süs ve istifade bahçesidir. Çiçekleri ziynetini (*bezek*), yemiş (*meyve*) ağaçları yararını teşkil ederler. Natüralist bahçede, genel tutumda, ne kadar yumuşaklık ve doğaya uygunluk varsa, mimari bahçede de o derece hendesi ve sun'i hatlar hakimdir. İç bahçe kendi kendine çizdiği ölçülü çerçeve içinde, ayrı bir alemdir ve çevre ile ilgisi az ve uzaktır. Mimari bahçeden natüralist bahçeye geçiş dereceli değil, anidir. Bir tak, bir kapı, bir merdiven iç bahçeden dış bahçeye ya da doğaya götürür.

Mimari bahçe, duvar veya binalarla çevrilmiş bir avlu durumunda olabildiği gibi, bir ya da daha fazla yanı dışarıya ve görünüme karşı

açılmış da olabilir. Görünüme bakan pencereler çoğu zaman set üstüne, ya da meyilli arazi üzerinde yapılanlardır. Mimari bahçenin suniliğini teşkil eden başka bir olay, yol kaldırım ve duvar gibi bölümlerinin çok, çim ve doğal durumda bırakılmış sahalarının da az veya hiç olmamasıdır.

Parterler

Türk süs bahçesinin en büyük kısmını, yeşillik ve çiçeklik zeminleri yani parterler işgal eder.

Çiçekler, bazen kaldırım arasında bırakılmış toprak yataklar içine alınır. Çoğu zaman ayrı ve yükseltilmiş zemin ya da yastıklar içindedirler. Her iki durumda da, çiçeklik, birkaç metreden daha büyük olmayıp, tarlanın içine basmadan çiçeklere bakmak olanağını verecek boyda tutulur. Bu küçük çiçek zeminleri arasında, yürünecek kadar genişlikte yerler bırakılır. Bu yerleri, ikinci derecede yollar, yani ara yollar teşkil eder ve çiçekliklerin dört tarafını sararlar. Ara yollar esas yollardan farklı olarak, dövme toprak bırakılır veya kum, çakıl bazen de malta taşlarıyla döşenir.

Çiçeklerin, zeminden 20-30 santimetreye kadar yükselen setler üzerine alınmasındaki amaç, çiçekleri değerlendirmek, göze yaklaştırmak ve adeta bir kaide üzerine oturtmaktır. Ağaçların da birer anıt gibi, taş setler ve çerçeve içine alındığını ve böylece kendilerine birer kaide teşkil edildiği görülmüştü. Aynı özen ve sevgi duygusuyla ki çiçekler, gruplar halinde kendi ölçü ve cinslerine uyacak kaideler üzerine alınır. Çiçeklerin bu setlere taksimi rastlantıya bırakılmış değildir. Her setin aynı cins ve renkte çiçekler taşıması ile yetinilmez. Aynı çeşit çok kere bütün parterlerde uygulanır. Ancak bu arada, birtakım ince duyguyu ve sanatlı

kombinasyonların yapılmış olduğu kabul edilebilir. Her halde, çiçeklere daima kendi karakterine en uygun bir ortam ve çerçeve verilmeye çalışılmıştır. Bu da Türk bahçesinin bir orjinalitesidir. Çiçekler düzenli tarhlı İtalyan, Flemenk ve bilhassa Fransız bahçelerinde olduğu gibi, başka renklerle kombine edilerek bir dekor teşkil etmek için değil, daha ziyade bahçe çiçeğe layık bir kaide ve zemin teşkil etmek için yapılmış sayılabilir.

Çiçek yastıkları, taş ya da mermer bordürler ile çevrilir. Bu bordür taşlarının gereğinde profillenmiş olduklarını birçok Andolu bahçesinde görmek kabildir.

Oturma yerleri

Türk bahçesi, gezinti bahçesinden fazla oturma bahçesidir. Bunun için bahçenin hemen her çekici veya uygun bulunan yerinde, oturmak ve uzunca süre dinlenmek ve zevklenmek olanakları sağlanmıştır. Bu dinlenme yerlerinin, bahçeyi en iyi görecek şekilde, geniş manzaralı ya da serin olması aranmıştır. Bu amaçlar her zaman bir arada elde edilemediği için, gereğinde bahçenin içindeki oturma yerlerinin sayısı arttırılır ve herbirine başka bir özellik ve yer verilir. Oturma yerleri sade bir taş sofadan başlamak üzere en zengin bir köşk şeklinde de olabilir. Oturma yeri, en sade biçimde bir setten, yani taş sofadan ibarettir. Sofaya birkaç basamakla çıkılır. Etrafı olduğu gibi bırakılmış ya da parmaklık ile çevrilmiştir; bu parmaklık taştan veya tahtadandır. Taş parmaklık çok defa babalar arasına alınmış uzun ve som levhadan ibarettir. Bu taş sofaların bazıları bendlerde görülebilir.

Kameriyeler, hafif yapı tarzlarından dolayı birer birer ortadan kalkmıştır.

Demirden yapılmış kameriyeler 19'uncu yüzyıl sonlarına kadar gözden düşmemiştir.

Kameriyelerin bir özelliği de, çoğu zaman küçük boyda olmalarıdır. Bazen bir oturma yeri ya da minderin üzerine şemsiyelik görevi yaparlar ki, o zaman bir çeşit taht ya da 'çetir' (*çadır*) durumuna girerler. Bu tahtlar, bahçenin birkaç yerine, birkaç tane olmak üzere dikilirler. Mermer seki, koltuk ve taht biçimindeki oturma yerleri, bazen ayaklar ya da konsollar üstünde ve havuz veya alt bahçeler üzerine taşkın bir şekilde yapılırlar.

Köşkler, şimdiye kadar gördüğümüz dinlenme ve oturma yerlerinin en büyükleri ve aynı zamanda rahatlarıdır. Tek odalı ev şeklinde oldukları için, dış hava etkilerinden korunabilir ve kışın gereğinde bütünüyle kapanabilirler.

Köşkler, ahşap, kargir veya iki cins malzeme karıştırılarak inşa edilirler.

Kışın, bahçe kullanılmadığı zaman ve bazen büyük sıcaklarda, dış yüzleri çok ince süslü ve nakışlı olan köşkler, saçakların altına tesbit edilerek zeminde özel halkalara bağlanan çadır bezleri ile örtülür ve hava etkilerine karşı korunur.

Köşk yerlerinin seçilmesinde görünümün açık olmasına dikkat edilir. Bundan başka köşkerin mümkün olduğu kadar havadar ve ferah olmaları aranır. Bunun için köşker tercihen çıkıntı (*porte-a-faux*)

biçiminde ya da direkler üzerinde yapılır. Havuz kenarında olan köşklere, direkler doğrudan doğruya havuz içine dikilir ya da bütün köşk suyun üstünde ve ortasında yapılır.

Köşklerin büyüklükleri ve biçimleri başka başkadır. En sade ve küçüklerin planları dörtgen ya da daire şeklindedir. Altı köşe ve sekiz köşelileri de vardır. Köşk büyüdükçe planı zenginleşir yani asıl bünyesine çıkmalar ilave edilir.

Biraz büyüdükçe köşklerin içi, su oyunları ile zenginleştirilir. Odanın ortasında bir tekne içinde fıskiye taşı, bazen de duvarlarda selsebiller bulundurulur. Bazen selsebil teknesi ile orta havuz, döşeme mermerleri için oyulmuş kanallarla birbirine bağlanmıştır.

Köşklerin üzerleri, silüetlerini zarif bir yolda tamamlayacak ve taçlandırarak bir biçimde, gerçek ya da yalancı kubbe ve kubbecik ve çeşitli biçimde kiremit ya da kurşun örtülü geniş saçaklı çadır çatılarla örtülüdür. Kubbe daha ağır ve eski bir usül olup, zaman ile yerini çadır çatıya terk etmiştir. Barok zevkinin güçlenmesiyle, çatılara kıvrıntı ve eğriler verilmiş ve köşklerin 'pagoda' karakteri büsbütün belirtilmiştir.

Su Motifleri

Türk Bahçesinde hiç bir zaman eksik olmayan eleman sudur. Deniz olsun, dere olsun, havuz olsun, hatta en sade bir çeşme şeklinde olsun su daima bahçe mimarisi içinde yer almış, akar ya da hareketli su da, durgun suya tercih edilmiştir. Bahçelerin çoğunda havuz eksik olmaz. Havuzun suları, fıskiyeler ve çağlayanlar ile harekete geçirilir. Havuzlar aslında dört köşe ya da kare şeklindedir. Yuvarlak ya da münhanili

(eğrili) havuzlar 18'inci yüzyıldan bu yana ortaya çıkmış ise de, 19'uncu yüzyılda yine terk edilmiş ve aynı yüzyılın sonlarına doğru sun'i göl şeklinde yapılmaları moda olmuştur.

2.1.5. Eser Adı: Çevre Düzenlemesi ve Mimari Üzerine Düşünceler

Yazar: Erdoğan Okçu

Yıl: 1980

İçerik:

“Biz Türkler tabiatla haşır neşir olan bir milletiz. Tabiat, yaşayışımızın daima bir parçası, önemli bir parçası olmuştur. Mimarimizde tabiatı zorlamayan bir mimari (peysajist mimari) hakimdir.”

“Roma ve Bizans şehirlerinde bir pazaryeri (Agora) ve aynı tipte bir mabet görürsünüz. Her yerde, her iklimde hemen hemen hep aynı tiptir. Şehirleri dışarıdan göremezsiniz. Topoğrafyayla, iklimle ilişkileri yoktur. Ve yukarıda bahsettiğimiz insan-tabiat tecriti ta o devirlerde batıda başlamıştır.”

“Belki de pek satıhta kalarak anlatmak istediğimiz mimarinin tabiat ile olan uyumu, adete kucaklaşmasını başarmış, bugünün tabiri ile çevre düzenlemesini sağlamış bir milletiz.

Topoğrafyaya saygılı, iklime teslim olmayan, meskenin mahremiyet istediğini, ama bu mahremiyetin tabiattan kopmak olmadığını bilen, rahatlığı ve huzuru sağlamasını ön plana aldığımız bir mimarinin yaratıcısıyız.”

“Mimari derken onu ormandan, denizden, dereden, rüzgardan, yağmurdan, kardan, güneşten, soğuktan, sıcaktan, manzaradan; kısacası insanın çevresinden ayrı düşünmemişiz. O kadar ki, İstanbul’da lodosa maruz yerlerdeki evlerin mimarilerinde dahi bariz farklar görebiliyoruz.

O halde biz Türkler, çevre düzenlemesini çok iyi biliyorduk ve çok iyi tatbik etmiştik.”

“Türk adet ve ananesini, Türk’ün kendine has tabiatı içinde, tabiatla beraber yaşayışını anlatmazsak, milli mimarinin yeniden doğmasını beklemek, bünyemize uygun çevre düzenlemesini sağlayacak mimar ve şehircileri yetiştirmek hayal olur.”

“Türk mimarisini bulabilmek için önce taklitten vazgeçmeliyiz. Büyük bir millet olduğumuzu, büyük bir medeniyete sahip olduğumuzu, Batı’nın bilhassa mimaride bizim yanımızda cüce kaldığını bilirse, taklit ve özentisi ile birşey kazanamayacağımızı çok kolay anlayabiliriz.

Tabiatı sevdiğimizi, tabiatla bütünleşmedikçe huzurlu bir hayata kavuşamayacağımızı anladığımız gün, çevre düzenlemesi hususunda ilk adımı atmış olacağız. Bu ‘kendimize dönmemizle’ mümkün olacaktır.”

“Bahçesiz Türk evine rastlamıyoruz.”

2.1.6. Eser Adı: İngiliz Yazar Miss Pardoe'ya Göre Boğaziçi'nde Türk Evleri

Yazar: Sema Çiğdemoğlu

Yıl: 1985

İçerik:

“Boğaziçi kıyıları, yalnız güzellikleri bakımından değil, bu kıyılardaki evlerin genel durumları dolayısıyla, başlı başına bir araştırma konusudur.

Seyyahın kayığı boğazın dalgaları üzerinde kayarken, Boğaziçi'ndeki her evin sahibinin durumu evinin görünüşü ile anlaşılabilir. Nüfuslu bir şahsın veya bir saray mensubunun evi çiçekli ve ağaçlı bir bahçenin içinde geniş ve yaygın bir binadır. Haremin kafesleri neşeli renklere boyanmıştır, teraslar çiçekler içinde parlar... Arabeskler duvarları süsler, köşkler geniş bahçelerdeki ağaçların yaprakları arasından göz kırparlar. Çiçek kokuları ve musiki nağmeleri birbirine karışarak boğazın suları üzerinde kayarlar ve atmosferin kendisi bir zenginlik gibidir.

Müslüman olmayanların evleri, sönük bir kırmızı veya kurşuni renge boyanmışlardır. Türklerin çok sevdikleri şen renkler onlara yasaktır...

Hiçbir şey Boğaziçi'ndeki bina stilinden daha düzensiz dolayısıyla daha pitoresk olamaz; Türkler tabiatı o kadar büyük bir samimiyetle severler ki, başka türlü elde edilemeyecek bir görünüm kazanmak üzere, bir balkonu kaldırır veya bir kanadı daraltırlar...”

Şekil. 2.2. Kendi imzasıyla Miss Pardoe (www.htl-steyr.ac.at)

2.1.7. Eser Adı: Geleneksel Anadolu Türk Bahçelerinin İçkin Değerleri (The Intrinsic Values of the Traditional Anatolian Turkish Garden)

Yazar: Gönül Aslanoğlu Evyapan

Yıl: 1986

İçerik:

“Panteist inançtan gelen Türkler için doğayla olan temas her zaman özel bir düzeyde olmasına rağmen, bahçe, bu insanlar için geç bir kavramdır.”

“Türk boyları ağır doğa koşullarının hüküm sürdüğü topraklarda dolaştılar. Kuraklık onları bir diyardan diğerine yönlendirdi, kelimenin tam anlamıyla daha yeşil otlakları aradılar ve mitolojik başlangıçlarının ideali her zaman akıllarındaydı: bol av hayvanlarının ve mükemmel

iklimin bulunduğu avlanma alanları. Bugünü burada, yarını orada yaşamak onları, sınırlı bir alanla yakın ilişki içine girmekten alıkoydu. Uzun bir zaman boyunca toprakla olan ilişkileri doğru mevsimde yetiştiricilikten ve yılın geri kalanında ise hayvan gütmekten oluşuyordu.”

“Göçebe hayat, Türklere, doğayı algılayabilmeleri için geniş bir alan verdi. Vadiler, nehirler, dağlar ölçeğinde düşündüler, gözlerin ulaşabileceği yerlere kadar hiç sınır tanımadılar. Belirlenmemiş bir zaman dilimi ve zevk için, adamakıllı çevrelenmiş ve kültüre alınmış bir arazi parçası fikri, çok daha sonraları, onların yerleşik kültürler ile yüzyüze gelmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Türklerin bir kolunun 10. yüzyılda İslam’ı benimsemeleri ile yeni bir insan-doğa ilişkisi gelişti, Tanrı’nın tasviri olan insan, doğaya hükmetme gücüne sahipti. Ama doğaya hükmetmek kolay bir görev değildi. Bu dinin benimsendiği ve Türklerin yaşadığı bu topraklar zor bir hayat sundular, aşırı sıcak ve karşılığındaki soğuk, güvenilirmez mevsimler ve inatçı derecede kuru ve çorak toprak. Tıpkı bir çöl boyunca yapılan güç bir yolculuğun ardından tanrının rızası ile bir bahçenin huzuruna ulaşmak gibi, dünyevi hayat da, cennete ulaşma yolunda katedilen bir hac yolculuğundan başka bir şey değildi. O halde bir müslüman, hala bu dünyadayken ahiret zevklerine iştirak edebilmek amacıyla, ekonomik koşulları el verdiği takdirde, cennet gibi, serin ve yeşil bir bahçe yaratmaya gayret etmeliydi. Öte yandan İslam mistisizmi Tanrı’nın yansıması olarak insanın ve diğer canlıların aynı seviyede olduğuna inanmıştı. Müslüman mistisizmi, bahçenin, Tanrı’nın mucizevi bir yansıması olduğuna inanırken Ortodoks müslümanlık için bahçe, Kuran’da sözü verilmiş ödüllendirici cennetti. İkisi için de ‘cennet bahçesi’ ideali, din krallığında doğaya karşı olan tavrı yükseltmiştir. Orta ve Batı Asta’daki İslam öncesi ve sırası Türk bahçeleri henüz doğru

düzcün incelenmiş değildir. Bu döneme ait bilgi kaynakları belirsizdir. Türk mitoloji hikayelerinin toplanması bir kaynak oluşturabilir. Bazı fikirler, bu erken dönem bahçelerinin aynı kaynaktan ortaya çıktığı ve Çin, Hindistan ve Pers bahçeleri ile benzerlikler gösterdiği düşüncesinin varsayılması ile yapılandırılabilir. Daha ileri bazı fikirler ise birkaç 11., 12., 13. yüzyıl saray kalıntısının oluşturulduğu somut örneklere bakılarak toplanabilir. Bu sözkonusu kalıntılar, fıskiyelerin ve su kanallarının bol bulunduğu bir dizi avlu ve bahçe içine yerleştirilmiş haç şeklindeki bir sarayın varlığını işaret ederler. Daha sonraki tarihlerde yeniden yapılandırılan, Hindistan'daki Türk-Moghul imparatorlarına ait bahçeler, Türk bahçe tasarımının bir sentezi olarak varsayılabilir.”

“Batı Asya'daki Türk şehirleri arasında Semerkand'ın 2-3 km. genişliğinde parklardan ve bahçelerden oluşan bir kuşak tarafından çevrelediği bilinmektedir. Kuşağın doğu kesiti Bağ-1 Dilkuşe, batı kesiti ise Bağ-1 Bihest (cennet bahçesi) olarak isimlendirilmiştir.”

“Göçebe hayatı bırakan, Anadolu'ya yerleşen ve uzun ömürlü devletler kuran Türkler, mevsimlik göçlerini uygulamaya kışlakları ve yazlakları olarak meskenleri arasında devam etmişlerdir. Vadi ve nehir kıyıları gibi daha alçak alanlardaki daha düzenli kış habitatlarını ikincil, yüksek platolardaki basit çadırlarından oluşan yazlaklarını ise göçebe geleneğinin hakiki ifadesi olarak gerçek meskenleri olarak görmüşlerdir. Bazen yazlaklar kışlaklara ilintilenmiş olabilir, geniş bir bağ uzantısında bir çadır ya da bir yaz evi aralarında uzun mesafelerle yerleştirilmiş olabilir. Her halukarda yazlak, kışlaklarında da yaratmaya çalıştıkları bütün bir bahçemsi çevre sunar ”

“Anadolular, yeşilliği, iklimin elverdiği ölçüde kışlıklarına ve şehirlerine sokmaya çalışmışlardır. Ünlü seyyah İbni Battuta'nın 16. yüzyılda tuttuğu kayıtlar, Anadolu kasabalarının çoğunluğunun bahçeler ve bağlar ile dolup taşıdığını gösterir ki kendisi kasabaların tanımına sokaklar boyunca akan derelerini ve yeşilliklerini sayarak başlamıştır.”

“Bütün sosyal ve ekonomik sınıflardan Türkler, gerçekten de habitatlarıyla ilişkilendirilmiş bir parça toprağa sahip olmayı şiddetle arzulamışlardır. Bu, günlük aktivitelerin pek çoğuna mekân oluşturabilecek bir avlu ya da bir bahçe veya ikisi birden olabilir. Şehre serpilmiş yeşil dokunun yarattığı genel bir zenginlik ve ferahlık duygusuna ek olarak, yoğunlaşmış yeşilin gölgelediği pazar yeri, halk meydanı ve genelde bir medresenin, sağlık ocağının, yardım derneğinin ve şadırvanın eşlik ettiği camiye içeren halkevi gibi mekânlar bulunurdu.”

“Geleneksel şehir dokusu doğayı içermiştir. Evlerin yanındaki açık mekânlar sadece genel bir ferahlık duygusu getirmekle kalmamış ayrıca binaların, komşu yapılar için tercih sebebi olabilecek doğal koşulları engellemeden, uygun yönlendirilmiş konumlarda olmalarına da yardımcı olmuştur. Sözkonusu bu yapılar, doğanın değerlerine göre şekillendirilmiş ve konumlandırılmışlardır, hatta iç mekânlar, onları içerecek ve genişletecek şekilde tasarlanmışlardır ki böylece iç ile dış mekân arasındaki fiziksel ve görsel ilişkiler sağlama alınabilsin.”

“Uygun doğal koşulları taşıyabilmek için gösterilen bu olumlu çaba sadece alçak yapılara uygulanmamıştır, daha yüksek olanlarla diğerlerine bitişik bulunanlarda da aynı etkiyi yakalayabilmek için olumlu bir çaba gösterilmiştir. Kaldı ki belli bir manzarayı, güneşin açısını veya

serin yaz meltemini yakalayabilmek adına üst katların kıvrılması, yön değiştirmesi ve bitiştirilmesi oldukça yaygındı.”

“Geleneksel avlulu evler ve bahçeli evler günümüzde tehlikeli bir raddede azalmışlardır. Sadece tarihi, resmi binaların avluları ve mahalle evleri korumanın yardımlarıyla ayakta kalabilmişlerdir. Mimari sınırlamalar tarafından tanımlanmamış, ana öğesi bitkilendirme olan bir bahçe planı, tanınmayacak ölçüde değişime uğramaya veya tamamen silinmeye açıktır. Buna bağlı olarak, tasarımındaki orjinal çizgilerine sadık kalmış tarihi bahçelerle karşı karşıya gelmek çok nadir bulunan bir durumdur. Bu durum özellikle, Avrupalı mukabillerinin örneklerine dayandırılarak, bütün sanat dalları ve kurumlarda gerçekteşirilen hevesli değişikliklerin bir zorunluluk olduğu takıntılı bir dönemden geçmiş olan Türk bahçeleri için geçerlidir. Kaldı ki modern şehirlerde yüksek rant kapalı bir arazi parçası ele geçirmek büyük bir iş olduğundan bahçeler ve avlular silinip gitmişlerdir.”

“Tarihi Türk bahçelerinin yazılı ve boyalı tanımları nadirdir. Müslüman Türkler çok sık olarak çizip boyamadıkları için abartılı veya çarpıtılmış tarzda bahçe manzaraları tasvir eden minyatürler bırakmışlardır. Ayrıca Evliya Çelebi, Eremya Çelebi, İnciciyan gibi yerli yazarların ve batılı ziyaretçilerin yazılı tanımlamaları da bazı bilgiler sağlarlar. Başka bir ipucu da eski saray alanlarından gelir. Saray alanları bariz sebeplerden dolayı, hayatta kalmak için daha fazla şansa sahip olmuşlar, ayrıca halkın gözünün üstlerinde olmasıyla haklarında daha fazla tanımlamalar yazılmıştır.”

“Bütün bunlara rağmen sözkonusu kaynaklardan her bir ayrı kalmış, Türk bahçeleri için tatminkar bir model oluşturmaya katkıları başarısız olmuştur. Bu durum sık sık ‘Anadolu Türk bahçesi hiç var mıydı?’ sorusunun sorulmasına neden olmuştur. Cevap evet, kesinlikle vardı.”

“Anadolu Türk saray bahçelerinin evrimini ve gelişmesini izleyerek genel bir Anadolu Türk bahçesi özelliklerini yeniden yapılandırmak mümkündür.”

“Selçuklular ve sonra da Osmanlılar birçok Anadolu şehrinde saraylar inşa etmişlerdir. Selçuklu sultanları her bir mevsimi farklı bir bölgede geçirme göçebe geleneğine tutulu kalmışlardır. Öte yandan, Osmanlı saraylarının çokluğu yeni ele geçirilmiş önemli bir şehre başkentlerini taşımalarından ve orada yeni saraylar inşa ettirmelerinden kaynaklanır.”

“Saray bahçelerinde son derece arzulanmış dış mekân aktiviteleri, hükümet oturumları, yabancı elçilerin sultanın huzuruna kabul edilmeleri, ziyafet, müzik oturumları, alaylar, at yarışları, polo, güreş, atıcılık ve avcılık şeklinde gerçekleştirilmekteydi. Dış mekândaki hayat o kadar önemliydi ki genelde bahçe, yapıdan önce gelirdi. Bahçe alanı havasının, manzarasının, suyunun ya da avlanma olanaklarının güzelliği için seçilirdi, saray veya ev sadece bir barınaktı. Ne kadar ilginçtir ki, özellikle 19. yüzyılda bahçe tasarımındaki batılaşmaya kadar sultanların sarayları ‘bahçe’ olarak adlandırılmışlardır.”

“Mimari yapıdaki vurgunu yokluğu, aksa ve mimariye dayalı olmayan planla beraber, mimarinin zirveye ulaşmaması demektir.”

“Aksın olmaması, bir veya birkaç ezici ve kuşatıcı vistanın yerine sadece belli bir derinliği olan birçok algılama açısını beraberinde getirmiştir.”

“Aksın olmaması, tasarımın aşırı derecede formal olmasını engellemiştir. Ne de olsa bir Türk bahçesi mütevazı ölçüde formal, bir yandan doğaya gerekeni veren ve bir yandan da her bir öğede insan kontrolünün belirgin olduğu bahçeydi. 19. yüzyılda batının formal bahçeleri etkilerini gösterirken bile, Türk uyarlaması genelde ılımlı ve munis bir formallikte gerçekleşmiştir. Öte yandan, aynı yüzyılda Batı'nın informal tarzının birkaç uygulaması istisna örnekler olarak kalmışlardır.”

“Dış mekânın içle olan bütünleşmesi en etkili şekilde ya dışarıya uzanan bir bina elemanıya ya da köşk veya kasır şeklindeki bağımsız yapılarla sağlanmıştır.”

“Genelde, bu elemanla ilişkili olarak küçük ama etkili miktarlarda ve durağan yüzeye sahip olmak yerine, akan tarzda su öğesi bulunacaktır.”

“Çiçekler, özellikle de oturma alanlarının yakınlarında, gölden önce gelen çiçekler, çok sevilmişlerdir. Çiçek türleri pek ayırt edilmemişlerdir. Renkli parter tasarımları kullanılmamış; çiçeğin parfümü, renginden önce gelmiştir. Bir çiçek tipinin, bir terasa veya bütün bahçeye dikilmesi nadir değildir. Oturma alanı ve alleler, desenli taş ve çakıllarla kaplanmıştır. Ağaçlar, genelde meyve verenleri, gölge ve inziva sağlamış, iyi bir manzarayı çerçevelemişlerdir. Bunların konumlandırılması, yüzeysel olarak, rastgele dağıtılmış olarak

görünebilir, aslında her biri özel bir görevi yerine getirmek amacıyla zekice hesaplanmışlardır.”

“Doğal eğimin dikte ettirdiği yerlerde teraslama yapılmıştır ama kot farkları, yürüyüş kolaylığını engellemek adına ve yukarıdan bakıp, planı bütününde yakalamak amaçlanmadığı için mütevazı tutulmuştur.”

“Asıl bahçe alanına ek olarak bir sebze, meyve bahçesi veya asma bağı bulunurdu. Aynı şekilde, kendi kendine yeten saray kompleksi de sultanların avlanabileceği koruluklarla ve fonksiyonel bahçelerle çevrilmiştir. Yani hem vatandaşın özel bahçesi, hem de hasbahçeler zevk için olmalarının yanı sıra fonksiyonellerdir de. Güzellik ve zevki fonksiyonellikle birleştirme fikri, Türk bahçesinin önemli bir karakteristiğidir.”

“Bu özellikler, genelde nispeten dökümanlanmış saray bahçelerinden çıkarılmalarına rağmen küçük ya da büyük olmak üzere özel bahçeler için ve su ögesine sahip koruluk alanların gözde yerlerinde seçilen, geniş, kısmen düzenlenmiş insanların piknik yapmak ve oynamak için akın ettiği mesireler için de geçerlidir.”

“Dış mekâna duyulan bu güçlü aşk geleneğine ve bunun fiziksel ortamının hazırlanmasına rağmen, durum sosyolojik ve psikolojik bir inceleme konusudur ki geçen birkaç on yıllık süre boyunca doğayı kentsel çevremizden dışlamayı başardık. Biz bunun geçici bir dönem olduğuna inanmak istiyoruz; zengin geleneklerimizi temel alan, kentsel yaşamla uyumlu, yeni değer yargıları ve dış mekân dokuları bulunmak zorundadır.”

2.1.8. Eser Adı: Eski Evlerimiz Eski İnsanlar

Yazar: Nehiza Araz

Yıl: 1991

İçerik:

“Eski evlerin genellikle iki kapısı vardı; biri büyük, iki kanatlı, görkemli servis kapısı; öbürü bazen tek kanatlı, zarif, geleni-gideni içine alan sokak kapısı. Büyük sokak kapısı genelde arka bahçeye açılırdı. Arka bahçede binek hayvanları için ahır, yemlik ambar, evde çalışan erkek görevliler için yatacak yerler, hayvanları sulamak için yalıklı çeşme ve çıkırlıklı kuyu bulunurdu. Tabi, ağaçlar, çiçekler, çocukların oynayacağı küçük alanlar. Evin sahiplerinin izlediği sokak kapısı yağmurlu, karlı havalarda girenin-çıkanın ıslanmaması için zarif, küçük bir sundurma ile güvenceye alınmış ve ev sahiplerinin kişiliğini yansıtan iç açıcı, esin verici özelliklere haizdi. Kocaman dökme anahtarları, mıhlamaları, tokmakları sık sık silinip parlatılan bu kapılarda, ahşapla madenin nefis uyumu göze çarpardı. Genellikle sokak kapısının sağında mermerden, sütun başlıklarını andıran bir binek taşı, evin beylerinin at binmesi için beklerdi.”

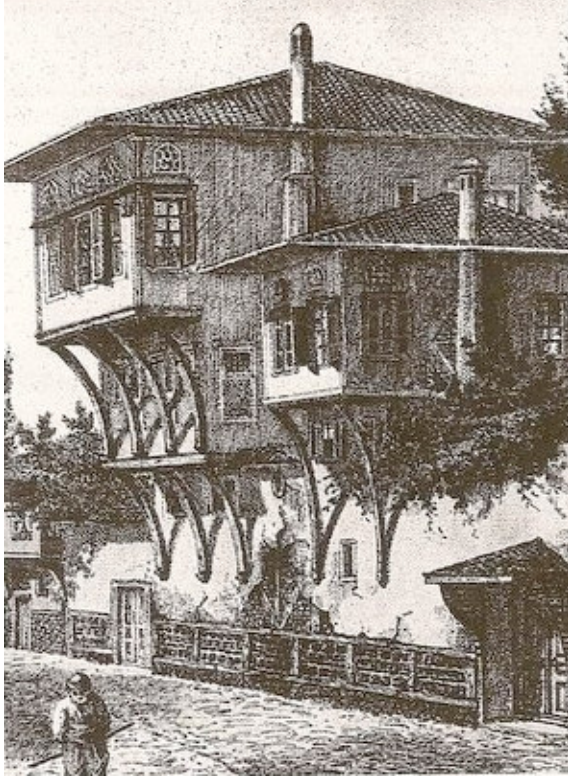
Bahçeler

“Yaz günlerinde serinliğin, kış günlerinde ıslaklığın ve toprak kokusunun, geceleri ay ışığının egemen olduğu bu bahçe özellikle ev kedilerinin de sefa sürdüğü bir dinlence yeri idi. Küçük fıskiyeli havuzun çevresini saran kadife çiçekleri, mor susamlar, aslanağızları, yıldızlar, ortancalar ve taş döşeli yolların arsından fıskıran yeşil çimenler... Ve kameriye. Oymalı tahtadan, sevdalıları gizleyen kameriye... Anadolu

evlerinde bu bahçeyi kucaklayan önü açık, ince, ahşap sütunlarla dışarı uzanan, saçağında kumruların ya da güvercinlerin mekân tuttuğu bir ‘hayat’ vardır.”

“Ayrıca ıtır yaprakları, mor çiçekli şak şak mineler, katmerli küpe çiçekleri olurdu pencerelerde. Saksıların birinde mutlaka, bir yumurta kabuğu, ince bir çubuğa takılmış. Yumurta kabuğu nazara karşı alınmış koruyucu bir önlem.”

“Kumrular ve güvercinler ise evlerin geveze çatı komşusudur, gagaları hiç durmaz. Ev ve doğa, hayvanlar ve insanlar böylesine kaynaşmıştı birbiriyle.”

Şekil. 2.3. Ressam Rıfat Osman’dan Edirne’de bir ev gravürü

2.1.9. Eser Adı: Türklerde Çiçek Sevgisi

Yazar: Mükerrerem Arslan

Yıl: 1991

İçerik:

“Türkler, tarihin her döneminde doğanın güzelliğini ve varlığını (*zenginliğini*) simgeleyen çiçeği tanımayı, sevmeyi, yetiştirmeyi, günlük ve toplum ilişkilerini çiçekle tanımlamayı bir sanat haline getirmişlerdir.”

“Türklerin Küçük Asya’da tabiat değerleri ve çeşitliliği çok zengin olan bir doğal ortam buldukları açıktır ve tabiat sevgisinin bu cömert iklim kuşağında yeni bir açılıma kavuştuğunu bir yandan Antik kavimlerle, bir yandan Balkan ülkeleri nüfuslarının katılmasıyla doğan Osmanlı potası içinde, çiçeğin her türünün tarihteki en büyük zenginliklere eriştiğini, bize daha yakın tarihler olarak çok iyi biliyoruz.”

“Türklerdeki çiçek sevgisi yabancı ziyaretçilerde de hayret ve hayranlık uyandırmıştır.”

“Süs bitkileri içinde hiçbir çiçek bir milletin tarihinde bir devir yaratacak kadar önemli olmamıştır. Tarihte, Lale Devri olarak bilinen dönemden önce de lalenin, Türklerin severek yetiştirdikleri ve önem verdikleri bir çiçek olduğunu, onikinci asırdan beri stilize olarak bezeme sanatımıza girmesinden anlamaktayız.”

“Osmanlı sultanlarının karakterlerini, özelliklerini, görüşlerini anlatan ‘Semailname’lerde, sultanlar ve Türk büyüklerinin çoğu elinde gül ya da karanfil koklarken canlandırılmışlardır.”

“Çiçeğe değer vermek ve bir davranışı çiçekle değerlendirmek, bir gelenek olarak Türklerin yaşamında süregelmiştir.”

“Toplumla çiçek ilişkisinin giderek bozulduğu günümüzde ise, çevre kirlenmesinden söz ederken, her türlü fiziksel kirlenmenin yanında görsel kirlenmenin de varlığı açıktır.

Görsel kirlenmenin nedenlerini açıklayan, alınması gereken önlemlere teşkil eden etmen ise her kültür düzeyindeki insan tarafından anlaşılabilir düzeyde ‘estetik’ tir.

Çirkin çevre yanında güzelin örneklenmesi çevrenin korunmasında önemli ve etkili bir yöntemdir. Bu nedenle tarihin her döneminde olduğu gibi doğanın varlığını ve güzelliğini simgeleyen çiçeği, yaşadığımız her ortamda sevmeyi, tanımayı, yetiştirmeyi bir sanat haline getirmeliyiz.”

“Günümüzde sanatçıların kendi alanlarına giren her konuda eşsiz bir kaynağı vardır. Bu kaynaktan yola çıkıp, Türk beğenisinin, sesinin, soluğunun, renginin yer aldığı bir bileşim yaratmak mümkündür.

Çağdaş eğilimlerle, beğenilerle uyuşan, kaynağını kendi sanat ve kültüründen alan bir yaratıcılık. Böylece, günümüzde tüm sanat dallarında ulusal motiflerin yeni kompozisyonlar içinde değerlendirilmesi güçlü bir başarı ögesi olabilir.”

2.1.10. Eser Adı: Nerde O Eski Bahçeler, O Eski İstanbul?

Yazar: Beşir Ayvazoğlu

Yıl: 1995

İçerik:

“Türk bahçeleri, estetik olarak, Çin bahçeleriyle Müslüman bahçelerinin göçebe duyarlılığı ile şekillendirilmiş bir sentezdir.”

“Bahçe kurmak için en uygun yerleri seçmede büyük maharet gösteren atalarımız, işledikleri tabiat parçalarına pek fazla müdahale etmez.”

“Dokuzuncu asırdan itibaren Müslüman olarak yerleşik hayata geçen atalarımızın, belli başlı özelliklerinden söz ettiğimiz Müslüman bahçelerini görerek heveslendikleri ve benzerlerini yapmaya çalıştıklarını düşünebiliriz. Fakat çok geçmeden evlerine ve bahçelerine, göçebe kimliklerinin temel çizgilerini yansıttıkları muhakkaktır. Açıkçası, Türk bahçelerinde, cıva havuzları, değerli madenlerle kaplanmış ağaçlar vb. fanteziler değil, uçsuz bucaksız dağların ve bozkırların hatırasını yaşatan bir estetik hakimdir.”

“Orta Asya’da yerleşik hayata geçen Türkler’in bahçe mimarisinde, Çin, Hint ve Sasani bahçelerinden etkilenmiş oldukları sanılıyor. Selçuklu ve Osmanlı bahçeleri hakkında da -klasik örneklerden hiçbiri bugün mevcut olmadığı için- kesin bilgilere sahip değiliz. Çünkü batılaşma dönemlerinde bütün büyük bahçeler bozularak, Fransız bahçeleri taklit edilmiş ve Rokoko üslubunda yeniden düzenlenmiştir.”

“Türk bahçesinin bir kere, Çin bahçeleri gibi tabiat taklidine dayanmadığı muhakkaktır. Çin bahçelerinin, dereleri, tepeleri, ormanları, gölleriyle adeta minyatür tabiat parçaları olduğunu biliyoruz. Türk bahçesi, Fransız bahçesine benzemiyordu. Mesela ağaçları traş ederek şekillendirmek gibi, tabiata müdahale anlamına gelen kötü alışkanlıklarımız yoktu. Atalarımız, bu iki aşırılıktan da kaçarak meydana getirdikleri bahçelerde, sadece güzellik değil, kullanışlılık ve fayda da aramışlardır. Bunun için meyve ağaçları, Türk bahçelerinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Hiç değilse bir erik ağacı yahut bir kayısı, dut, kiraz, nar ağacı... Ayrıca çiçek deyince akla sadece güller, laleler, karanfiller, nergisler gelmemeli. Meyve ağaçlarının da mevsimi gelince tepeden tırnağa nasıl çiçek açtıklarını, nasıl donandıklarını unutmamak gerek.”

“Güzellikle faydayı bir arada düşünmek, atalarımıza göçebeliliğin kazandırdığı bir meziyettir. Son derece çetin şartlarda yaşayan göçebe, her şeyden olabildiğince faydalanmak, ufacık bir kısıntıyı bile değerlendirmek zorundaydı. Atalarımız, yine göçebelikten kalma bir alışkanlıkla, bahçelerinde ağaçları gökyüzünü kapatacak şekilde sık dikmez, güneş ışıkları bahçelerini pırıl pırıl yıkasın diye gölge vermeyen ağaçları tercih ederlerdi.”

“Ancak her bahçede meşe ve çınar gibi, gölge veren bir veya birkaç ağaç mutlaka bulunurdu. Birer abide gibi. Bunlar da bozkırların tek ağaçlarından, yalnız ağaçlarından bir hatıra olarak düşünülebilir.”

“Çiçeklere gelince... Türk bahçelerinde çiçekler, Fransız bahçelerinde olduğu gibi, bir mozaik teşkil edecek şekilde, karışık olarak ekilmezdi. Her yastıkta aynı cinsten ve aynı renkten küme küme çiçekler

bulunur, bunlar uzaktan bakıldığında aynı motiflerin tekrar edildiği halılar gibi, dekoratif bir bütün meydana getirirdi. Bu anlayışın dağlardaki ve bozkırlardaki uçsuz bucaksız papatya ve gelincik tarlalarının hatırasını devam ettirdiği düşünülebilir. Türk ruhu karışık şeyleri sevmez, güzelliği sadelikte arardı.”

“İstanbul’un bahçe ve bostanları şüphesiz hasbahçe ve hassa bostanlarından ibaret değildi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, her evin, her köşkün, her konağın bahçesi vardı; çünkü bahçesiz bir mekânda yaşanamazdı. İnsanlar, tabiatla bütünleşerek yaşarlardı. Bu anlayış sadece bitkiler için değil, hayvanlar için de geçerlidir. Kediler evlerin, köpekler sokakların, güvercinler abidelerin vazgeçilmez canlı aksesuarlarıydı.”

“Fransa’dan gelen Barok bahçe mimarisinin son derece şekilci anlayışı çok kısa bir sürede özellikle saray ve köşk bahçelerini istila eder. Halbuki aynı yıllarda, Avrupa’da bu anlayıştan yavaş yavaş uzaklaşıyor ve İngiliz üslubunda bahçeler düzenleniyordu.”

“Yüzyıllarca işlene işlene rafine hale gelmiş bir zevk, nasıl birdenbire çözülmüş, yabancı bir zevkin, estetiğin ürünleri nasıl birden baştaçı edilebilmiştir? Cevabı zor, ama sorulması gereken bir sorudur bu.”

“İnsanlar galiba içinde yaşadıkları dekordan zamanla sıkılıyor ve değişiklik ihtiyacı hissediyorlar. Bu, son derece tabiidir. Fakat değişiklik, öncekini tamamen ortadan kaldırma eğilimini de içinde taşıyorsa, ortada önemli bir problem var demektir.”

“İnsanlar sahip oldukları değerleri ve güzellikleri kanıksadıkları için, bazen, hiç de güzel olmayan, fakat yeni sıfatını taşıyan Şeylere de kucak açabilirler.”

“Bahçe, mimari kadar dayanıklı olmadığı için çok kısa bir sürede klasik üsluptaki hasbahçeler peŐ peŐe yok olur. Eski hasbahçelerden sadece Topkapı Sarayı bahçesinin (Şekil 2.4) klasik özelliklerini koruduğu söylenebilir. Fransız zevki, sarayda başlayan bütün yenilikler gibi, bahçe mimarisinde de, yavaş yavaş büyük konaklara ve köşklere, oradan da bütün Şehre yayılmış ve güzelim bahçeler tarumar edilmiştir.”

“Birçok insanın hatıralarını hala süsleyen güzel Türk evlerinin küçük bahçeleri, bu tesire karşı yakın zamanlara kadar direndi. Birer birer yıkılıp yerlerine lenduha (*ok iri ve kaba*) apartmanlar dikilinceye kadar...”

Şekil. 2.4. Topkapı Sarayı bahçelerinin genel görünümü

2.1.11. Eser Adı: Dünden Bugüne Bahçe Kültürümüz

Yazar: Günel Akdoğan

Yıl: 1995

İçerik:

“Bütün sanat dallarında olduğu gibi bahçe sanatında da tarih boyunca uygarlıklar birbirlerinden etkilenmişlerdir. Eski Yunan, Roma, Asur, Mısır, İran bahçe sanatlarında daha çok harplerle gerçekleşen bu etkileşim; daha sonraki dönemlerde din adamları, gezginler, tüccarlar, devlet temsilcileri aracılığı ile Uzakdoğu kültürleriyle de olmuştur. Bu bakımdan, Türk bahçe kültürünü incelerken, zaman zaman bu etkileşim izlerini aramak yararlı olacaktır.”

“Türkler göçebelik dönemlerinde bile doğal çevre ile ruhsal ve fiziksel yakın bir ilişki içinde olmakla beraber, bahçe hakkındaki ideallerini yerleşik düzene geçtikleri zaman gerçekleştirebilmişlerdir. Orta Asya Türkleri'nin Çin uygarlığı ile sürekli ilişki içinde olması ve daha o zamanlar bile Çin bahçe sanatının görkemli örnekleri ile karşılaşmaları; diğer taraftan doğaya olan dinsel saygı ve sevgileri, ileriki dönemlerde yerleştikleri her ülkede bahçe kültürüne damgalarını basmaların neden olmuştur.”

“Sulama fonksiyonunun yanı sıra dinlenmek ve müzik için su, serinlemek için gölge, renk ve koku için çiçek, kulak ve ruh zevki için müzik, Türk İslam bahçelerinin ortak temel ilkeleridir. Gölge veren ulu ağaçlar ve altlarında yayılan engin çayırklar, güzel kokulu, renk renk çiçekler ve çeşitli kuşlar, formal bahçeleri kuşatan doğal öğelerdir. Bu

özelliklerden birçoğunu Bizans ve Osmanlı Türk bahçelerinde de bulmak mümkündür.”

“Bizans’ta bahçe sanatının İlkçağ Yunan ve Roma sanatı kadar, Asya kültürlerinden ve daha çok Timur dönemi Türkistan ve İran bahçelerinden de etkilenmiş olduğunu görüyoruz. Özellikle Bizans kır saraylarının geniş av parkları içinde kurulması Doğu komşularının etkilerini açıkça gösterir. Buna karşın, şehir saraylarında ve İstanbul’da kurulmuş olan birçoğunda ise bahçeler, Bizans özelliklerini taşır.”

“Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u almasıyla Türkler, Bizans’ın harap da olsa birçok kentsel ve mimari kompleksleriyle karşılaşmışlardır. Bu arada hükümdar saray bahçelerinin son izlerinden de çok etkilendiklerine şüphe yoktur. Buna rağmen bu eşsiz sanat eserlerinin temelleri üzerinde, tamamen kendilerine özgü bir sanat yarattıkları da gerçektir. Nitekim Bizans saray ve bahçelerinin inanılmaz derecede zenginlik ve lüksü ile karşılaşan Türkler’in, gerek mimari ve gerek bahçe sanatında, gösterişten uzak, çevreye saygılı, sakin, yalın, yaşanır mekânlar yaratmaktaki hünerlerini, eserlerinde görmek mümkündür.”

“Türk bahçesi üzerinde Batı etkisinin görülmeye başlandığı dönem ‘Lale Devri’dir. Bu dönemde bir taraftan küçük ölçülü bahçelerde salt Türk bahçe özellikleri, yani doğa ile informal bir kaynaşma, bahçe öğelerinin denetimli bir kullanım biçimini aşmayan formalizm tutkusu devam ederken, devlet adamlarının büyük ölçüdeki bahçelerinde yabancı etkiler yavaş yavaş kendini gösterir. Avrupa Rönesans ve Barok bahçe modası yerini İngiliz natüralist bahçelerine bırakırken, Türk bahçesi Barok bahçelerin güzellik ve ihtişamı ile büyülenir.”

“Osmanlı Türk ruhunu yansıtan bahçelerde esas değişim 18. asır ortalarında, 3. Selim ile başlar. Yabancı bahçe uzmanları birçok saray ve kasır bahçesini yeniden Rönesans veya Barok bahçe öğeleriyle donatırlar. Arazi yapısı, iklim özellikleri kadar, Osmanlı yaşam felsefesine ve zevkine uymayan, yozlaştırılmış Rönesans ve Barok örnekleri ortaya çıkmaya başlar. Bahçeler artık ‘yaşanılan’ olmaktan çok ‘seyredilen’ mekânlardır.”

“Osmanlı kültüründe ‘kasır’ bahçeleri ise hükümdarların gösteriştten uzak, doğa ile daha çok iç içe olabilecekleri, atıcılık, binicilik vb. sporları yapabilecekleri sakin ve yalın mekânlardı. Bu bakımdan, Batı formalizminin kuralcı plan öğelerini ya hiç görmeyiz, ya da sadece yapıya yakın bölümlerde görürüz. Genelde Türk natüralist bahçelerinin özelliklerini yansıtırılar. Buna rağmen, zaman zaman yabancı bahçe uzmanlarının etkisiyle gölet, grotto, nimfeum gibi su öğelerinin bahçede yer aldığı görmek mümkündür.”

“Türk bahçe kültüründe abartılmış ‘natüralist’ eğilim 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında açıkça görülür. İstanbul’daki birçok saray ve kasır bahçelerinin Rönesans ve Barok parter ve su öğeleri, yerlerini doğal biçimdeki düzenlemelere terk ederler. Bu arada Türk bahçe zevkinin yaratıcı ve fonksiyonel bir tarzı olan setli bahçeler de bir bir ortadan kalkar.”

“Özetlemek gerekirse, Türk bahçelerinde gerek Rönesans ve Barok formalizmi, gerek Uzakdoğu kaynaklı İngiliz natüralizmi, geniş ölçüde uygulama alanı bulamamıştır. Bunda Türk toplumunun yaşam biçimi, bahçe kültürü kadar, arazi yapısı ve iklim özelliklerinin etkisi de

olmuştur. Her iki akımın da uygulama alanı ancak İstanbul'da hükümdarların, devlet erkanının, zengin soyluların sahip oldukları malikanelerin büyük bahçe ve korularında kısmen ve bir 'moda'yı aşmayan çapta kalmıştır. Saray ve kasırların dışında yalı (Şekil 2.5), köşk bahçelerinden özellikle Boğaz'ın iki yakasında bulunan ve günümüze kadar gelebilen birçok örnekte, Türk bahçe kültürünün izlerini hala bulmak mümkündür. Aksiyal olmayan genel planları, birbirine birkaç basamak ile bağlanan setleri, selsebil, çeşme, havuz detaylarındaki sadelik ve Boğaz peyzajının yeşil örtüsüne hakim olan, yaprağını dökmeyen, ulu ağaçlarının servi, çam ve sedir, erguvan türleriyle kombinasyonları, Türk bahçe zevkini temsil eder.

Anadolu'nun büyük bölümünde, gerek iklim koşulları ve gerek dinsel ve geleneksel yaşam biçimleri nedeniyle bahçeler yüksek duvarlarla çevreden soyutlanmıştır. Daha kolay uygulanabilir olma özelliği ve eski Türk bahçe geleneği ile bağlantılı olarak, daha çok formal bir plan özelliği gösterirler. Ailenin yaşamının önemli bir bölümü bahçede geçer. Sıcak bölgelerde su ögesi çok önem kazanır. Yuvarlak (bazen katlı), dikdörtgen, kare formlu havuzlar da, selsebil ve çeşmeler de bahçe mekânında ve serin eyvanlarda (Diyarbakır'da olduğu gibi) yer alır. Genellikle taş kaplı olan bahçede bitkilere, belli yerlerde formal parterlerde yer verilir. Hemen her bahçede bir asmanın, meyve ağaçlarının bulunması arzu edilir. Gül, leylak, filbahri, yasemin vb. bazı kokulu bitkiler mutlaka istenir. Çiçekler, saksılarda veya zeminden yükseltilmiş yastıklarda yetiştirilir.”

“Formu ne olursa olsun tüm değişimlere rağmen, Türk bahçesinin içinde ‘yaşanabilirlik’ özelliği hiçbir zaman kaybolmamıştır.”

Şekil. 2.5. İstanbul'un ahşap yalılarına bir örnek (www.sheldonbrown.org)

2.1.12. Eser Adı: İstanbul'da Bahçe Kültürü

Yazar: Turgut Cansever

Yıl: 1995

İçerik:

“Bu yazının amacı Osmanlı dönemi bahçe kültürünün asli özelliklerini özet olarak nakletmektir.”

“Sanatın batıda seyredilmek, doğu kültürlerinde ise yaşamak için üretilmesinden doğan asli farklılaşma 20. asır başından beri bilinmektedir.”

“İstanbul'da da, bütün diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, hayatın akışının oluşturduğu varlığın dinamik düzeninin bütünleşmesi ile insanlar bahçelerini yaparak korumayı, dünyanın güzelliğini her an bizzat

yaşamak ve daha da güzelleştirmek yolunda, varoluşlarının tabii, zaruri (*zorunlu*) meşgalesi haline getirmişlerdir.”

“Mimarlığın durağan, tabiatın dinamik yapılarının birbirini yücelten beraberliği, Osmanlı şehirlerinde bireyin çevre bilinci ile mimarlık ve bahçe kültürünün oluşumunda belirleyicidir.”

“Her ev bir bahçeye sahiptir. Her bahçenin de mevsimlere göre değişen, yeniden oluşan yapısı içinde hareketli bir unsur olarak su da önemli bir yer tutar.”

“İnsanı yalnızca pasif bir seyirci telakki eden (*sayan*) Batı kültürünün ürünü olan Rönesans ve Barok mimarisinde, oluşumuna katılmadıkları yapı yığınları halindeki apartmanlarda yaşamaya mahkûm edilen insanların, yaşadıkları şehirlerin geniş parklarının yalnızca seyircisi ve zaman zaman da ziyaretçisi olmalarına karşılık, sanatın yaşanan hayatın ayrılmaz bir parçası kabul edildiği Osmanlı mimarlık, şehir ve bahçe kültürü bütünü ile yaşanan dinamik bir süreçtir.”

“Türk-Osmanlı bahçesi, tabiata, Allah’ın insana hediye ettiği güzellikler karşısında saygı ve hayranlık ve huşu hissi içinde yaklaşılmasını sağlamak amacı ile düzenlenir. Bu açıdan Fransız bahçesinde yapıldığı gibi ağaçların tabiatlarına tamamen aykırı bir şekilde geometrik biçimler verilerek budanmasının yerine, tabiat varlıkları olarak ağaçların, çalılarının yapılarından kaynaklanan biçimleri değiştirilmeden adeta yüceltilmeleri yoluna gidilmesi, Türk-Osmanlı bahçesinin asli özelliğidir.”

“Bu özellik Uzakdoğu, Orta Asya ve İngiliz bahçelerinde de görülen bir özellik olmasına karşılık, İngiliz bahçesinde tabiatın kendi haline bırakılmışlığının güzelliğini belirginleştirecek olan mimari zeminin Barok-Rokoko hareketliliği ile yok edilmesi, Uzakdoğu ve Japon bahçelerinde tabiatın rastlantısallığının gerçekleştirilmesi gayretinin suniliğine karşılık, Türk-Osmanlı bahçelerinde insan ile vücuda getirilenin suniliğinin tabiiliği ile tabiatın tabiiliğinin korunarak gerçekleştirilmiş olması, oluşan güzelliğin bir diğer kaynağını teşkil eder.”

“Türk-Osmanlı döneminde İstanbul bahçelerinin ister bir evin, isterse büyük tabiatın bir düzenlemesi olsunlar, bahçe unsurlarının büyük tabiat zemini ve sonsuz mekân ile ilişkisinin bahçenin üslubunu belirleyen bir meseleler alanı oluşturduğu açıkça görülür. İngiliz bahçesinde bitki bolluğu, çeşitliliği ve karmaşıklığı içinde gündeme gelmeyen ve bahçenin biçim dili içinde ortaya çıkmasına imkan olmayan bu ilişkinin, Orta Asya, Hind-Türk ve İran bahçelerinde de önemli bir üslup unsuru olduğu bilinmektedir.”

“Bahçeyi oluşturan tabiat unsurlarının belirginliği bu unsurları farklı ölçekte olsalar da, Süleymaniye avlusundaki ulu çınarlarda, mesire yerlerinin veya meydanların tek servi kümelerinde olduğu gibi büyük abidevi varlıklar, tektonikler, düzeyine ulaşarak transandantal bir çözümün objektif tezahürü olacak şekilde tertiplenmesi Osmanlı-İstanbul bahçe kültürünün tezyini karakterini oluşturur.”

2.1.13. Eser Adı: Resim Bahçelerinde Mevsimler

Yazar: Kaya Özsezgin

Yıl: 1995

İçerik:

“Eski Roma’dan, geometrik düzen şemasına uygun biçimleme anlayışıyla Batı’ya aktarılan ve Fransa’da 17. yüzyılda Le Notre gibi bir bahçe desinatöründe en büyük temsilcisini bulan bahçecilik anlayışının aksine, 18. yüzyılın başlarına gelinceye kadar, Osmanlı’da bahçe, doğanın el değmemiş güzelliğiyle sınırlı kalmıştır. Ahmet Haşim, Gurabahane-i Laklakan’da, Mösyö Greguvar’ın Bursa’daki köşkünden uzun uzun söz eder ve köşkün bakımsız bahçesinde söğüt ve servilerin, ‘ölüm ve öbür dünya’ kokusu saldığını anlatır. Bahçenin bakımsızlığını, sahibi özellikle istemiştir. Sarmaşıkların, örümcek ağları biçiminde birbirine geçip bütün ağaçları kaplaması için yıllarca beklemiştir. Amacı, bahçeye özgür bir orman görüntüsü vermektir. Haşim’e göre, Türk sanatının sevgisi, Greguvar’a ‘doğa’yı sevmeyi öğretmiştir. Doğayı sınırlamayı değil, onu kendi haline bırakmayı, bu sevginin bir nedeni ve sonucu sayar. Bahçenin bakımsızlık içinde bir ormana dönüşmesinden daha fazla bir güzellik düşünemez.

Sözlerinin şöyle bağlar Greguvar: ‘Şimdi Le Notre yöntemiyle Fransız bahçeciliği, bana bir çirkinlik ve bir anlamsızlık gibi görünmektedir.’ Bahçenin ötesine berisine dağılan tepesi sivri, altı geniş, kısa çamları da dönen mevleviye benzediği için dikmiştir.

Ne var ki bu tür bir bahçecilik anlayışı, biraz da kendi içine kapalı kalmış, İstanbul'un gözlerden irak köşelerine damgasını vurmuş olan bir görüşün uzantısıdır. Evrilmenin gelişim çizgisine bir başlangıç noktası ararmak gerekirse, 1720 tarihinde karar kılmak doğru olur. Bu tarihte, kalabalık bir elçi heyetiyle Paris'e giden Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in, oradan padişaha yazdığı raporlarda ve dönüşte kaleme aldığı seyahatnamede, sadrazam, Paris'te gördüğü yapıları ve onların çevrelerinde yer alan görkemli bahçeleri anlatır. Kağıthane'ye sonradan yapılan köşkerin bahçelerinde, bu tür önerilerin de etkisiyle yeni bir düzenlemeye gidilmesi, batılaşma çabalarının olumlu sonuçlar vermeye başladığı gelişmelerle ilgilidir. Kağıthane, o dönemin İstanbul'unda bir gezinti yeri idi. Batılı yöntemlere uyumlu bahçecilik olgusunun, bu yöreden başlayarak İstanbul'un öteki kesimlerine zaman içinde yayılması, İbrahim Paşa'nın Flemenk ülkesinden yeni lale çeşitleri getirerek köşk ve yalıların bahçelerini, sarayın çevresini bir lale bahçesine dönüştürmesi, Osmanlı'daki beğeni değişimini açığa vurur. 18. yüzyılda, Topkapı Sarayı Harem Dairesi başta olmak üzere, o dönemin köşkerlerinin ve kıyı kasırlarının duvarlarından başlayarak Anadolu'ya uzanan duvar resmi geleneği, düzenlenmiş bahçe görüntüsünü temel alır. Bu resimlerde kartuşlar içine yerleştirilmiş ortası havuzlu bahçeler ağır basar. Bahçe, mimari yapının ayrılmaz bir parçası, vazgeçilmez bir bütünleyicisidir. Bahçelerde, meyve ağaçları seçilir yer yer; köşkerin arkasından Boğaz görüntüsünü yansıtmak ihmal edilmez. Özellikle kıyı kasırlarını gösteren yapılar, gür ağaçlı bir dekor içinde yansıtılır. Lale devrinde yapılmış olan bu kasırların bir bölümü, imgeseldir; çevrelerini süsleyen bahçeler de bu imgeselliğin bir parçasıdır. İstanbul'u o dönemde ziyaret eden gezginler, bu arada D'Ohsson ve C. Gouffier, evlerin ve köşkerin duvarlarını, kır

manzaralarının ve havuzlu bahçelerin süslendiğine değinirler. Bahçelerin havuzlu olması, Türk kültür gelenekleri içinde su yapılarına duyulan ilginin bir sonucudur. Gerek bahçeler, gerekse bunların içinde yer alan yapılar, doğa gözleminin değil, biçimsel kalıpların ürünüdür.”

“Yalılarından söz eden belgelerde, Türkler’in doğaya büyük bir sevgi besledikleri ve yalı pencerelerinden denizin ya da bahçenin görülmesi için gerekli düzenlemeleri yaptıkları belirtilir.”

2.1.14. Eser Adı: Dolmabahçe Sarayı

Yazar: Sema Öner ve İhsan Yücel

Yıl: 1995

İçerik:

“Dolmabahçe Sarayı’nın inşa edildiği alan, kaptanpaşaların gemilerini demirledikleri, geleneksel veda törenlerini yaptıkları büyük bir körfezdir ve 17. yüzyıla kadar bu niteliğini koruyacaktır.”

“Önceleri Beşiktaş semti ile sarayın bulunduğu çevre birlikte anılacak, ancak 17. yy.’dan sonra, zamanla bataklık haline gelen bu körfez doldurularak daha sonraki yapılaşmalara zemin hazırlanacak ve Dolmabahçe adını taşıyan yeni bir alan elde edilecektir.”

“Körfez, 1. Ahmed Dönemi’nde (1603-1617) Sadrazam Nasuh Paşa’nın yardımıyla doldurulmaya başlanmış (1614), bu işlem 2. Osman Dönemi’nde tamamlanmıştır.”

“Evliya Çelebi ünlü seyahatnamesinde, bu konuyla ilgili bilgi vermekte ve bu yörede küçük, servili bir bağ olduğunu, bataklık haline gelen körfezde, 2. Osman’ın fermanı ile bütün donanma gemileri ve İstanbul’un yirmi bin kayık ve mavnasıyla denizin doldurularak 44 arşınlık bir meydan oluşturulduğunu belirtmektedir.”

“Topoğrafya bu değişiklikle, Beşiktaş’taki hasbahçe ve Kabataş’taki Karaabalı (Karabali) bahçeleri de birleştirilmiş, elde edilen bu geniş alan, uzun yıllar padişahların hasbahçesi olarak kullanıldıktan sonra köşk, kasır gibi yapıların inşasıyla yapılaşmaya açılmıştır.”

“Bugün, Dolmabahçe Sarayı, geniş ve oldukça iyi korunmuş yeşil alanın ortasında yer almaktadır ve saray duvarları içinde kalan bahçelerde batılı anlayışta uygulamalar yapılmasına karşın, bu duvarların karşısındaki Bayıldım Bahçesi’nde Türk bahçesi özelliklerinden vazgeçilmemiştir. Türk bahçelerinde rastladığımız gölgelik yaratma düşüncesi, doğal bir koruluk olan Bayıldım Bahçesi’nin düzeninde açıkça kendini belli etmektedir.”

Şekil. 2.6. Dolmabahçe için doldurulan alanın genel görünümü

Şekil. 2.7. Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesi

2.1.15. Eser Adı: Türk Bahçesinin Özellikleri

Yazar: Yüksel Öztan

Yıl: 1995

İçerik:

Batı kültürünün etkisinden önce, Türk bahçesi, düzeninin yalınlığı, bir yaşam mekânı olması ve işlevselliği ile tanımlanırdı. Yapı ile bahçe arasında simetriyi yaratan belirgin bir aks yoktur. Dış mekânda, oturma ve yemek yeme alanları ile küçük yapılar, ana yapı ile bütünlüğü sağlardı. Eğimli alanlarda arazi formu ile bahçe arasındaki ilişki , teras bahçeleri ile yaratılır; terasların herbiri farklı işlevlerde değerlendirilirdi. Türk bahçesinin en önemli karakteristiği, bahçede yer alan plan elemanlarının simetriye dayalı bir tasarımı ortaya koymamasıydı. Doğaya olan saygı, doğal form ve düzenden hoşlanma duygusunu bahçe tasarımlarında izlemek mümkündü. Bununla birlikte Türk bahçesinde yerine göre düz çizgilere ve geometrik formda mimari elemanlara yer verilmiştir. Su kullanımı zaman zaman ev içine de girmiş, fakat daha çok bahçede küçük havuzlar, fiskiyeli çanaklar, kanallar, çeşmeler ve selsebiller, ses, serinlik, görsel etki ve soğutma elemanı olarak kullanılmıştır.

Bahçede bitki kullanımı günlük yaşantının tüm gereksinimlerini karşılayacak anlayışta olmuştur. Nitekim genellikle sebze, meyve ve süs bitkileri bahçenin yeşil dokusunda bir araya getirilmiştir. Meyva ağaçlarının işlevi ekonomik yönden görünür ise de asıl amaç gölge ve gizlilik yaratmaktır. Bu durum, Türk Bahçesinde estetik işlevin ortak bir çözümünü örneklemektedir. Çiçek, bahçelerde yalnızca özel konuma sahip oturma alanları ve köşeleri ile havuz çevresinde kullanılmıştır.

Böylece bahçenin bütününde aşırı bir renk kompozisyonu yoktur, ana renk yeşildir. Bu gibi bahçeler, o gibi bitkilerin adıyla anılırdı. Örneğin gül bahçesi ‘gülistan’, lale bahçesi ‘lalezar’ gibi... Çiçek sevgisinin bir zevk, özellikle sanat eserine dönüşmesini Osmanlılarda görüyoruz. Fatih’in yaptığı işlerin başında kentin yenilenmesi, bakım ve onarımı ile birlikte birbirinden güzel bahçelerin düzenlenmesi gelmekteydi. İstanbul’da bahçelerin ve mesire yerlerinin çoğalması Kanuni devrinde daha da artmış, IV. Murat ve III. Ahmet devirlerinde doruğa ulaşarak bu döneme ‘Lale Devri’ adını vermiştir. Bu devrin bahçelere etkisi önemlidir.

2.1.16. Eser Adı: Tarih İçinde Türk Bahçesi

Yazar: Elmas Erdoğan

Yıl: 1997

İçerik:

“İnsanda çevre duygusu, insanın uygarlaşmasından daha eskidir. Anadolu’da kökeni M.Ö. 7500’lere dayanan prehistorik dönemlerden bu yana insanlar yerleşme ve yapılaşma birimlerinin içinde, çevresinde doğanın katkısını aramış, bu amaçla kentsel açık mekânlar oluşturmaya yönelmişlerdir. Tamamen yerleşik düzene geçilmesi ile de Anadolu’da yüzyıllar boyu birçok uygarlığın etkileşim ve sentezi sonucu açık alan ve bahçe örnekleri oluşmuştur. Anadolu uygarlıklarında hiçbir anıt ve mimari yapıt çevresinden bağımsız düşünülmemiş, topoğrafya, iklim ve kültür bileşenleri doğrultusunda biçimlenerek eşsiz bahçeler oluşmuş, özellikle de 16.yy’dan sonra İstanbul’da Türk bahçe sanatının özgün örnekleri ortaya çıkmıştır.”

“Anadolu’da 1071’den sonraki dönemi kapsayan bu araştırma bulgularına göre başlangıçta göçebe olan ilk Türk Beylikleri’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya yerleşmeleri ile Türk sanatının Anadolu’ya has örnekleri görülmeye başlanmıştır. Erken Türk Çağı olarak nitelenen bu dönemde Türkler bahçeyi ideal bir av mekânı, orman, koruluk olarak görmüşler, büyük parklar oluşturmuşlardır.”

“Örnekler irdelendikten sonra Türk bahçesi özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Bahçe her zaman yapıdan önce gelmiş, bahçe alanı, görsel değerler, manzara, su, hava ve av olanaklarına göre seçilmiş, yapı daha sonra gelmiştir.
- Bahçe doğa ile formal ve informal bir ilişkiye sahiptir, basit plan şemalı, işlevsel, yaşayan bahçe karakterindedir.
- İçinde yaşanırılık nedeni ile işlevseldir. Oturma, yaşama, dinlenme, yemek yeme, oyun gibi sosyal aktiviteleri içermesinin yanı sıra bitkisel ürünlerin de yetiştirildiği bir yerdir.
- İç-dış mekân ilişkilerinde çeşitlilik sözkonusudur. Bu, bazen iç mekânın dışa taşması ile sağlanırken bazen de bağımsız köşk, pavyon, kameriye benzeri yapısal birimlerle sağlanmıştır.
- Sembolizm ve gösterişten uzak, yalın düzende, formal bir karaktere sahiptir. İçinde yer alan doğal elemanlar ile de informal bir bağlantısı vardır.

- Ölçek olarak mütevazı, ancak mekânsal çeşitlilik olarak oldukça zengin, bazen bağ, av alanı ya da korulukla bitişik tasarlanmış, bir sürekliliğe sahiptir.

- Yapı ile yakın ilişkili olan havuz, oturma birimleri, girişler çevresinde özellikle saksı çiçekleri kullanılarak renk ve koku etkisinden yararlanılmıştır.

- Çok eğimli alanlarda sedleme yapılmış ancak çok fazla kot farklılaşmasından kaçınılmıştır.

- Bahçede kullanılan ağaçlar gölge, koku, renk özelliklerine göre seçilmiş, bahçe sınırında daha yoğun ağaç kullanılırken iç kesimlere gölge ve görsel amaçlarına göre serpiştirilmiştir. İşlevsel amaçlı meyve bahçeleri, üzüm bağları, sebze bahçeleri, yaşam bahçesi ile ilişkili düşünülmüştür.

- Oturma birimi ile ilişkili olarak, kimi zaman iç mekânda da çeşme, havuz, kanal biçiminde su kullanımı karakteristiktir. Bahçenin sulanması da çoğu zaman bu havuzdan çıkan kanallar ile sağlanmıştır. Oturma birimleri çevresi-zemini ve dolaşım yolları çakıl ya da taş ile kaplanmıştır.

- Türk bahçesinde çok büyük açıklık ve düzlük alanlar yoktur; bahçe bütünsel olarak ilk etapta algılanmak amacı ile değil, değişik algı noktaları ve açıları ile algılanmak üzere tasarlanmış, sürpriz mekânlar yaratılmıştır.

- Batı bahçelerinde çok kesin akslar varken, Türk bahçesinde bu akslar çok karmaşıktır. Algılanma parçalanmış, mütevazı Türk bahçesinde bu yolla zenginlik ve çeşitlilik sağlanmıştır.

- Kullanılan malzeme son derece yalındır. Çok özel mekânlar dışında, sert ve geniş zeminlere rastlanmaz. Yapı giriş ve yakın çevreleri, havuz başları sert zemin olarak düşünülmüş, genelde taş, mozaik, çakıl vb. ile kaplanmıştır.”

“Sonuç olarak, bahçe olgusu sayısız uygarlıkların tarihi süreç içinde oluşturduğu Anadolu kültür ve mekân anlayışının ayrılmaz bir parçası ve yaşam biçiminin yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Anadolu’nun sosyal, kültürel, ekolojik ve topoğrafik verileri doğrultusunda oluşmuş zengin ve özgün değerlere sahip Türk bahçeleri gelecek kuşaklara korunup, aktarılması gereken doğal ve kültürel çevreler olup çağdaş yaşamda da değerlendirilmeleri gereken çevrelerdir.”

2.1.17. Eser Adı: Tarih Boyunca İstanbul’un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları; Eski Türk bahçeleri

Yazar: Faik Yaltırık

Yıl: 1997

İçerik:

“Eski Türklerin bahçe sanatı hakkında yeterli bilgi ve belgelere sahip değiliz; savaşlarla göçlerin bu ırka bahçe kurma fırsatı vermediği gerçektir. Osmanlı devletinin kuruluş ve gelişme döneminden (1300-1453) önce Türkler’in birçok kenti, özellikle de Semerkand kentini bahçelerle donattığı bilinmektedir... Ancak bu dönemde, bahçe sanatında

açık bir gelişme görülmemektedir. Yalnız saraylarda kurulan içbahçelerde (avlu bahçelerinde) bakışma fazla önem verilmemiş; bina aralarında ve köşelerinde büyük boylu ağaçlara (çınar, ıhlamur, atkestanesi, çitlenbik, servi), sade bir çim alana, tek renkli bir çiçek düzenlemesine, fiskiyeli altıgen havuzlara yer verilmiş; yararlılık, serinlik, sadelik ve huzur, doğallık temel ilke olmuştur.”

“Fetihten sonra, yükselme döneminde (1453-1703), bahçe sanatında oldukça belirgin bir ilerleme vardır. Bu dönemin en önemli yapıtları arasında Topkapı ve Üsküdar Sarayları ve bahçeleri dikkati çeker. Bu bahçelerde Rönesans ve Barok bahçe stillerinin aks ve bakışımı görülmez; sadelik ve yararlılık ön planda tutulmuştur.”

“Bizans devrinde ulaşım güçlüğü nedeniyle olsa gerek, Boğaziçi'nin pek rağbet görmediği anlaşılmaktadır. Üsküdar'dan başlayarak Anadolu kıyısının daha çok beğenildiği, yazlık sarayların burada sıralandığı bilinmektedir. Buna karşılık Boğaz'ın iki yakası ormanlık tepelerle örtülü, ıssız, yeşil bir semttir. Ancak bir-iki balıkçı köyünde tapınak vardır ve tapınakların bahçelerine de selviler dikilmiştir. Osmanlılarla Boğaziçi'nin önemi artmış, gelişmesi sağlanmıştır.”

“Gerek Boğaziçi ve gerekse tarihi İstanbul yarımadasında, 16. yüzyılın başlarında, özellikle 1506'da 2. Beyazıt'ın hükümdarlığı sırasında depremden çok sayıda bina ve ev yıkılmıştır. Yıkılanların yerine acele bir veya iki katlı binalar yapılmıştır. Kent yeni yapılarla Bizans niteliğinden sıyrılıp Türk benliğini kazanmaya yüz tutmuştur. Söz konusu bu binalar çoğunlukla geniş bahçeler içinde inşa edilmişlerdir; varlıklı kişilerin konutları (köşkler, konak ve yalılar) geniş ve iki-üç katlıydı.

Kentteki doğal su kaynaklarının bolluğu da yeşilliğin artmasına yol açıyordu.”

“Boğaziçi 16. yüzyılın ikinci yarısında insan eliyle işlenmiş bir yeşilliğe bürünmüştür.”

“Avlulu ve bahçeli halk konutları yaygındı. Vezirlerin, devlet büyüklerinin, sultanların ve varlıklı kişilerin konakları ise çoğunlukla geniş bahçelerin ortasında; başka bir yapı türü olan yalılar ise, daima deniz kıyısında ya iki yanında bahçeleriyle ya da yanlarda bitişik, arkada bahçeleriyle inşa edilmişlerdir.”

“17.yüzyıl başlarından itibaren padişahlar, Boğaz’ın en güzel görünümüne hakim tepelerinde bahçeler içinde ahşap köşkler, kıyılarında yalı-saraylar yaptırdılar ve bunların bahçeleri de daima güzel, düzenli, çoğunlukla geniş olurdu. Bu bahçelerin mimarisine dair bazı ipuçları ile havuzlar, sarmaşıklı çardaklar, köşkler, kameriyeler, setler, duvarlar, parmaklıklar, merdivenler, fıskiye, çeşme ve selsebiller, mermer sofalar, çiçek tarhları, gülistan, lalezar ve çemenzarlar gibi yapılarla ilgili bazı bilgileri çeşitli dönemlerde yapılan inşaat ve tamiratı kaydeden belgelerde bulmak mümkündür.”

“Özellikle yapılmış doğa görünümlü tepeler, vadiler, göller, ağaç topluluklarının inşa edilmesiyle oluşan İngiliz ve Çin bahçelerinin aksine, Osmanlılar, doğayı denetim altına alarak bahçe haline getirmişlerdir. İstanbul’da doğal bahçeler ve mesireler manzaraya, tercihen Boğaziçi veya Haliç’e açılan vadilere yerleşmiştir. Bu çok geniş alanlarda ağaç grupları veya tek ve anıtsal ağaçlar, dereler, pınarlar, kanal, çeşme, havuz gibi su elemanları, taş veya çemen sofalar, köşkler, tarih, mihrap ve nişan

taşlarıyla özel noktalar yaratılmıştır. Düz çayırılık alan, çeşitli eğlenceler, oyunlar ve cirit, güreş, ok talimi gibi spor eylemleri için ayrılmıştır. Çayırı amfiteatr şeklinde kuşatan tepelerde ise gezinti patikaları bulunur. Yer yer sıra ağaçlarına, düzenli dikilmiş ağaç kümelerine de yer verilir. Özellikle Boğaziçi'ndeki eğimli arazi, değişik set düzenlemelerine olanak vermiş, geç dönemlerde, maliyeti yüksek barok eğrilerle biçimlenmiş setler en görkemli bahçelerde uygulama alanı bulmuştur.”

2.1.18. Eser Adı: Bahçe ve Peyzaj Sanatı Tarihi; Türk-İslam Bahçeleri

Yazar: Erdoğan Gültekin

Yıl: 1998

İçerik:

“İslamiyete ancak 10.yüzyıldan sonra yavaş yavaş girmeye başlayan Orta Asya Türklerinin bahçe düzenlemeleri hakkında bilgilerimiz de oldukça kısıtlıdır. Bunun en büyük nedeni belki de Türklerin mekân oluşturmada toprak, kerpiç gibi çabuk dağılan malzeme kullanmalarının etkisi olduğudur. Buna rağmen Türklerin bu dönemde bahçeyi ideal bir avcılık yeri yani bir koruluk, orman olarak gördükleri bilinmektedir. Uygur ve Göktürk kitabelerinden, Türklerin komşu ülkeler gibi yerleşik olmadıkları göçebe hayatı yaşadıkları bilinmektedir. Bu devre ait bilgilerimiz de çok kısıtlıdır. Semerkand kenti çevresini saran 2-3 km eninde parkların Türkler tarafından yapıldığı bilinmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Semerkant'taki bu parklar, Cengiz Han döneminde 14. yüzyılda çok daha büyük miktarlara ulaşmıştır, Semerkand adeta bir parklar kenti olmuştur.”

“Anadolu beylikleri kışın vadilerde kurdukları yerleşimlerde ‘kışlak’, yazın ise doğa ile içiçe ‘yaylak’larda yaşamışlardır.”

“13.yüzyılda Selçukluların Anadolu’da bir güç olmasından sonra Selçuklu sultanları Anadolu’nun değişik bölgelerinde saraylar yaptırmışlardır. Bunlarda geniş bahçeler ve özellikle de avlular önemli yer tutar. Bu bahçeler ve avlular yemek, müzik, yönetim, merasim gibi görevleri üstlenmektedir.”

“Anadolu Selçuklu mekân anlayışı içinde hanların ya da kervansarayların da önemli bir yeri bulunmaktadır. Kervansaray yapma geleneği Türklerde Büyük Selçuklu döneminden beri sürdürülen bir gelenektir. Çünkü bunun sırasıyla ilk örnekleri Türkistan’da, İran’da ve en son olarak Anadolu’da uygulanmıştır. Dokuz saatlik deve yürüyüşüne karşılık olan yaklaşık her 40 km aralıklarla yol boyunca dizilmiş olan bu kervansarayların “yazlık” denilen sadece avlulu, “kışlak” denilen kapalı bölümleri bulunan ve “karma” denilen hem avlulu hem de kapalı bölümlü tipleri mevcuttur.”

“Osmanlı’nın ev ve bahçe düzeni, aile yapısı ile sosyal ve ekonomik durumu doğrultusunda, korunma ve iklim temeline oturan bir yapıdadır. Sosyal durum içinde en etkin unsur İslamiyet ve onun temel felsefesi ile Türklerin geleneksel yaşam tarzı sayılabilir. Bunlar ev ve bahçenin şekillenmesinde önemli etkenlerdir. Bu nedenle Osmanlı’da ev ve bahçe mahrem (gizli), içe dönük ‘ev-bahçe’ birlikteliği vardır. Hemen her iklimde (Akdeniz, Orta Anadolu...) yapılan evlerin mutlaka bir giriş bölümü, ön bahçesi yani ‘hayat’ı ya da ‘avlu’su bulunmaktadır. Hayat, etrafi bütünüyle yüksek duvarlarla çevrili, çiçekli ve ağaçlı bir yerdir.

İklimin yazları çok sıcak seyrettiği yerlerde avluya ‘eyvan’ adı verilmektedir. Bahçe, eyvanın bitişiğinde uzanırken havuzun suyu aynı zamanda bahçeyi sulamak için kullanılır. Bahçede sedleme (teraslama), arsa düzlek de olsa çoğunlukla vardır. Genellikle her sed bir çiçek türü ya da çeşidi için ayrılmıştır. Çiçekler tarh şeklinde yani yerden 30-40 cm. yüksekliklerde oluşturulan yüksekçe yastıklara dikilir; her tarha sadece bir tür çiçek dikilir; bunların gerisinde ise meyve ağaçları ve sebze bölümleri uzanır. Bu ağaçlar genellikle bahçeyi çevreleyen yüksek duvarların hemen önüne dikilmiştir. Bunun yanında bahçede tek başına gölge versin diye dikilen ağaçlar da bulunmaktadır.”

2.1.19. Eser Adı: Eski Zaman Bahçeleri

Yazar: Okşan Özferendeci

Yıl: 1999

İçerik:

“Bir zamanlar şehir baştanbaşa bahçeydi.”

“Dünyanın en ünlü mimar ve kent planlamacılarından biri, İsviçreli Le Corbusier, 1920’li yıllarda ziyaret ettiği İstanbul için ‘bahçe-şehir’ tanımlamasını yapmış. Yalnız o mu? Bir zamanlar bu şehre ‘bakan’, bu şehri ‘gören’ herkes aynı kanıdaymış. ‘Yeni İstanbul’ gazetesinin 1968 yılında verdiği ‘Tarihi İstanbul’ ekinde şöyle yazıyor: ‘Günümüzde olduğu gibi beton yığınlarıyla dolu olmayan eski İstanbul’un en göze çarpan yanı, bahçeler ve mesireler şehri olması, yapılan konutların tabiatın bütünlüğünü hiçbir şekilde bozmaması idi. Bilakis,

yalı olsun kasır olsun tabiatın içinde eriyecek, onu tamamlayacak şekilde inşa edilirdi.”

“Evvel eski, ne Çin bahçesi gibi doğayı taklit eden, ne de Fransız bahçesi gibi geometrik çizgiler taşıyan; güzellikle faydayı bir arada düşünen bir tarzda oluşturulmuş Türk bahçeleri... Boğaziçi'ne bakan vadilerde sunilik yaratılmaz, setler ve sofralar oluşturulur, gölge veren ağaçlar, meyve ağaçları, köprüler, patika yollar, sarmaşıklı, salkımlı çardaklar, tek renk öbeklenerek halılar kadar güzel motifler oluşturan çiçekler, kokusu için gül, karanfil, şebboy vs. ve en önemlisi su! Sesi ve serinliği için su, Türk bahçelerinin olmazsa olmaz parçası olmuş hep; havuzlar, çeşmeler, fiskiyeler, ağızından su akan aslanlar, selsebiller.”

2.1.20. Eser Adı: Hasbahçe, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek

Yazar: Nurhan Atasoy

Yıl: 2002

İçerik:

Osmanlı Bahçelerinin Özellikleri

“Osmanlılar bahçelerini yaratırken, önceden saptanmış katı kurallara uygun bahçeler yaratmak yerine, bahçenin oluşturulacağı arazinin topoğrafyasına, elverişli alanına, iklimine, kısacası koşullarına uygun çözümler getirmişlerdir. Su kanalları yapmak yerine, bahçelerini akarsuların bulunduğu yerlere yapmış, birçok ağaç dikerek bahçeleri geliştirmiş, hatta çiçekler için tarhlar düzenlemişlerdir, ama bunları katı bir düzen içine sokmadan yaptıkları ekler ve müdahalelerle, doğal olarak gelişmiş görüntüsü verecek şekilde bırakmışlardır.”

“...Osmanlı bahçelerinin katı bir düzeni olmamasına karşın, bahçeler düzensiz değildir.”

“...Bahçelerden beklenen işlevselliğin, güzellik kadar önemli oluşu; çiçek bahçelerinin sebze ve yemiş bahçeleriyle birlikte düzenlenişi de önemli bir özellik olarak belirir.”

Selvi ve Fıskiyeli Havuz

“Bahçelerin vazgeçilmez iki unsuru da selvi ile fıskiyeli havuzdur.”

“17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’na gelen Fransız gezgin Tavernier, saray bahçeleri hakkında şu bilgileri verir: ‘Sarayda küçük küçük çiçek bahçeleri bulunur. Bostancıbaşının idaresindeki, sarayı çevreleyen büyük bahçe, diğerleri gibi padişahındır ve selviler çoğunluktadır. Yürüyüş yollarında mozaikler ve renkli mermerler bulunur. Çok sayıda bostancı bahçeden sorumludur. Çilek ve ahududu, kavun, salatalık bolca bulunur.[...] Bahçede bulunan çeşmeler değişik renkteki mermerlerden yapılmıştır. Bahçede ikibin bostancı çalışmasına rağmen, güzellikte bizim bahçemize yaklaşamaz.’ (1675)”

Bahçede Çiçek

“İslah edilmiş çiçekler Kanuni Sultan Süleyman döneminden önce de mevcuttur, ancak Kanuni dönemi yalnız bahçelerde değil, tüm sanat alanlarında çiçeklerin açmaya başladığı dönem olmuştur. Çiçek sevgisiyle kültürü her gün artarak yüzyıllar boyunca gelişmiş ve Osmanlı’nın çiçek bahçeleri ortaya çıkmıştır. Bahçede çiçekler, Osmanlı İmparatorluğu’nu, özellikle de İstanbul’u ziyaret eden yabancıların

dikkatini çeken unsurların başında gelmiş; hemen hepsi anılarında bahçelerin bol çiçekli oluşunu, Osmanlı bahçelerinin bir özelliği olarak vurgulamıştır.”

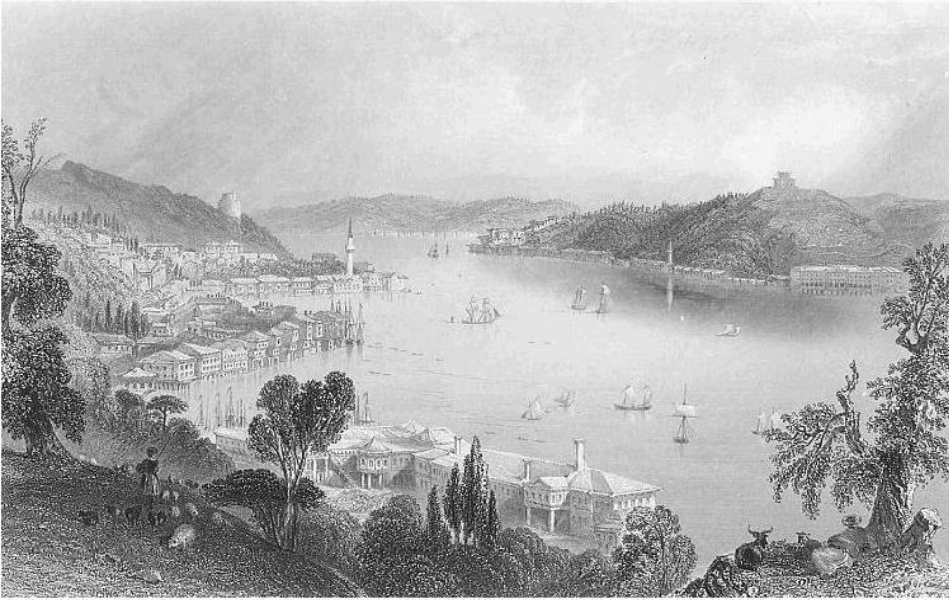
“Yabancıların İstanbul’u ziyaretlerinde gerek sarayda, gerekse kentte gördükleri çiçek bolluğu karşısında duydukları şaşkınlık, aynı dönemlerde Avrupa’daki bahçelerin, bu konuda Osmanlı dünyasındaki çiçek bahçelerinden ne kadar geride kaldıklarına işaret eder.”

Ahırlar

“Saray bahçelerinde çeşitli hayvanların; yabani, hatta vahşi hayvanların barındığı, bazı bölümleri hayvanat bahçesine benzer görünüm alan bu bahçelerde, avda veya cirit gibi sporlarda kullanılan atların ahırlarının bulunduğu, belgelerden anlaşılmaktadır. Sonuçta Osmanlı bahçelerinin, etkileyici törenlerin yer aldığı mekânlar olmaktan çok, padişah ve yakınlarının gözlerden uzak keyifli günler veya saatler geçirecekleri yerler olarak kullanıldığı görülmektedir.”

“Osmanlı hasbahçelerinin, padişaha ait bahçeleda bulunan ortak özellikleri şöyle belirlemektedir: Çevresinde yüksek duvarlar; duvar kenarlarına dizilmiş ağaçlar; diğer ağaçların yanında mutlaka serviler, çoğunlukla yanında bahar açmış ağaç, dikdörtgen veya ağaç dibi çiçek tarhları; bahçe köşkü; padişahın oturması için yerine göre taht, koltuk veya iskemle, önünde fıskiyeli havuz, padişahın 3 kıtadaki egemenliğinin simgesi olarak vahşi hayvanlar ve ahır, çeşitli sporlar için gerekli atların ahırları.”

“Sultan 3. Ahmed zamanında Fransa’dan gelen bahçe planlarının ve daha sonra getirilen bahçevanlar yoluyla, bahçelerin görünümleri değişmeye başladı. Avrupa ülkeleri bahçelerinin etkisi, Kağıthane, Beşiktaş, Yıldız, Dolmabahçe, Çırağan, Beylebeyi saraylarının bahçelerinde olduğu gibi devlet erkanının ve diğer zenginlerin evlerinin bahçelerinde de kendini gösterdi.”

Şekil. 2.8. 1840’da Beşiktaş üzerinden Boğaziçi’nin genel peyzaj dokusu (www.Constantinople.org.uk)

Osmanlı Bahçeleri ve Avrupa

“Avrupa’ya ilk egzotik bitki dalgasının yayılması, 1546-48 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nu ziyaret eden Pierre Belon’un gözlemlerini yazmasını izleyen yıllara rastlar. Fransız gezgini Pierre Belon, her Türk bahçesinde lale bulunduğunu görmüş, bunları bir tür zambak olarak tarif etmiş ve bunların kendi ülkesindekilerden nasıl farklı

olduğunu anlatmıştır (Blunt 1950). Birkaç yıl sonra Busbecq'in Antik Çağ'ın klasik bitki dünyasını tanıtan, resimlendirilmiş '*Materia Medica*'yı keşfedip Viyana'ya götürmesi ve lale soğanını Avrupa'ya sokuşu, tüccarları cesaretlendirerek çok miktarda çiçek soğanı örneğinin Viyana'ya, Antwerp, Paris ve Londra'ya akmasına neden olmuştur. Bu soğanlar, Avrupa pazarlarına girmeden çok önce, Çin'den ve Asya'dan İpek Yolu'yla gelmiş, terbiye edilmiş, dikilmiş ve melezleştirilmişlerdi. Antik eserlerin Arapça'ya çevrilmiş olması, sonuçta İslam ülkelerinde bahçeciliğin çok gelişmesine yol açmıştı. Avrupalılar ise, bir yandan 11. yüzyıldan itibaren Haçlı Seferleri sırasında bu kültürü tanımaya başlamışlar, bir yandan da Sicilya'ya yerleşen Normanlarla, duvarlarla çevrili bahçeyi, havuz ve köşkleri görmüşler; bunlar İspanya üzerinden Fransa, İngiltere ve Hollanda ile Belçika'ya uzanmıştı.”

“Avrupa'da yepyeni bir çiçek kültürünün gelişmesinin köklerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden Avrupalıların, Osmanlıların çiçek sevgisinden ve çiçekli Osmanlı bahçelerinden etkilenmelerine dayandığını söylemek hiç de abartma olmayacaktır.”

“Avrupa bahçelerinin herşeyden önce aldıkları bitkilerle Osmanlı bahçeleri ve çiçeklerinden etkilenişini, bitki bilimci Dr. Stren, verdiği bir konferansta (1965) özetle şöyle açıklar: “İstanbul'un alınmasını izleyen süre içinde Avrupa, Osmanlı Devleti ile çok yakından ilgilenmeye başlamış ve gerek Katolik, gerekse Ortadoks güçler, İstanbul'da elçiler ve temsilcilikler buldurmaya yönelmiştir. Bunlar burada, Batı Asya'nın Türk bahçelerinde yetişen çiçek zenginliği karşısında şaşır kalmış ve bu bitkileri kendi ülkelerinde tanıtmak için harekete geçmişlerdir. İşte

böylece Avrupa bahçeleri 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra değişmeye başlamıştır.”

“Vaktiyle Türkiye’den aldığı ilham ve bitkilerle geliştirilen Avrupa bahçeleri, 18. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıl boyunca yavaş yavaş artık Osmanlı bahçelerine örnek oluşturmaya başlamıştır.”

2.1.21. Eser Adı: Klasik Çağ Osmanlı Bahçeleri (Classical Era Ottoman Gardens)

Yazar: Kirsten M. Voris

Yıl: 2002

İçerik:

“Bu çalışmada İstanbul ve çevresinde bulunan Klasik Çağ (1574-1603) Osmanlı bahçelerinin, özellikle imparatorluk bahçelerinin biçimi ile işlevinin tanımlanması amaçlanmıştır.”

“Osmanlı klasik çağında bahçevanlık, birçok uzmanlaşmış lonca ile amatör bitki üreticisi tarafından uygulanan, yerleşik ve sayılan bir sanattı. Bahçeler işlevsel oldukları kadar da gösterişliydi. İmparatorluk bahçelerinden saraydaki tüketimi karşılamak üzere ürün çıkarılırdı.”

“Güzel Sanatlar ve Boğaziçi boyunca çoğalan mesirelerin aracılığıyla bahçe şekliyle ilgili bilgi yayılmıştır. Buna rağmen şekil hakkında genelleme yapmak zordur.”

“Osmanlı bahçesi politik olarak da anlamlıydı. Lubenau’a göre ‘Hıristiyanlar burç duvarlarına daha bağımlıydılar, öte yandan Türkler

duvarlarını beraberlerinde taşımışlardır... Çünkü kanunları, sultanlarının ikametgahının ve savunmasının duvarların içinde değil, meydanda olmasını talep eder.’(Vol 1 syf.295)”

“Lubenau içine girdiği her evin Osmanlılara övünç ve keyif sevk eden mermer bir havuz ve çiçeklerle süslenmiş iç avlulardan oluştuğunu keşfettiğine memnun olmuştu.”

“Osmanlı klasik döneminde yaygın, gelişmiş ve bütünleşik bir bahçe kültürü vardı. Toplumda bahçe kültürü, minyatür ve süsleme sanatları formunda olduğu kadar bahçelerin kendileriyle de sembolize edilmiştir.”

“Bitki yetiştiricileri, aşıcılar ve satıcıları için kurulmuş birçok loncanın varlığı, iyi gelişmiş bir bitki yetiştiriciliği geleneğinin kanıtıdır. Özel bahçe sahipleri ve özellikle de museviler arasında görülen farklı dini gelenekler, türlerin seçimi ve yetiştiriciliğine etki etmiştir. Son olarak üzüm çardaklarının ve meyve ağaçlarının olduğu kadar hayvanların da imparatorluk bahçelerine katılımı, Osmanlıların, bahçelerinde üretim ve estetik fonksiyonlarını birleştirdiklerinin göstergesidirler.”

2.1.22. Eser Adı: Su İnsan

Yazar: Cengiz Bektaş

Yıl: 2003

İçerik:

“İstanbul’a ilk gelenlerin uğraşları tarımmış. O yüzden besbelli Kadıköy’ün Kurbağlıdere bölgesini seçmişler... 30-40 yıl sonra gelenlerin

uğraşısı deniz... Önce tekneleri için güvenli bir yer arayacaklar besbelli... Haliçten iyi liman mı olur? Oraya yerleşmişler... Bugün tarihsel dediğimiz yarımada'nın ucuna... Büyüdükçe, yarımada'yı Haliç'in dibine dek kullanmışlar neredeyse... 21 km.lik bir duvarla da çevirmişler..."

"Güvence nedeniyle yarımada'nın dışına taşamamışlar. Doğu Roma, çağına göre tüm Akdeniz'e egemen olmuş ama güçlü olamadığında da düşmanları burnunun dibine dek gelivermişler. En önemli deniz yoluyla, en önemli karayolunun kesiştiği yerde olan bu kentten, güçlü olduğunuzda herşeyi denetleyebiliyorsunuz ya, kimi kez duvarların dışına burnunuzu çıkaramıyorsunuz. Bu nedenle Doğu Roma döneminde Boğaziçi'nde birkaç balıkçı korunağından, barakasından başka birşey yok... Ancak Osmanlılar sürekli güvenliği sağladıktan sonra Boğaziçi'ne yerleşilmiş. Ama ne yerleşme... Gerçek cennet... Bütün yabancı gezginler birleşiyorlar bu konuda... Konutları bile doğayı bütünüyle algılamak üzere kurgulanıp, biçimlendirmişler... Sofanın bir ucu deniz, bir ucu yeşil, koruluk, orman... Bir yanda balık avlanır, bir yanda bülbül dinlenir... Gerçek bir su uygarlığı her yönüyle..."

2.1.23. Eser Adı: Osmanlı'da Bahçe Köşkleri

Yazar: Nurhan Atasoy

Yıl: 2004

İçerik:

"Erken dönemlerinden başlayarak Osmanlı bahçeleri ile daha önceden yapılmış eski Roma-Bizans bahçeleri arasında sıkı bir bağ

olduğunu vurgulamak gerekir. Bu bağın ana nedeni, doğanın aynı topraklarda sunduğu iklim koşulları ve bitki örtüsüdür.”

Bahçe İnşası

“Arazinin bahçe yerleşimi için en uygun biçimde kullanıldığını; bahçe köşkünün konumlandırılması ve inşasının, gereken yerlerde setlerin, su kıyılarında rıhtımların gelişigüzel yapılmadığını biliyoruz. Bahçelerle ilgili kaynaklarda ‘bahçe inşası’ndan söz edilmesi, özellikle Kanuni dönemi bahçelerinden bir bölümünün Mimar Sinan tarafından yapıldığının bildirilmesi, Ahmed Refik’in İstanbul dolaylarındaki bahçelerin mimarlar tarafından düzenlendiği hakkındaki sözlerini doğrular...”

“Osmanlı bahçelerinin, İslam bahçelerine ya da başka bahçe plan ve anlayışlarına uymayışının nedenlerini görmek için, başta Osmanlı saray bahçeleri ile kentin çeşitli yerlerindeki hasbahçeleri, yaratıldıkları arazi ve iklim içinde ele alarak sıralamak yeterlidir. Kale içinde, bol suyu olan Bursa kentindeki saray, nehirler arasındaki özel bir alanda yaratılmış Yeni Edirne Sarayı bahçesi, üç taraftan denizle çevrili bir tepeden aşağı doğru yayılan Topkapı Sarayı bahçeleri, Marmara Denizi’ne biraz yüksekte bulunan Üsküdar Sarayı bahçeleri ya da Haliç kıyılarıyla Boğaziçi kıyılarındaki, sırtlarını tepelere dayamış olan ya da Küçüksu, Kağıthane gibi dere kenarlarında suyun keyfini çıkaran hasbahçeler... Buldukları yer açısından incelendiğinde, topoğrafya, manzara ve iklim bakımından diğer İslam bahçelerinden o kadar farklıdır ki, İran bahçe planını izleyen, İstanbul’un Avrupa yakasındaki Karabali Bahçesi’ndeki denemenin, herhangi bir bahçe tipine uymamasına şaşmamak gerekir.”

Çadır Kültürü

“Osmanlılar aldıkları topraklardaki bahçeleri kullanmaya devam ettiklerinde ve belgelerde kullanılan deyimle ‘yeni bahçeler inşa ettiklerinde’, bu toprakların bahçe kültürünü ve bahçe köşkü mimarisini zengileştirmişlerdir. Bahçe köşklerinin gelişiminde eski Türk çadır kültürü başrolü oynamıştır. Türk çadırları ile türbe mimarisi arasında bir ilişki olduğundan söz eden Strygowski, daha sonra gelişen Osmalı çadır tiplerini ve Osmanlı bahçe köşkü mimari örneklerini görmüş olsaydı konuyu mutlaka daha geniş tutardı.

17. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen ve bugün Almanya’nın Ingolstadt kentindeki Bayerisches Armeemuseum’da bulunan bir Osmanlı çadır örneği, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu’nun başkentinde değil, çevre kentlerde de mimarlar eliyle düzenlenen saray bahçelerinde, bahçe manzarasının padişah tarafından keyfinin çıkarılacağı bahçe köşkleri ile çadır mimarisi arasındaki son derece önemli ve yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. 1687 öncesine ait bu tek direkli çadırın kapalı iken diğer çadırlardan farkı yoktur. Ancak etrafını saran duvarı oluşturan panoları ilginçtir. Bunları çoğu yukarı doğru kıvrılıp kaldırılabilir şekilde yapmıştır. Böylece çadır adeta büyük bir güneşliğe dönüşebilmektedir.

Şekil. 2.9. Tek direkli çadır örneği (www.tsk.mil.tr)

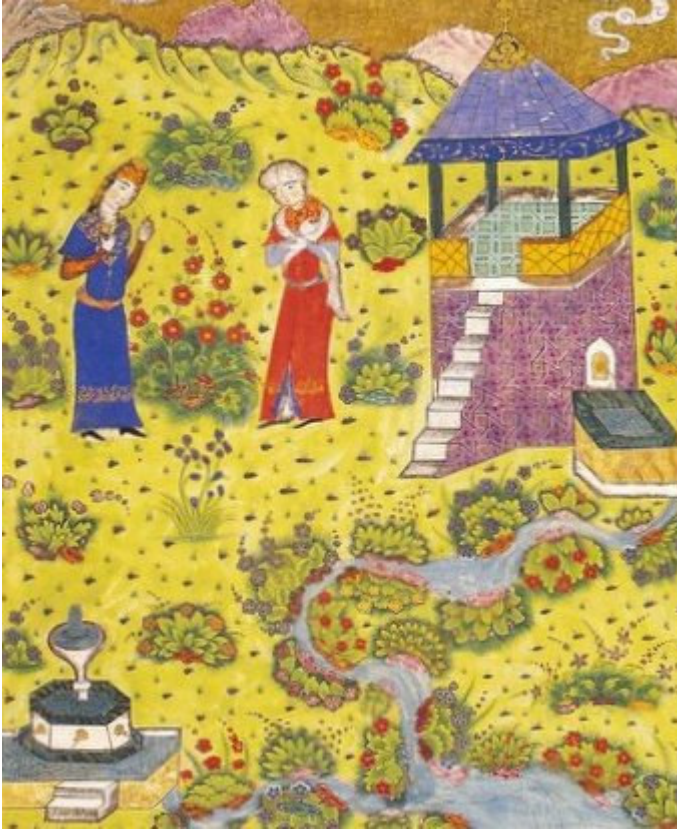
Bahçe Köşkleri

“Yazılı kaynaklarda İstanbul, Edirne ve Bursa gibi kentlerdeki hasbahçelerden, çoğu zaman içinde bulunan köşklerle birlikte söz edilir; köşkler bahçenin en önemli öğelerinden biridir. Bu köşkler çok çeşitlilik gösterir; büyük mimari yapılar olarak değerlendirilebileceklerin yanı sıra, küçük boyutlarda olanları da vardır.

Konumu, çevredeki manzaranın layıkıyla izlenebilmesi için en uygun yer seçilerek belirlenen bahçe köşkü, tek katlı olduğu zaman bile zeminden birkaç basamak yükseltilmiştir (Şekil 2.10). En önemi özelliği doğanın bir parçası gibi, etrafına açık, bahçeyle bütünleşir yapıda oluşudur.”

“Bahçe köşklerini büyüklükleri ve kullanım süreleri açısından başlıca üç gruba ayırabiliriz. Osmanlı hükümdarlarının kısa bir süre

oturup bahçe ve manzaranın keyfini çıkardıkları baldakinli taht tipi köşkler ya da köşk tipi tahtlar; biniş kasrı gibi günü birlik gidilen bahçelerde padişahların kullandıkları küçük bahçe köşklere; ve yazlık saray olarak padişahın ve harem halkının en azından bir kısmının gidip yaz aylarında daha uzun süre kaldıkları saraylar ve bahçe köşklere.”

Şekil. 2.10. Topkapı Sarayı Müzesinden Bir Bahçe Köşkü Örneği

Çadır Köşklere

Bunlar isimlerinden de anlaşıldığı gibi, bahçe köşklere ile Osmanlı çadırları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaları bakımından ilginçtir. 19.

yüzyıl başında tek direkli çadırın Barok üslupta mimariye geçirilmiş bir örneğini sunar.

2.1.24. Eser: Yaşadığımız Çevre ve Peyzaj Mimarlığı; Türk Bahçesi Üzerine Araştırmalar

Yazar: Yüksel Öztan

Yıl: 2004

İçerik:

Türk Bahçesinin Orijini ve Geleneksel İşlevi

“Anadolu’da 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan batı kültürü etkisinden önce ‘Türk Bahçesi’ kavramı neyi ifade etmekteydi? Başka bir anlatımla, gerek ülkenin sosyal yaşamında ve Türk sanatına, gerekse dış kaynaklı yazılı, çizili belgelerde Türk bahçesinin yeri ve önemi var mıdır?

Bu gibi sorular için cevabımızı, ülkemizde günümüze kadar gelebilen ve sayısı az da olsa bazı parklar ile ev ve saray bahçelerinin, eski tasvirler ve minyatürlerin, yazılı belgelerin incelenmesinden, tarihsel bağlantısı çok eski yüzyıllara kadar uzanabilen bir bahçe geleneğinin ve doğayla ilişkisinin varolduğu şekilde verebiliriz.

Tarih içinde büyük göç olgusu yaşayan Türkler, ilişki içine girdikleri yeni yaşam ortamlarında buldukları yerleşik kültürlerle değişik kültür desenleri oluşturmaya, bir araziye zevk veren bir ortama dönüştürmeyi amaçlayan ‘bahçe’ kavramını düşünmeye başlamışlardır.

Onuncu yüzyılda Türklerin bir kolunun İslam dinini kabul etmesiyle yeni bir insan-doğa ilişki anlayışı da başlamış oldu. Örneğin, doğu felsefesinde yer alan, daha sonraları dinsel inanç düzeyine yükselen ‘cennet bahçesi’ düşüncesi bu ilişkiler içinde belki de en anlamlı ve somut olanıdır. Nitekim İslam dini Kuran’da cennet bahçelerini tanımlamakta ve konuda özendirici uyarılarda bulunmaktadır. Kuşkusuz bu mesajların dünyada cenneti andıran bahçeler oluşturmada önemli rolü olmuştur.

Anadolu Selçuklu Türkleri, herhangi bir mevsimi en güzel biçimde kullanma ve algılama olanağı yaratan alanlarda saray inşası için titizlik göstermişler; yine bu alanda ziyafet, şölen, şarkı söyleme ve dış mekânda devlet yönetimi eylemlerinin yer aldığı ‘cennet bahçeleri’ düzenlemişlerdir.

Osmanlılar döneminde ise eski Selçuklu saray bahçelerini mevsimlik kullanımlar için değerlendirmişler; bu bahçeler içine bir dizi yapılar yerleştirmek sureti ile birbirleriyle bağlantılı ‘avlu sistemi’ oluşturmuşlar; bu bahçeleri av için kullanılacak büyük bir koru ile çevrelemişlerdir.

O dönemlerde, kent ölçeğinde ve topluma açık yeşil alan örneklerine rastlamıyoruz. Bununla birlikte çeşme meydanlarında, cami avlularında ağaç bulunur. Ancak, evlerin bahçeleri çeşitli ağaç ve çiçeklerle doludur. Bunun önemli nedenlerinden biri, kadının hemen bütün gün evde bulunmasıdır. Türk evi bir anlamda kadın içindir. Evler, çoğunlukla kadınların çalışması, dinlenmesi ve toplumsal ilişkiler kurabilmesini sağlayacak biçime girmiştir. Toplum kurallarının etkisiyle

yaşantı, kapalı bir ortamda sürdürülmüştür. Bu nedenle, doğa evin içinde ve bahçe duvarlarıyla çevrili ortamda yaratılmıştır.

Bütün bu etmenler, Anadolu evinin tasarımını, dolayısıyla bahçe biçimlenişini etkilemiştir.

Nitekim konak, köşk, yalı, kasr (büyük köşk), saray gibi ev türleri ve zaman içinde oluşan geleneksel rekreasyon eylemlerinin etkisi ile biçimlenen Türk bahçelerinin son birkaç yüzyıla ilişkin ‘set bahçeleri’, ‘avlu bahçeleri’, ‘yalı bahçeleri’, ‘saray bahçeleri’ olarak gruplandıkları görülmektedir.”

Türk Bahçesinin Tasarım Kuralları ve Tasarımda Yer Verilen Materyal

“Batı kültürünün etkisinden önce Türk bahçesi, düzenin yalınlığı, yaşam mekânı olması ve işlevselliği ile tanımlanır. Yapı ile bahçe arasında simetriyi yaratan belirgin bir aks yoktur. Dış mekânda oturma ve yemek yeme mekânları ile küçük yapılar, ana yapı ile bütünlüğü sağlardı. Eğimli alanlarda arazi formu ile bahçe arasındaki ilişki teras bahçeleri ile yaratılır; terasların her biri farklı işlevlerde değerlendirilirdi. Bu itibarla Türk bahçesinin en önemli karakteristiği, bahçede yer alan plan elemanlarının simetriye dayalı bir tasarımı ortaya koymamasıydı. Bununla birlikte, Türk bahçesinde, yerine göre düz çizgilere ve geometrik formda mimari elemanlara yer verilmiştir.

Su kullanımı bahçede olduğu kadar zaman zaman ev içine de girmiştir. Fakat su daha çok bahçe içinde küçük havuzlar, fiskiyeli

çanaklar, kanallar, çeşmeler ve selsebiller formunda ses, serinlik, görsel etki ve soğutma elemanı olarak kullanılmıştır.

Bahçede bitki kullanımı günlük yaşantının gereksinimlerini olabildiğince karşılayacak anlayışta olmuştur. Nitekim sebze, meyve ve süs bitkileri bahçenin yeşil dokusunda biraraya getirilmiştir. Meyve ağaçlarının işlevi ekonomik yönden görünür ise de, asıl amaç gölge ve gizlilik yaratmaktır. Bu durum Türk bahçesinde estetik ve işlevin ortak çözümünü örnelemektedir. Çiçek, bahçelerde yalnız özel konuma sahip oturma alanları ile havuz çevresinde kullanılmıştır. Böylece, bahçenin bütününde aşırı bir renk kompozisyonu yoktur, ana renk yeşildir.

Çiçek sevgisinin bir zevk, özellikle sanat eserine dönüşmesini Osmanlı Türklerinde görüyoruz. Fatih Sultan Mehmet'in yaptığı işlerin başında, kentin yenilenmesi, bakım ve onarımı ile birlikte, birbirinden güzel bahçelerin düzenlenmesi gelmekteydi. İstanbul'da bahçelerin ve mesire yerlerinin çoğalması Kanuni devrinde daha da artmış; 4. Murat ve 3. Ahmet devirlerinde doruğa ulaşarak bu döneme 'Lale Devri' (1710-1730) adını vermiştir. O dönemde her yeri laleler kaplamıştı. Yalnızca Topkapı Sarayı ve zenginlerin değil, yoksul halkın yaşadığı evlerdeki küçük bahçeler ve pencere içlerinde de laleler vardır. Kuşkusuz lalenin bu derece saygınlık kazandığı bir toplumda, bahçe kullanımındaki yeri, anlamı, ve bulunduğu ortam, bahçe anlamındaki tasarımı da o derece özenli olmuştur.

Bu itibarla Türk bahçesi için Türk evinin etkisinden başka Lale Devri'nin de önemli etki ve katkısı olduğunu söyleyebiliriz.

Günümüzde Çin, Japon ve İngiliz bahçesi gibi belirgin bir özgünlüğe, evrenselliğe sahip ve geleneğini sürdüren bir Türk bahçesi kimliğinden söz etmek kuşkusu mümkün olmamakla birlikte, bu yargıyı ulusal nitelikte bir Türk bahçesinin varolmadığı sonucuna bağlamak doğru değildir. Çünkü kendi anlayışımıza dayalı ve geleneksel örneklerden kaynaklanan bir Türk bahçesini somutlaştırmak için gerçekten çok zengin bir kullanım geleneği ve eleman birikimi bulunmaktadır. Örneğin bunlar arasında:

- Mimari Peyzaj Elemanları: duvar, kapı, döşeme, kafes, çardak, havuz, çeşme, selsebil, kanal, revaklı havuz, eyvan, ocak, kuşluk vb.

- Canlı-Cansız Materyal: ağaç, çalı, çiçek türleri, bazı hayvan türleri (kuş, balık, ceylan vb.), taş, mermer, dövme demir, ahşap, çini, su vb.

- Değişik Ekolojik Koşullar: Akdeniz iklimi, step iklimi, Orta Avrupa iklimi, yağışlı iklim, kara iklimi vb.

gibi özellikler bulunmaktadır.

Bu gibi plan öğelerini ve alan kullanımlarını telif etmek suretiyle kimliği belirgin, özgün nitelikte bir Türk bahçesi tasarımını evrenselleştirmek mümkündür.”

2.1.25. Eser: Türk Bahçe Kültürü, Ah O Eski İstanbul Bahçeleri

Yazar: Yavuz Batur

Yıl: 2006

İçerik:

“Çocukluğumda Suadiye’de, Bostancı’da, Çiftehavuzlar’da bahçesi olmayan ev yoktu. Büyük yarış vardı bahçeler arasında. Bugünkü gibi çok bitki seçeneği olmamasına rağmen, insanlar kısıtlı imkanlarıyla, hem sebze hem de süs bahçesi yaratıyorlardı. Bu kültür kesinlikle çok derinlerimize işlemiş bir şeydi.

Osmanlı’dan kalma köşklerin bahçeleri bakımlı olurdu. Hepsinin bahçesinde bir manolya ağacı, sümbül gibi kokulu bitkiler bulunurdu. Bir de Anadolu yakasına gelen yazlıkçılar vardı. Bu insanların hepsi bahçeye meraklıydı. Tabii o zamanların, yani 1960’ların İstanbul’u zengin de fakirin de mutlu olduğu, aradaki sınıf farkının da daha az olduğu bir yerdi. Bahçeler arasında duvar yoktu. Herkez gidip birbirinin bahçesini seyrederdi. Bahçe kültürü böyle yayılır. İstanbul’da bugün de güzel bahçeler var, ama duvarların arkasında. Kimse bunları görmüyor, bunlardan faydalanamıyor. İnsanlar eskiden daha stressiz yaşıyorlardı. Bahçeyle uğraşacak zamanları oluyordu.”

2.2. Yurtdışı Literatür Çalışmaları**2.2.1. Eser Adı: 18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Şehir Kültüründe Açık Alan, Su ve Ağaçlar (Open Space, Water and Trees in Ottoman Urban Culture in the 18th-19th Centuries)**

Yazar: Maurice M. Cerasi

Yıl: 1985

İçerik:

Osmanlı Bahçeleri'nin Formu

“Büyük bahçelerden ve açık alan kompozisyonlarından hiçbiri 18. yüzyılın düzenleme ve dönüşümlerinden kurtulamamıştır. Daha erken bahçelerin karakteristiklerine ait birşeyler, minyatürlerden ve daha sade olan mesirelerden çıkarılabilir.

Osmanlı bahçesi (ve günümüzdeki manastırlarla, Barski'nin çizimlerinden hükmedileceği kadarı ile geç Bizans bahçesi) formal bir zevki olmayandır ve fonksiyoneldir. Kelimelerin anlamını tersine çevirerek ama aynı kavrama vararak, bu bahçelerde formal bir konseptten çok, dekoratif olanın hüküm sürdüğü söylenmiştir; her bir ağaç kendi formal değerine göre, çeşitli bitkilerle arasındaki ilişkilere çok dikkat edilmeden izole bir şekilde yerleştirilir; ağaçlar ve çiçeklere karşı derin bir bilgi ve büyük bir sevgi vardır.

16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar uzanan periyotta çiçek konuları, Osmanlı sanatının her seviyesinde kendini gösterir; bitki aşılama sanatı kadınlar arasında çok yaygındır, yeni türler ithal ve ihraç edilir.

Gözde türler, çınar, karaçam, çam, kestane, ceviz, palmiye ve hepsinin üstünde servilerdir. Evliya, Edirne'de servi, çınar ve kavak türlerini listeler, İstanbul'daki Yeni Valide Camii'nin dış mekânına çınar ağaçları, serviler ve çamlar dikilmiştir; sıradışı ve olağanüstü bir etkiyle beraber ciddi ve kendine güvenen bir karışım...

Minyatürlerde, mesela Hünernâme'de, bahçeler, aynı türde ağaç kümelerinin ve büyük, tek bir ağacı çevreleyen dairesel oturakların

birlikteliğinden oluşturulmuştur; her bir küme veya büyük ağaç kendini yönetecek biçimde mekânda yüzer. Ağaç dikimi çiçek tarhlarının çizgisini izlemez.

17.yüzyıla kadar Osmanlı bahçelerinin etkin formu, ağaçların kenarlarda yoğunlaştığı ve gölgedeki fıskiyelerden oluşan, duvarlarla veya sütunlarla çevrili avlu olanıdır. Evyapan'a göre sultanların Persli ve Arap Doğu'ya yaptıkları askeri gezileri takiben bu bölgelerdeki bahçelerin bir taklidi olarak, köşkler ve çatılar 17. yüzyılın ilk yarısına kadar kompozisyona girmemişlerdir. Öte yandan Bizans ev mimarisinde örtü ve izole çatı konstrüksiyonlarının bilindiği ve yaygın olduğu gözden kaçmamalıdır. Bunun ayrıca, İbrahim Paşa'nın Hipodrom'daki 16. yüzyıl sarayını resmeden minyatürlerde de varolduğunu da görüyoruz. Gurlitt, hafif elemanların Bizans saraylarına eklenmeleri ile köşk ve galerilerin çeşitli şekillerde yeniden yapılandırıldıklarını rapor eder. Bu bölgedeki bütün bu elemanlar yüzyıllar boyunca açık havadaki hayat ile ilişkilendirilmişlerdir.

Osmanlı Rokokosu'ndan önce gelen dönemde, Pers bahçesi kompozisyonunun birkaç ama kayda değer katkısı bulunur: düzenli bir çitin ve göreceli olarak geometrik bir gerilimi tanıştıran birkaç patika ile allenin devamlı kullanımı. Gerçekte ise, 17. yüzyılda Venedikli ve Osmanlı sanatçıların kuzey Hindistan'daki Büyük Moghul bahçelerinde yanyana çalışmış olmalarıdır; çeşitli etkilerin birlikte içeri işlediğini düşünmemek mümkün müdür ki bu durum, Osmanlı bahçesindeki elementlerin zenginliğini ve aynı zamanda onun kendi bölgesinin mekânsal özelliklerine olan sadakatini de açıklayacaktır. Bu çok formalleşmiş bahçe sanatı ile olan temasa rağmen, büyük ihtimalle

doğanın ‘nesne sunan bahçesi’ düşüncesinin göstergesiolarak, uzun zamanlar boyunca Osmanlı bahçelerinde, Moghul bahçelerinde görülen ne geometrik tasarım, ne de uzun su yüzeyleri ile küçük kaskatların kompleks sistemi var olmuştur. Sadece Evliya, Haliç’te, Hasköy’de 12.000 servinin satranç tahtası tarzında dikilerek oluşturduğu bir bahçe tanımlar. Bu ‘anemos’u hatırlatır, Gurlitt tarafından bahsedilen, sadece servilerin dikilmiş olduğu ve yüksek bir portico üzerine inşa edilmiş bir Bizans asma bahçesi. Osmanlı bahçesinin çekiciliği tamamiyle birkaç geometrik öğeyle, bireysel bitki materyallerinin ve suyun varlığı arasındaki gerilim üzerine kurulmuştur ki bunun akışı bir mekânı potansiyel bir bahçe veya rekreasyon alanı olarak tanımlamak için kesinlikle gerekli bir faktördür. Bitkiler, neredeyse bir sebze bahçesindeki gibi mantıklı ve işlevsel programlarına göre tarhlara gruplandırılmışlardır. Venedik bahçeleri ile, dekoratif ve tıbbi amaçlı bitkilerin meyve ağaçlarıyla herhangi bir formallik olmadan oynadığı batı manastırlarının mutfak bahçeleri arasında bir benzerlik vardır.

Doğal bir alanın dönüşümünü belirleyen ilişkiler çok zayıftır ve dönüşümün miktarı genelde mütevazıdır. Bu, bir bahçe ile tarla ya da çayır (ki bahçeden önce çayır vardı) arasındaki farkı görebilmenin neden sıkça bu kadar zor olduğunu açıklar. Bir su akıntısının geçtiği bir çayır, akıllıca yerleştirilmiş birkaç pavyon ve su yatağındaki hidrolik sistemlerin yapımı ile ancak ucu ucuna değiştirilmiştir.

Müşteri veya müteahhit yapının konumunu ve yönünü tanımladığı zaman, peyzaja ve seyir noktalarına verilen dikkat, her zaman takıntı boyutundadır.”

2.2.2. Eser Adı: Frenk, Hind ve Sind, Osmanlı Açık Alan Estetiğinde Gerçek ve Hayal (Frenk, Hind ve Sind, Real or Imaginary in the Aesthetics of Ottoman Open Space)

Yazar: Maurice M. Cerasi

Yıl: 1986

İçerik:

“Formal bahçeler eklektikti ve Osmanlıların dış mekândan ve tabiattan zevk almalarında çok küçük bir rol oynuyorlardı. Mermer zeminli bir avlu, güller ve selvilerden oluşan bir bahçe halindeki doğal alanlarla aynı duyguyu uyandırabiliyordu. Neredeyse bütün imarethaneler (vakıflar tarafından yapılmış okul, kütüphane, çeşme gibi sosyal yapılar), küçük ya da büyük bahçemsi mezarlıklara ve ağaçlara sahipti. Kent ve peyzaj iç içe örülmüştü. Diğer bir ifadeyle doğa, günlük hayatın bir parçası olarak görülmüştü.

Doğal mekânı ve onun mimari üzerindeki etkilerini anlamak büyük bir iş olduğundan Osmanlıların ‘bahçe medeniyeti’nin, kentlerin ve bireysel yapıların olduğu kadar, bahçelerin ve parkların da bütün öğeleriyle analiz edilmesi şarttır.

Yaygın, sıradan bir yargı, Osmanlı mimari kültürünün kendisini en iyi 16. yüzyılda ifade ettiği ama 18. yüzyıldan itibaren Batı’nın taklidiyle tipoloji ve stilinın zayıflatıldığı yönündedir. Aslında Osmanlı kenti, bugün bildiğimiz ve hatırladığımız kadarıyla, 18. yüzyılın çocuğudur. Bahsedilen bu zamana kadar Klasik Dönem Osmanlı kenti birkaç önemli değişikliğe uğramıştır.”

“Minyatürlerden hüküm verdiğimiz kadarı ile Osmanlı manzarasına hakim olan düzenli, geometrik bir desene sahip islami-oryantal çevrili bahçe, daha açık ve anlaşılır desenlere yol vermiştir. Diğer yandan, daha geniş alanlara sahip mesireler (halka veya saraya ait, gezinti ve eğlence amaçlı kullanılan çayırılık ovalar ve su kenarı açık alanları), form ve hatta bazen aksal kompozisyonlar edinmişlerdir.”

“Küçük ya da büyük mezarlıklar, şeffaf ızgaralarla kent silüetine bağlanmışlar, çeşme ve namazgahlar (açık, dua düzlemleri), açık hava yaşamına ait diğer düzlemler, köşkler ve verandalar, hem kent merkezlerinde, hem de banliyölerde olmak üzere açık alan sistemlerinin önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Bütün bu öğeler, kesinlikle daha önce de var olmuşlardır ama bildiğimiz örneklerin çoğu, açık alan mimarisinin temel öğeleri haline geldikleri bu döneme aittir.”

“Aks ve simetri (ki bu zaten vardı ve belki de Pers, Batı ve Moghul kompozisyonları tarafından öne sürülmüştü), ustaca dönüştürülmüş ve olduğundan hafif gösterilmiştir.”

“Bir ev, anıt ve hatta bir saray, Barok mimarisinde veya İslami Moghul ve islami Pers mimarisinde olduğu gibi hiçbir zaman kompozisyonun merkezinde bulunmamış ama sadece onun başlangıç noktası halini almıştır.”

“Geçici formlar ve saydamlık, hafiflik duygusu ve ışık, Batı’da ağırlığı çok olan anıtsal, yapısal sistemler vasıtası ile olmamak üzere, burada olduğu kadar, Rokoko Avrupa’sında da aranmıştır. Osmanlı anlayışında geçici formlar ve saydamlık, artık Ortaçağ İslam kültüründe

olduğu gibi dalgın ve ie dönük olmamak üzere, burjuva bir hayat neşesi ve evre zevki ile ifade edilmişlerdir.”

“Osmanlı dünyasının yorumunun verdiği yeni görünüm oldukça zgnd. Bu, hafif yapılar, modifiye edilmiş açık alanlar ve el değmemiş doğa arasındaki mucizevi dengeye dayanıyordu.”

“Batı romantiziminden çok (ki İngiliz park tasarımlarının 19. yüzyılın 2. yarısından önce Osmanlı bahçeleri üzerinde herhangi bir etkisi olduğu fikrine katılmıyorum), Türk göçebe ve Slav kültürü geleneklerinden türeyen bir kent formu ile doğanın birbirine etki etmesi durumu vardı. Bahçe tasarımlarında tek bitkilere, çiçeklerin ve ağaçların doğal karakteristiklerine ve biçimlerine duyulan ilgi, genel kompozisyon üzerinde hakim olmuş; Güney Marmara, Kuzey Ege Adaları ve Makedonya’nın bahçe geleneklerinde bu durum aşıkâr hale gelmiştir.”

“Doğal formları vurgulamak ve önemini belirtmek için Anadolu ve Balkan kültürlerinde duyulan spesifik eğilim (ki eğer İslami ve Hıristiyan Yunan Ortodoksi hemen hemen bütün dini göndermeleri kökünden söküp atmamış olmasaydı bunu, ‘doğa mezhepi’ olarak isimlendirecektim) artık kendi etkisini, pazarların ve evlerin pergolalarından, mesire ve cami bahçelerine, evre mimarisinin sosyal ve popüler formlarından, daha kültürlü ve hatta anıtsal formlara genişletebilmişti.”

“Osmanlı mimarisinin bu dönemde uğradığı pek çok değişiklik dış etkilere yüklenmiştir. Modern Osmanlıların kendileri, pavyonlar (*köşkler*) ve müstakil kümbetlerin 17. yüzyılın sonunda, Pers savaşından sonra ortaya çıktığına; Paris’teki Osmanlı sefirinin oğlu 28 Mehmet elebi’nin geniş,

akksal bahçelere duyulan Fransız zevkini ithal ettiğine ve Lale Devri'ndeki bezeklerin Batı (Frenk) tarzında olduğuna ikna olmuş görünüyorlar.

Tabi ki bütün bunlar tamamı ile esassız değildir ama kesinlikle abartılmıştır. Pavyonlar (*köşkler*) ve açık hava verandaları (*sofalar*) Anadolu'da ve Bizans'ta, Osmanlı-Pers savaşından çok önce de vardı. Fransız bahçe ve saraylarının planları fiilen ithal edilmişlerdi ama 19. yüzyılın ilk onluk diliminden önce 'Frenk' tarzında inşa edilmiş olanlar, sadece bazı çok genel ya da oldukça belirsiz kompozisyon ilkelerinin absorbe edildiğini gösterirler."

"Hiç Çin etkisi var mıydı? Bazı öğeler bunu anımsatabilir: geniş, sarkık çatılar, köprülerin sözüm ona tesadüfi yerleştirilmesi, kıvrılarak akan dereler ve hepsinin ötesinde karmaşık (ya da ölçüsüz) kompozisyon aksları. Bütün bunlar pitoresk olarak adlandırılır; ama bu durum bunun çok ötesindedir. Bu, Türk kültürünün Asya kökenlerinin ortaya çıkışını ifade eder; bütün bunların daha hesaplı ve katı Fransız ve Pers planlarından miras alınmış olma ihtimalini zayıflatarak ve çoktan bahsedilen anti-klasik ve naturalistik gelenekleri kuvvetlendirerek.

Dış etkiler genelde hayalimdi ki bu, gerçek olmadıkları anlamına değil ama daha çok, tipolojik ya da tarihsel gerçeğe azıcık saygı göstererek, prestijine gönderme yapmak veya yenilemeyi teşvik etmek amacıyla akıllıca kullanıldıkları anlamına gelir. Hem Oryantal (*Doğu*) hem de Batı (Frenki) etkileri ki bu, yeniliğe bir mazeret oluşturmuştur, belirli bir Osmanlı bakış açısı sürdürebilmek adına arsızca sömürülmüşlerdir. Batı'dan ve Doğu'dan her iki etki de çoğunlukla türetilmiştir ya da metafor olarak kullanılmıştır da diyebiliriz."

“Hind ve Sind (Divan edebiyatının ve masalların Hindistan ve Çin’i), anlaşılır ve bariz etkilerin sonucu olmaktan çok, hayal gücünün doruk noktası olarak bulunmuşlar ve belki de romantik Avrupa’dan daha az veya çok ‘Oryantal’ olmamışlardır.”

2.2.3. Eser Adı: İstanbul’u Yeniden Yapmak, Bir Osmanlı Şehrinin 19. Yüzyıldaki Portresi (The Remaking of İstanbul, Portrait of an Ottoman City in the 19. Century)

Yazar: Zeynep Çelik

Yıl: 1986

İçerik:

“19. yüzyılın ilk yıllarında modern çağ, Osmanlı başkentinde henüz izini bırakmamıştı. Şehir tasarımı ve mimarisinin batılı çağdaş gelişmelerden henüz etkilenmemiş olduğu bu şehir, Türk-İslam karakterini hala korumaktaydı.”

“Konutsal mimari, anıtlar arasındaki dokuyu oluştururdu. Bu doku, İstanbul’daki 5 belirleyici ev tipinin birlikteliğinden oluşmaktaydı: ‘odalar’ yani tek gözlü haneler; mahalle evleri; geniş bahçeli evler; konaklar, saraylar, villalar ve sultana ve soylulara ait yalılar, villalar ya da deniz kenarı malikaneleri. Odalar, ya birbirine bitişik olurdu ya da bir avlu etrafına sıralanmışlardı. Bunlar genelde İstanbul’a istihdam amacıyla gelen, evli olmayan erkeklere kiralanan donanımlı mülklerdi (ve bu yüzden ‘bekar odaları’ olarak da anılırlardı). Mahalle evleri, küçük bir avluya ya da sokaktan bir duvar ile koparılan bir bahçeye sahip, tek veya iki katlı yapılarıydı. Büyük bahçeleri olan evler, genelde erkekler ve kadınlar için ayrı

köşelere bölünmüşlerdi ki iç ve dış avlulara ve belvedere, özel köşe, ahır, hamam, fırın ve sefa bahçesi gibi ilavelere sahiplerdi. Devlet çalışanları ve zengin tüccarlara ait saray ve villalar (konaklar), pek çok ilaveleriyle mahalle evlerinin daha ihtişamlı bir formunu oluşturlardı. Sultana ve soylulara ait villa ve yalılar ise İstanbul şehir duvarlarının dışına, Boğaziçi boyunda ve Üsküdar'da inşa edilmişler ve iyi bakılmış bahçeleri ve korulukları bünyelerinde bulundurmışlardır.”

Şekil. 2.11. Joseph Antoine Bouvard'ın 1902'de Beyazıt Meydanı için sunduğu öneri

2.2.4. Eser Adı: Osmanlılar, Dağılan İmgeler (The Ottomans, Dissolving Images)

Yazar: Andrew Wheatcroft

Yıl: 1993

İçerik:

“Geleneksel olarak Osmanlı İmparatorluğu, ‘sultan çadırını nereye kurarsa’ oradan yönetilirdi. Mehmet, imparatorluk için daha kalıcı bir merkez yaratmaya niyetlenmişti. Kendisi, ilk sarayını, şehrin kalbine

inşa ettirdi. Eski Saray, yüksek bir duvarla çevrili, muazzam bir parkta, ağaçlar ve bahçeler arasına kurulu bir tek bir binadan değil, birçok binadan oluşmaktaydı. Ama sultan, eski başkent Edirne'deki sarayın derin sükunetini ve geniş vistalarını tercih ederek, buraya yerleşmeyi olanaksız buldu. Şehrin karmaşık ve gürültülü sokaklarının varlığı, Eski Saray'da her zaman hissedilmekteydi.

Sultan, minyatürde ideal bir dünya olacak yeni bir saray inşa ettirmeyi planladı. 1459'da vakanüvis Kritovoulos şöyle not düşmüştür: 'Kendisi, denize kadar uzanan eski Bizans yerinde bir sarayın dikilmesi emrini verdi. Bu öyle bir saray olmalıydı ki daha önceki saraylardan görüntü, ölçek, maliyet ve zerafet konusunda daha olağanüstü olacak ve hepsini sönük bırakacaktı.' Mehmet, Yeni Saray için Aya Sofya'nın güneyinde, yaklaşık 1000 yıl önce şehrin ilk kurulduğu, eski Bizans akropolünün olduğu koruluk ve izole mekânı seçti. İş, inanılmaz bir hızla ilerledi ve ne pahasına olursa olsun sultan, istediği sarayın 25 yılda biteceğini söyleyenleri utandırmaya karar vermişti. 1465'e gelindiğinde vakanüvis sarayın bitişi şöyle yazmıştır:

'Kışı Bizans'ta geçiren sultan, pek çok uğraşının yanı sıra şehri yeniden yapılandırmak ve popülasyonunu arttırmak ile meşgul. Kendisi ayrıca sarayı da bitirtti ki saray, manzarası, işe yararlılığı, zevki ve süsle bütün binalardan daha güzel; dünyadaki en eski ve en harikulade yapılarla kıyaslandığında bile geriye arzu duyacağınız hiçbir şey bırakmıyor... Ayrıca sarayı çevreleyen muazzam bir duvar var. Daha önce de söylediğim gibi herşey, çeşitliliği, güzelliği, muazzamlığı ve muhteşemliği birleştirecek şekilde yapılandırıldı; hem içinde hem dışında

her yer, parlak ve yaldızlı altın ve gümüşle, değerli taşlar ve incilerle zenginlik içinde...

Saray her yönde çok engin ve güzel bahçelerle genişletilmiş ki bu bahçelerde aklınıza gelebilecek her çeşit bitki ve meyve yetişir, içilebilir, temiz ve taze su her yönde akar, hem yenilebilen hem öten cinsten kuş sürüleri gevezelik yapar ve şakır, evcil ve yabani hayvan sürüleri her yerde gezinir.’

Bu dünya cennetinde zıtlıklar kol gezmekteydi. Mehmet, tutkulu bir bahçe severdi ve pek çok şahit onun, bahçelerini şahsen planladığından, kazdığından ve bitki dikimi yaptığından bahsetmiştir. Kendisi, özellikle ağaçların altında çiçek ve meyve kokuları ile birleşen akarsu kokusuna ve sesine özel bir ilgi duymuştur. Daha sonra bir ziyaretçinin, ‘seçkin ağaçların, meyve ağaçlarının ve diğerlerinin, her çeşit çiçek ve şifalı otları meydana getirdiği en harika karışıklık’ olarak tanımlayacağı bahçeyi yaratmak adına, egemenlik alanının en uzak köşelerindeki nadir bitkiler, sultanın emriyle, bu saray bahçelerine gönderilmişlerdir. Çoğu kez bu vizyon, vahşet anları tarafından lekelenmiştir: sultan, çok önem verdiği salatalıklarından birinin kayıp olduğunu fark ederek, bahçevanlarından hangisinin bunu yediğini bulmak adına onların midelerini deşerek açardı. Bu bahçevanların (bostancılar) (Şekil 2.12) daha karanlık, başka bir görevleri daha vardı: onlar, bitkilere ve bahçelere bakmadıkları zamanlarda, saray duvarları içindeki cellatlardı. Bir kılıç veya ipek bir kordan taşıyan bostancıbaşının veya sağlam yapılı yardımcılarının yaptığı bir ziyaret, eli kulağındaki feci bir akıbetin işaretçisi sayılmaktaydı.

Şekil. 2.12. Bostancıbaşı

Sultan 3. Ahmet'in lale çiçeğine olan tutkusundan dolayı 'Lale Devri' ismini alan bir dönem vardır ki bu, kendi merasimini yaratmış ve diğer bütün Osmanlı merasimleri gibi asıl amacı kaybolduktan uzun süre sonra bile devam etmiştir. 1766'da, Ahmed'in ölümünden yıllar sonra, bir Fransız ziyaretçi Divan'ın laleleri seyretme ve sarayın bahçelerinde dolaşma törenini şöyle anlatır:

'Bu nisan'da gerçekleşir. Yeni Saray'ın avlusuna ahşap galeriler dikilir. Bu sıraların her iki yanına lale vazoları, bir amfityatro formu oluşturacak şekilde yerleştirilir. Fenerler ve en tepelerden kanarya kafesleri, içi renkli sularla doldurulmuş cam toplarla beraber, çiçeklerle

almaşık olarak yerleştirilir. Işık oyunları, gündüzleri de geceleri olduğu kadar muhteşem. Avlu etrafındaki ahşap yapılar, çardaklar, kuleler ve piramitler güzelce dekore edilmiş ve gözlere şenliktir.”

2.2.5. Eser Adı: İnsanın Peyzajı (The Landscape of Man)

Yazar: Susan ve Geoffrey Jellicoe

Yıl: 1995

İçerik:

“Osmanlı İmparatorluğu ile beraber daha az kısıtlayıcı bir peyzaj kavramı doğana kadar, şehirlere ve binalara, stratejik nedenler veya diğer pratik sebepler esas alınarak yerleştirilmeye devam edilmiştir.”

“Moğol istilasından sonra, peyzajda girişimcilik Osmanlı Türklerine geçmiştir. Türkler, Bizanslı zanaatkarları kullanarak, peyzajda, özgür bırakılmış mantarlar gibi ortaya çıkan küçük, alçak kubbeleri gruplandırma fikrini geliştirmişlerdir. Bu özgür kavram, onların kalıtımında bulunan göçebe çadırlarının oluşturduğu peyzajdan doğmuş olabilir; öyleki önce Bursa’da sonra da Konstantinopol’de Türkler, esasen estetik nedenlerden dolayı yapıların, muhteşem peyzajlara sahip alanlara konumlandırılmaları sanatını geliştirmişlerdir.”

“Bursa, M.S. 1326 yılında, Uludağ eteklerinde verimli bir ovaya nazır gelecek şekilde, Osmanlı Türkleri tarafından kurulmuştur. Artık meydan okunmuş ve ancak sınırlayıcı surlarının içinde hayatta kalabilecek durumda olan hristiyan komşu Konstantinopol’e tezat olarak Osmanlı Bursa’sı, şehrin, doğa ve peyzajla olan ilişkisinde yeni ufuklara yol açmıştır. Şehir ile kırlar arasında konumlandırılan surlardan

kaynaklanan katı kesinti yerini, iki olgunun birbirine kaynaşmasına bırakmıştır.”

“Konstantinopol, 1453’te Osmanlılar’ın eline düşmüştür. İki yüzyıl içinde Haliç boyundaki manzara bir kaleden, özgür ve refah dolu bir şehre dönüştürülmüş, kentin silüeti de uzaklardan görülmeleri tasarlanmış camiler ve minarelerle canlandırılmıştır.”

2.2.6. Eser Adı: Yakın Doğu’da Bahçe

Yazar: Thomas Leisten

Yıl: 1995

İçerik:

İslam Bahçelerinin İslam Öncesinden Devraldığı Miras

“Yakın Doğu dünyasındaki bahçelerin öncüllerini aramaya koyduğumuzda, bu öncüllere ilk olarak, İslamın doğuşundan çok önce, Asurlularda rastlıyoruz. Kral Asurbanipal’ın bugünkü Irak’ın kuzeyinde yer alan Ninive şehrinde bulunan sarayındaki rölyeflerde (M.Ö. 7. yy.) insansız, cennet gibi bir bahçe manzarası - belki de kralın bahçesi - görülür. Bu bahçede, iki yanı iğne yapraklı ağaçlarla, palmiyelerle, çalılıklarla ve çiçeklerle donanmış akarsular akar. Bir yükseltide, küçük köşk tipi bir tapınak ve önünde de bir sunak vardır. Bir başka sahnede, bir asma, bir çardağa sarılarak yükselir ve kralın, maiyeti ile birlikte bir sedirde oturup şarap içtiği ve küçük bir orkestranın yaptığı müziği dinlediği alanı gölgelendirir. Burada bahçe, çok açık bir biçimde bir keyif ve dinlenme mekânıdır; betimlenen sahnenin, 2000 yıl sonra İran’da ya da

Hindistan’da çizilen bahçe minyatürlerinden hemen hemen hiçbir farkı yoktur.”

2.2.7. Eser Adı: Güzel Bahçeler, İnsanın Cennet’e Olan Özlemi (Beautiful Gardens, Man’s Longing for Paradise)

Yazar: Anonim

Yıl: 1997

İçerik:

“Bahçe, ezelden beri insanoğlu ile beraber süre gelmiş bir kavramdır. Aslında adı geçen ilk bahçe ‘Cennet’tir, Eden adlı mevkide konumlanmıştır ki burası büyük ihtimalle bugün modern Türkiye’de, Van Gölü yakınlarındadır.”

“Karanlık Orta Çağ, Batı Avrupa’da bahçeciliğe yeteri kadar ışık bırakmamıştı. Öte yandan Bizans İmparatorluğu’nda -ki buranın eski merkezi Konstantinopol, bugün İstanbul’dur- bahçecilik geleneği hep süregelmiştir. Bu zamanda moda olan, üzerinde kanat çırpan mekânîk kuşların bulunduğu altın ve gümüşten ağaçlar, şarap veya parfüm fişkirtan ağaç dalları gibi fantezi aygıtlardı.”

“Bütün yüzyıllar boyunca Osmanlı Türkiye’si de bahçeciliğe müthiş önem vermiştir. Onaltıncı yüzyılın son yarısında, Sultan 3. Murat’ın, Anadolu’da Maraş ilinin valisine kendisine 100,000 tane sümbül soğanı yollamasını emrettiği kayıtlara geçmiştir. Bunun en bariz sebebi doğa ve bahçeciliğe duyulan hakiki ilgidir. Bu dönemden kalan, halıları ve fayansları da içeren sanat eserleri, çiçeklere olan bu

düşkünlüğü, onların sık sık nefis tasarımlarda gösterilmeleriyle ifade edilmiştir.”

“Anadolu’da bahçeler, içlerinde evleri barındıracak şekilde, yüksek duvarlar ile çevrelenmiştir. Dış dünyaya kapalı bu iç bahçelerde çiçekler, sebzeler ve her çeşit meyveler kültüre alınmıştır. Sultanların saray bahçeleri, içlerinde serbestçe dolaşan geyikleri ile cennetin küçük birer kopyaları gibi görülebilirlerdi. Öyle gözüküyor ki aslında bu bahçeler, sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için de kullanılmışlardır. Örneğin İstanbul’daki Gülhane Parkı’nın, üzüm bağları ve sebze bahçeleri vardı.”

“Türkiye’nin hortikültür dünyasına verdiği en bariz hediye ‘lale’dir ki kelime, Türkçe’deki tülbent veya türban’dan türemiştir. Bu ne katkıdır ama! Bir kere Batı’ya tanıtıldı ve insanlar ona hiç doyamadılar. Özellikle de Flemenkler -ki normalde duygusal hovardalıkları ile tanınmazlar- bu Türk soğanları için akıllarını kaybettiler. “Tulipomania” (*lale çılgınlığı*), daha sonraları, bir tek soğanın binlerce dolara paha biçilmesinin ardından 18. yüzyılın bu dönemine ithafen verilmiş bir isimdir. Tabi ki sonunda piyasa çöktü ve verdiği ekonomik zarar onlarca yıl sonra bile etkisini sürdürdü.”

“Söz konusu çiçeğin, yani lalenin ismi ayrıca ilk kez, tanınmış Türk şair Yahya Kemal Beyatlı tarafından Osmanlı İmparatorluğu tarihinin belli bir dönemine ithafen de verilmiştir. Bu, 18. yüzyılın başlarında, Batı dünyasının hayat ve davranışlarına büyük bir ilginin bilinçli olarak geliştiği bir dönemde, bahçecilik tecrübesini de içine alacak şekilde gelişmiştir. Söz konusu yüzyılın başlarında, Fransız geometrik

tasarımları, hasbahçeler ile tanıştırılmıştır. Saray bahçeleri resmi resepsiyonların verildiği ve atletizm yarışmalarının yapıldığı mekânlar haline gelmişlerdir. Sultan 3. Ahmet ve onun çiçeklere ve bahçeciliğe duyduğu aşk örneği, İstanbul’un her yerinde gıpta ile uygulanmıştır. Boğaziçi ve Emirgan’daki lale bahçeleri ve lale festivalleri bu dönemde ortaya çıkmıştır.”

“Bugün Türkiye’nin pek çok bölgesi, özellikle de Ege ve Karadeniz kıyıları, hala eşsiz saflıkta güzelliği bünyesinde bulundurlar. Buralarda bulunan ziyaretçiler kendilerini cennete farzedebilirler. Gerçekten de, Adem ile Havva burada hayata gelmiş olabilir.”

2.2.8. Eser Adı: Osmanlı Klasik Bahçe Kültürünün Bir Aynası Olarak 16. Yüzyıl İstanbul’unda Banliyö Peyzajı (The Suburban Landscape of Sixteenth-Century İstanbul as a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture)

Yazar: Gülru Necipoğlu

Yıl: 1997

İçerik:

“Osmanlı bahçe geleneği, sözüm ona ‘İslam bahçesi’ denilen genel tanıma rahatça oturmadığından dolayı ‘İslam Bahçesi’ veya ‘Cennet Bahçesi’ gibi başlıklar taşıyan popüler kitaplarda nadiren tasvir edilir. Bu kitaplar, iklimin yoğun su kullanımını gereksiz kıldığı Osmanlı bölgelerinde gani olan daha az formal bahçe tipini fiilen devre dışı bırakarak, genelde İran dünyasında ‘Çaharbağ’ olarak bilinen düz su kanalları ile 4 parçadan oluşan formal bahçelere odaklanırlar. Bunlar,

genelde cenneti sembolize eden tipik bir İslam bahçesi örneği kurgularlar ki nasıl olduysa bu, farklı iklimlere adapte edilmiş olmasına rağmen sabit dinsel-mistik farkındalığın edebi ifadesi olarak, hep aynı kalmışlardır.

Bu tür olmazsa olmaz literatür, Oryantalist (*Doğu Bilimci*) söylevin o kadar zengin bir alt konudur ki bunun tipik bilişenlerini analiz eden toptan bir bildiri yazabilirim. Bunun yerine ben, sözde İslam bahçesinin basmakalıp tanımını yıkmak için ideal bir alan olan 16. yüzyıl İstanbul'unun banliyö peyzajında yansıtıldığı kadarıyla Osmanlı klasik bahçe kültürüne odaklanacağım. Tıpkı kentsel eşlerinde olduğu gibi, tozdan ve harareten sığınacak yer sunan bu içeriye odaklı ve çevrili banliyö bahçeleri, çöllerdeki veya steplerdeki vaha imgesini güçlkle uyandırırılar. Yerleşik, egemen seçkinler tarafından yaratılmış bu bahçeler, Bizans (ve Balkan bölgelerinden) miras alınmış Greco-Roman villa geleneğinin son örnekleri ile Anadolu'da çoktan var olan veya doğudaki Türkmen , Timur ve Safavid bölgelerinden ithal edilmiş İslami adetlerinin öğelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Buna bağlı olarak, İstanbul bahçelerinin, günümüz İtalyan bahçelerinin öykünmeye çalıştığı antik prototiplerle yakın bir benzeşmeyi sık sık paylaştığı tartışmaya açılabilir.”

“16. yüzyıl gezginleri, geniş imparatorluk mülkleri tarafından tahakküm altına alınmış banliyö bahçelerinin, çoğu Asya yakasında yoğunlaşmak üzere Boğaziçi boyunca sıralandığını tasdik ederler. Bu hasbahçelerden bazıları, 1588 tarihli bir Avrupa resim albümünde ‘Hortulus Caesaris Turcorum’ olarak teşhis edilmişlerdir.”

“İstanbul’un 15. yüzyıl banliyö hasbahçelerinin bazıları, Bizans’ın imparatorluk mülklerinin yerini almış olmasına rağmen, Bizans

imparatorlarının sayfiye villaları çoğunlukla Marmara Denizi boyunca yoğunlaşmış durumdaydı. ‘Yalı’ olarak bilinen su kenarı villalarıyla emsalsiz derecede iyi savunulmuş bir Boğaziçi geliştiren Osmanlı egemen seçkinleri ve sultanları, 16. yüzyılda olgunlaşan taşra gezintilerinin, belirleyici ‘villegiatura’ geleneğine neden olmuşlardır.”

“Şu ana kadar ele aldığımız 16. yüzyıl banliyö hasbahçe örnekleri gösterir ki Pers Çaharbağ tarzı, hafifletilmiş simetri ve aksiyalitenin daha sık görüldüğü, görelî olarak informal peyzaja sahip İstanbul’da, yaygın değildi. Nizamsız dış sınırlara ve dağınık iç düzenlemelere sahip bu bahçeler, teraslanmış parterlerle engebeli araziye sık sık adapte edilmiş sulama kanalları tarafından dikte ettirilmiş düz akslara katı bir şekilde uymazlar. Bunların, algılama açılarının çokluğu yerine, ezici perspektif bakışmalarını vurgulamaktan yoksun, akssal olmayan tasarımları, doğanın önceden tahmin edilemeyen çeşitliliğini, geometrik düzenin tekdüzeliğine tercih eder. Bunların içinde, kırmızı ahşap parmaklıklar tarafından çevrelenmiş dört köşe çiçek tarhlarının oluşturduğu küçük, formal bahçelere sahip manzaraya hakim köşkler, yüksek servilerle sıralanmış uzun alleler (İtalyan Rönesans bahçelerinin ‘viali’sini anımsatır), desenlerin meydana getirildiği renkli çakıllarla kaplanmış dar patikalar, pergolalar, çimenlerin dikildiği (çemen sofa) veya taşlarla kaplanmış yükseltilmiş teraslar, havuzlar, nispeten ehlileştirilmemiş doğanın ortasında odak noktası oluşturan mermer çeşmeler bulunur. Sadece küçük bir alan, mimariden doğaya geçişin şiddetini azaltmak için nizamlı bölmelere ayrılmıştır, geri kalan çeşitli topoğrafya, avlanma amaçlı korulukların çevrelediği sebze bahçeleri, meyvelikler ve asma bağları gibi fonksiyonel öğeleri içerir.

Birkaç istisnai mermer revakların çevrelediği taş, kubbeli kasır örneği dışında bu bahçelerdeki çoğu yapı, ahşaptan inşa edilmiştir ve genellikle parter parmaklıkları gibi kırmızı aşı boyasıyla boyanmıştır ki bu renk, döşeme olarak kullanılan çiçek desenli tekstiller ve halılarla uyum içindedir. Ferah tasarımlarının hafifçe inşa edilmiş geçici yapılar, azıcık tadil edilmiş peyzaj ve panoromik vistalara açılan el değmemiş doğa arasındaki hassas bir denge gösterdiği bu bahçelerde mimarlığa ait değerler, doğaya ait olanlara kıyasla, ikinci derecede tutulmuştur. Mimari öğelerin minimumda tutulduğu bu imparatorluk mülkleri için, ‘bahçe’ kelimesinin kullanımı da doğanın önceliğini açıkça ifade etmiştir.”

“Elyazması, tezhip, duvar resimleri, İznik çömleri ve seramik fayansları, tekstiller ve halılar gibi çok çeşitli sanatsal ortamlarda 16. yüzyıl ortalarında, klasik Osmanlı görsel kültüründe, özel bir yarı doğal çiçeksel kelime dağarcığının oluşumu, hiç şüphe yok ki rafine edilmiş kentsel zevklerin olduğu İstanbul’un imparatorluğa ait olan veya olmayan bahçelerinden ilham almıştı. Bahçe ortamında sık sık gösterime sokulan görsel sanatlarda ve ayrıca klasik müzik ve şiirde somutlaştırılan Osmanlı bahçe ve çiçek tutkusu, Avrupalı gezginler tarafından hatırı sayılır bir şaşkınlık ile kayıtlara geçirilmiştir.”

“Bütün yakın münasebetlere rağmen 16. yüzyıla kadar Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu’nun her biri, kendi spesifik bahçe kültürünü oluşturmuştur; bu durum bahçe tasarımındaki fikirlerin sınırlı bir şekilde el değiştirdiği bir gelişme gibi gözükmektedir. Klasik villa geleneği ile beraber formal Rönesans bahçelerinde aranan bağlantı, antik yontu, klasik heykel, topiari, nilüfer havuzu (nymphaea), hidrolik oyun, mitolojik veya

alegorik temalara sahip mağara (grotto) koleksiyonları ile ilişkilendirilmiş, farklı bir ikonografiyle sonuçlanmıştır.

Osmanlı bahçeleri tarafından sunulan duyuların dolaysız zevklerinden farklı olarak, gezinti yerleri ile kontrollü perspektifsel görüş alanları aracılığıyla vurgulanmış olan bu klasik referanslar, zekice çözümlenmek zorundaydı. Oysa ne ironiktir ki o sıralarda, Avrupa tarafından yeniden yorumlanan klasik villa geleneğinin hayatta kalan son hatıralarını Bizanslılardan direk miras alan, Osmanlılardı. Kökeni geçmişe dayanan açık, asimetrik tasarımları, hamam olanakları ve kutsal su kaynaklarıyla Osmanlı bahçelerinin, İlkçağ'ın lirik ruhunu (serbestçe yerleştirilmiş, cihannuma kuleleri ve havadar revakları olan tek katlı, denize hakim sayfiye evlerini tasvir eden Pompei freskolarında yansıtıldığı gibi) yakalamaya, Rönesans Avrupası'nın katı mimarili formal bahçelerinden muhtemelen daha fazla yaklaşmış olduğu, tartışmaya açılabılır.”

“Pers Çaharbağ veya Rönesans Avrupası'ndan farklı olarak, Türk-İslam öğelerini Bizansinkiyle birleştiren, nispeten informal Osmanlı bahçeleri, mimarların değil ama çoğunlukla Yunan ve Slav kökeni olan bahçevanların ürünüydü. Zerdüştler'in (19. yy. İran'ında hala bahçevan ve 'qanat' kazıcılar olarak ünlüydüler) iklim ve coğrafya tarafından koşullandırılmış ezeli bahçecilik geleneklerini yaymada oynadıkları rolü, Venedik'ten Anadolu'ya uzanan, görelî olarak birleşik Akdeniz peyzajına ait kreasyonları olan İstanbul bahçevanları da mı oynamıştı? Barok Avrupa'sında ve 17. yüzyıl Safevi ve Babür saraylarında geliştirilmiş, akssal olarak planlanan, dev geometrik bahçe tasarımlarına kıyasla, İstanbul'un mahrem, yarı formal bahçeleri sadece yabancı ziyaretçilere

değil, Osmanlılar'ın kendilerine de sıradan gelmeye başlamıştı. Bu durum, Fransa ve Safevi İran'ında belirlenmiş moda akımlarına istinaden, teşhir kökenli yeni bahçe-parkların yaratıldığı 18. yüzyıl İstanbul'unun bahçe kültüründe büyük bir dönüşümü tetiklemiştir.”

2.2.9. Eser Adı: Türk Bahçesi (Turkish Garden)

Yazar: Martyn Rix

Yıl: 1997

İçerik:

“Kuzey Avrupa bahçelerinin Türkiye'ye olan borcu, bahçe ile uğraşan pek çok kişinin farkedebileceğinden daha büyüktür. Botanikçiler, uzun zamanlardır Türkiye'ye ve onun Orta Asya etkisi ile renklendirilmiş, eşsiz Akdeniz ve Kafkas bitki harmanına hayran kalmışlardır. Bugün Türkiye'nin bahçe ile uğraşanları, diriltilmeyi bekleyen eşsiz bir mirasa sahiptirler.

15'inci yüzyılda, Fatih Sultan Mehmet, çiçeklere olan hayranlığı ile bilinirdi; Topkapı'da bulunan bir minyatür onu, kırmızı bir gülü, Kırmızı Damask (Red Damask) olduğu anlaşılan 'Rosa gallica Officinalis'i koklarken gösterir. Bugün, Avrupa'da bol miktarda yetiştirilen bu gül, Fransa'ya 1250 yılı civarında IV. Thibault tarafından getirilmiş ve orada tıbbi önemi ve güçlü kokusu nedeni ile değer kazanmıştır. Eczacının gülü (Apothecary's Rose) olarak da bilinen bu gül, büyük ihtimalle bugün hala yetiştirilen en eski kültüre alınmış bitkilerden biridir; aynı gül veya çok benzeri Pompei'deki bir freskoda yer alırlar.

Türk bahçe bitkilerinin Avrupa'ya olan en büyük akını 1560'ların sonunda, Kutsal Roma İmparatoru Ferdinand'ın, Kanuni Sultan Süleyman' a yolladığı elçi Ogier Ghiselin de Busbecq'in şevki sayesinde gerçekleşir. Kendisi Edirne'den İstanbul'a giderken yolda, şöyle yazmıştır: 'Çiçeklerin bolluğu her yerde, nergisler, sümbüller ve Türklerin lale diye adlandırdıkları...'. Busbecq, Viyena'ya bitkiler yollamış, bunlar orada Botanikçi Clusius tarafından yetiştirilmişlerdir. Sultan, 1573'te gri ve siyah damarlı kocaman çiçekleri olan '*Iris susiana*'yı, tıpkı 1580'de kraltacı (Crown Imperial) ve 1582'de siyah '*Fritillaria persica*' örneklerinde olduğu gibi, bazı soğanlılar ve tohumlarla birlikte imparator'a yollamıştır.

O zaman bile kayda değer bir soğan ticareti varolsa gerek, '*Iris susiana*', tıpkı laleler ve kültüre alınmış anemonlar gibi 1580'lerde Floransa'da da yetiştirilmiştir. Busbecq, ayrıca, Türkiye'den leylağı, atkestanesini, '*Piladelphus*' ve büyük ihtimalle, sarı Türk gülü '*Rosa foetida*'nın kırmızısı olan Avusturya Bakırı (Austrian Copper) adlı gülü getirmiştir. Clusius, Leyden Botanik Bahçesi'nin müdürü olduğu zaman, Viyana yoluyla Türkiye'den gelen soğanları satarak küçük bir servetin sahibi olmuştur.

Osmanlı bitki yetiştiriciliğinin istisnai karmaşıklığı 18'inci yüzyıl lale albümünde kendini göstermiştir. Batılı ilk botanikçiler 1700'li yıllarda Türkiye'ye yabancı bitkileri incelemeye ve toplamaya gelmişler ve uzun sürecek bir geleneğin öncüsü olmuşlardır. Parisli bir botanik profesörü olan Tournefort, bir ilkbahar Trabzon'dan Tibilis'e yolculuk etmiş, Anadolu'ya sonbaharda dönmüştür. Oxfordlu John Sibthorp, güney Türkiye'yi denizden ziyaret etmiştir. 19'uncu yüzyılda pek çok yeni tür,

ailesi İzmir’de meyve ticareti yapan Edward Whithall tarafından İngiltere’ye yollanmıştır.

Benim Türkiye’ye olan aşkım ise 1965’te, o zamanlar Türkiye Florası (Flora of Turkey) adlı anıtsal kitabını yazmakta olan Peter Davis tarafından, Doğu Anadolu’yu ziyaret etmek üzere yöreklendirilmem ile başlar. Temmuzda Yüksekova’nın yukarısında Hakkari Dağları’nda yürürken, çiçek açmış rezeneler ile kaplamış kayalık yamaçlarda kraltacını (Crown İmperial) ve yukarılarda yeşil buzullu gölün kenarındaki çayırda sık, bahar kantaronlarını (Gentian) gördüm. Bu ziyaretimde olduğu kadar sonrakilerde de İngiliz bahçelerinden aşına olduğum pek çok bitkiye rastladım: Kuzey Anadolu çayırındaki görkemli doğu gelincikleri, Uludağ’ın aşağı yamaçları ve İstanbul koruluklarındaki ‘*Lychnis coronaria*’lar ve ağaç hatmiler (Rose of Sharon), Karadeniz boyunca orman açıklıklarında Miss Whillmott’un hayaleti (Miss Whillmott’s Ghost) ve dayanıklı mavi ‘*Salvia forskaohlei*’ler. İlk olarak Londra’da Valerie Finnis tarafından gösterilen, günümüzde çok popüler bir kaya bahçesi bitkisi olan ve pek çok hoş bahçe hibritinin ebeveyni konumundaki, Artvin’in arkalarındaki koyaklardan getirilen yeşim yeşili fesleğen, ‘*Origanum rotundifolium*’.

Bütün bu farklı öğelerin birlikteliği bugün İngiltere, Fransa ve Hollanda’da ki bahçelerde sefası sürülen, muhteşem bir bitki çeşitliliği yaratmıştır.

2.2.10. Eser Adı: Alanya'nın Ehlileştirilmiş Tepeleri (The Tamed Hills of Alanya)

Yazar: Scott Redford

Yıl: 1997

İçerik:

“13. yüzyılda Alanya'ya aşık olan ve onun yabancı tepeliklerini ıslah eden Selçuk sultanları, geriye ancak günümüzde yeniden keşfedilen, duvarlarla çevrilmiş bahçeler ve teraslanmış yeşillikler içeren bir miras bıraktılar.”

“Yakın zamana kadar Alanya'nın kıyısız düzlükleri, koruluklar ve meyva bahçeleri ile doluydu. Limonlar, portakallar, yenidoğanlar ve muzlar şimdilerde otel ve apartmanların olduğu yerlerde gelişirdi. İşte Alanya Kalesi'nin arkasında kalan bu dar ama bereketli alan, o zaman 'Kalonoros' (yunancada Güzel Dağ) olarak bilinen Alanya şehri Selçuklular tarafından fethedildikten sonra, arazilerin bir dizi duvarlarla çevrilmesi sonucu geliştirilmiştir. Bu bahçe kapanmalarının en büyüğü, ismi imparatorluk bahçesi anlamına gelen 'Hasbahçe'ydi ki buranın büyüklüğü (hayatta kalan bütün kapanmalarından çok daha geniştir) Sultan Alaeddin Keykubad ile ilişkilendirilmiştir.

Hasbahçe'deki gibi Selçuk pavyonlarının (*köşklerinin*) dökülen kalıntıları bile yüzyıllar boyunca ziyaretçileri kendilerine çekmiş ve bunların Selçuklularla olan ilişkisi hiçbir zaman unutulmamıştır. Buna rağmen bu zamana kadar kimse, araziye çevrelen yüksek duvarlar (bazıları 5 metreye ulaşıyor) ve bu pavyon kalıntılarını, içlerindeki tanklar, sarnıçlar ve sulama

kanalları kalıntıları ile ilişkilendirmemiştir. Ben, son 4 yıldır Alanya etrafındaki düzlüğün keşfini çıkarmaktayım ve sözkonusu bahçe komplekslerinden sekiz tanesinin kalıntılarını haritalamış durumdayım. Büyük ihtimalle bunların hepsi sultana ait değillerdi; daha küçük olanlarının emirlere ve Selçuk Divanı'ndaki diğer memurlara ait olması daha olası.

İki katlı pavyonları ve (hamamları da içeren) diğer yapılarıyla bu çevrelenmiş kapanmalar, su kaynaklarının yakınlarında konumlandırılmışlardı ve ayrıca Hasbahçe'deki gibi manzaraya açıklardı. Aynı dönemde Selçuklular tarafından Beyşehir Gölü kenarındaki Kudabad Sarayı'nın bir parçası olarak inşa edilen daha büyük yapılar, Selçuk vakanüvisi İbn Bibi tarafından 'manzara' – belvedere – olarak isimlendirilmişlerdir.

Bu bahçeler muhtemelen Orta Çağ Avrupası'nın ve Pers ülkesinin (ve doğu İslam dünyasındaki herhangi bir yerin) duvarlarla çevrili bahçelerini andırıyorlardı ve inanıyorum ki bu bahçeler, bademler, zeytinler, kayısılar ve erikler gibi çiçek açan ağaçları bünyelerinde bulundurarak, zevk için olduğu kadar hizmet için de inşa edilmişlerdi. Kalın ve yüksek taş duvarlar, geyik gibi istenmeyen ziyaretçileri dışarıda tutuyordu. Yüzyıllarca süren savaşların yarattığı tahribat, Orta Çağ Anadolu'sunun nüfusunu ve işlenmiş toprak alanını küçültmüş, Alanya ovasının büyük bir kısmının av hayvanlarının kaynaştığı çam ve meşe ormanına dönüşmesine yol açmıştır. Selçuklular bu kentsel sığınaklara 'şikarhane' ya da av evi olarak atıfta bulunmuşlar ve muhtemelen bu mekânları dinlenme, yeme, yıkanma ve dışarıda, Konya Karatay Medresesi'ndeki fayanslarda (ki bunlar orjinalde Kudabad Sarayı için

tasarlanmışlardır) tasvir edilen av hayvanlarını yakalarken, çevrelerindeki yeşilliğin keyfini çıkarma gibi amaçlarla kullanmışlardır.

Selçuk Hanedanlığı'nın 13. yüzyıldan sonraki çöküşü ile beraber Alanya bir kez daha, yüksek Toros Dağları ile Anadolu'daki ana ticaret yollarından koparılmış küçük bir Akdeniz limanı haline dönüşmüştür. Bunu izleyen yıllarda buradaki mülklere ne olduğu bilinmemekle beraber doğudaki Demirtaş ve Kaledran'da erken 13. veya 14. yüzyıldan kalma daha büyük bazı pavyon izleri keşfedilmişlerdir.

Selçukluların yeşile, suya ve manzaraya duydukları aşk, bu bahçelerin harabeye dönmüş kalıntılarında apaçık kendini göstermektedir.”

2.2.11. Eser Adı: Lale (The Tulip)

Yazar: Anna Pavord

Yıl: 1999

İçerik:

“Bu kitabın büyük bir kısmı, bir çiçeğin tarihi ile ilgilidir; bu öyle bir çiçektir ki dünyada diğerlerinden daha fazla politik, sosyal, ekonomik, dini, entellektüel ve kültürel yük taşımıştır. Yüzyıllar boyunca insanların hayatlarını istila etmiş, hem Osmanlı İmparatorluğu'ndan, hem de pek çok Avrupa ülkesinden ilgi ve alaka talep ettiği gibi, bunu ele geçirmeyi de başarmıştır.”

“Türkiye dağlarında 14 lale türü yetişmesine rağmen bunlardan ‘*Tulipa armena*’, ‘*T. biflora*’, ‘*T. humilis*’ ve ‘*T. julia*’ olmak üzere sadece 4 tanesinin yerli olduğu düşünülmektedir. Lale, Türkleri fethettiği

zaman Boğaziçi'ni atlayıp tüccarlarla, kaşiflerle ve hatta Ogier Ghislain Busbecq gibi elçilerin diplomatik eşyası olarak batıya doğru olan yavaş yolculuğuna başlamış ve 16. yüzyıla gelinmeden İtalya, Avusturya, Almanya ve Flanders'deki bahçelere ulaşmıştır.”

“Geç Osmanlı İmparatorluğu'nda lale harikulade bir şekilde gelişmiş, fayanslarda, tekstilde, yıldızlı el yazmalarında (*tezhip sanatı*), minyatürlerde, mezar taşlarında, seccadelerde ve duvar resimlerinde (*nakkaş işi*) motifler şeklinde ortaya çıkmıştır. Ama daha önce gelen Bizans döneminden kalma objelerde ise hiç karşımıza çıkmaz. Bunun sebebinin laleye değer vermemelerinden çok, laleyi bilmemelerine bağlı olması daha olasıdır ki ‘Defter-i Lalezar-ı İstanbul’ yani ‘İstanbul’un Lale Bahçeleri’ kitabının adı bilinmeyen yazarı, Selçukluların Bağdat’ı 1055’deki istilalarından önce, İstanbul’da sadece bir çeşit lalenin ‘Sahra-ı Lale’ ya da ‘çayır lalesi’nin bilindiğini yazmıştır. 11. yüzyıldan itibaren İran, Mezopotamya ve Suriye’yi geçerek Orta ve Kuzeydoğu Asya’daki kavimlerin topraklarından batıya doğru göç eden Selçuklular ise laleyi kesinlikle biliyorlardı. 1096’da İç Anadolu’daki Konya’yı ele geçirmişlerdir ve Beyşehir gölü kıyısında Alaettin Keykubat Sarayı’na ait kazılarda ortaya çıkarılan fayanslar, Anadolu Selçukluları tarafından yapılmış laleler ile süslenmiştir.

Konstantinopol’ün fethini izleyen nispeten yerleşik dönemde laleler, şehri yeniden yapılandıran 2. Mehmet (1451-1481) tarafından tasarlanan bahçelerde gelişmişlerdir. Mehmet, Konstantinopol’ün 7 tepesinden birine kendisi için Topkapı Sarayı’nı inşa ettirmiş ve şehrin avluları içine sefa bahçeleri yaptırmıştır. Sultanın 12 bahçesinden çıkan fazlalık çiçekler, çiçek pazarlarında düzenli olarak satışa çıkarılmış ve sonunda 920 kişilik bir

bahçevan ekibine, meyve ve mutfak bahçelerinin ve engin sefa alanlarının bakımını yapmaları için ihtiyaç duyulmuştur. ‘Çiftçilik Risalesi’ adlı eserinde Kasım İbni Yusuf Abu Nasri Haravi, bahçelerin tasarımı ile ilgili çok spesifik açıklamalar vermiştir. ‘Su kanalları ve pavyonlar (*köşkler*), sıralar halindeki kavak ağaçları tarafından çevrelenmelidir.’ diye yazmış ve bir sefa bahçesindeki her bir tarh için farklı çiçekler önermiştir: menekşeler (*Viola sp.*) ile acı çığdemler (*Colchicum sp.*), güller ile nergisler, Pers leylakları ile laleler ve eflatun renkli şebboylar. Eve en yakın olan tarhlar genelde, Muhammet’in terinden fışkırdığına inanıldığından İslamda kutsal sayılan güllerle doldurulmuştur.

Bu kültürde sadece belirli çiçeklere değer verilmiştir: sümbüller, güller, zerrinler, irisler, karanfiller ve tabi ki laleler.”

Şekil. 2.13. Jan Brueghel I (1568 – 1625) tarafından resmedilmiş Türk çiçekleri

“1546 yılından itibaren 3 yıl boyunca Türkiye ve Levant’ta kalan Fransız seyyah, botanist Pierre Belon, Türk bahçelerinden övgüyle bahsetmiş, ‘ Türklerden başka kendilerini güzel çiçeklerle bezemekten bu kadar çok zevk alan insanlar olmadığı gibi, bu çiçekleri onlar kadar öven de bulunmamaktadır.’ diye yazmıştır.”

“1630’lara gelinmeden seyyah Evliya Çelebi, İstanbul ve çevresinde en az 300 tane çiçekçinin ve aynı zamanda yaklaşık 80 tane de çiçek satılan dükkanın olduğunu hesap etmiştir. Kendisi aynı zamanda Boğaziçi boyunca yer alan bahçelerin ne kadar zengin bir lale örtüsüne sahip olduğunu ve bunlardan pek çoğunun başkentten kayıklarla gelen misafirler için gözde ziyaret mekânları olduğunu not düşmüştür. Özellikle 2 çayın Haliç’e döküldüğü noktada bulunan Kağıthane çayırları, mevsimsel lale teşhirleri ile ünlenmişler ve Çelebi tarafından ‘mest edici’ olarak tanımlanmışlardır.”

“Batı Avrupa’da lale severler, yuvarlak, fincan şeklinde ve tezat renklerde imlere sahip laleleri tercih etmişlerdir. Türk çiçekçilerinin standartları aynı derecede katı olmasına rağmen Türkler, dar bir çevre çizgisine sahip, hançer gibi taç yapraklara sahip ince, uzun laleleri tercih etmişlerdir.”

“Türkiye’de laleler o kadar büyük bir takıntı haline gelmişlerdir ki Sultan 3. Ahmet’in saltanatlığını kapsayan koskoca bir tarih dönemi ‘Lale Devri’ olarak adlandırılmıştır. İngiltere’deki Royal Horticultural Society ve Hollanda’daki soğanlı bitki yetiştiricilerinin bir araya gelipte ilk ‘Sınıflandırılmış Lale İsimleri Listesi’ni hazırlamalarından 300 yıl

önce Türk çiçekçibaşısı, yeni lale kültürlerini gözden geçirmek üzere çoktan heyetler kurmuş ve onlara resmi isimler vermiştir.”

2.2.12. Eser Adı: Bahçe Çiçeğinin Resimli Tarihi, Flora: Türk İmparatorluğu (An Illustrated History of the Garden Flower, Flora: Turkish Empire)

Yazar: Brent Elliott

Yıl: 2001

İçerik:

“Batı Avrupa’ya ulaşan bitki girişinin ilk büyük dalgası, 16. yüzyılda, o zamanlar Doğu Avrupa’nın çoğunu içine alan Türk İmparatorluğu’ndan olmuştur. Roma ve Yunan kiliselerinde 10. yüzyılda meydana gelen bölünme, Doğu ile Batı Avrupa arasındaki ayrılığın, 1453’te Konstantinopol’ün Türkler tarafından fethedilmesinden çok önce yerleşmiş olduğu anlamına gelmektedir. Bundan sonra Türkler, Balkanlar ve Tuna boyunca batıya ve kuzeye doğru aşamalı olarak harekete başlamış, iki kere Viyena’yı kuşatacak kadar batıya ulaşmışlar ama her iki seferde de bozguna uğramışlardır. 16’ncı ve 17’inci yüzyıllar boyunca Batı Avrupa, doğuya doğru genişleyen bu imparatorluğun sürekli farkında olmuştur.

Türk İmparatorluğu’nda varolan botanik refahını ilk fark eden batı Avrupalılardan biri, 1554’den 1562’ye kadar Kutsal Roma İmparatorluğu’nun Konstantinopol’deki elçisi olan Ghiselin de Busbecq’tir. Kendisi Türk bahçelerinde yetiştirilen bitkilerin çeşitliliğine vurulmuş; lale, sümbül, anemon ve kraltacı soğanlarını Viyena’daki

arkadaşı Clusius'a (Charles de l'Escluse) yollamıştır. Clusius sonunda Leiden'a taşınmış ve yeni soğanlarını da beraberine götürmüştür ki kendisi bunları o zaman kadar çoktan Avrupa'daki yoğun bir meslektaş ağı arasında elden ele dolaştırmış durumdadır. '*Crocus, colchicum, leucojum, erythronium, ornithogalum, cyclamen, allium, hyacinthus, lillium, fritillaria, ranunculus*' ve hepsinin ötesinde lale 1560'lardan itibaren Avrupa'ya akmıştır. İronik olarak bu bitkilerden bazıları Doğu Avrupa'nın yerli türlerinden olmalarına rağmen erken dönem botanikçileri için bunu tespit etmek kolay değildi. 19'uncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar batı Avrupa botanikçileri, bu alanı keşfedememişlerdir.

Sözkonusu bu bitkilerin çoğu hayli değişik ve hibridasyon henüz anlaşılamamışken yetiştiriciler kendi kendine ortaya çıkan ve vejetatif olarak çoğaltılabilecek yeni varyeteler için hevesli bir arayış içindeydiler. John Gerard 1597'de laleleri 14 kategoride gruplamıştır ve 'Bütün varyeteleri tanımlamaya çalışmak kumları saymak olacaktır.' diye yakınmıştır. John Parkinson, '*Tulipa praecox*'un 48 ve '*Tulipa media*'nın 55 varyetesiyle beraber 16 ana formun sınıflandırmasını yapmıştır. 1660'lara gelmeden John Rea, 184 tane varyete listelemiştir. Gerard 10 yabancı anemon tanımlamış; Parkinson'la beraber 33 kültüvarı isimlendirmiştir. Yüzyılın ortalarına gelinmeden Thomas Hanmer, Galler'deki bahçesinde 48 varyete yetiştirmiştir (Kendisinin kayıtladıkları, 1933 yılında 'Sir Thomas Hanmer'ın Bahçe Kitabı' olarak basılmıştır). Parkinson '*Cyclamen persicum*'un 10 formunu yetiştirmiştir. '*Nigella damascena*', '*Physalis alkekengi*' (sözüm ona Çin Feneri), '*Syringa vulgaris*', '*Hibiscus syriacus*', '*Lychnis chalconica*' ve '*L. floscuculi*' de ayrıca 16. yüzyılda Avrupa'ya sokulan türlerdendir.

Türk İmparatorluğu'ndan gelen bütün yeni bitkiler içinde laleler, ilk en büyük popülerliğe ve üne sahip olmayı başarmıştır. 1633'te Gerard'ın 'Herball'ını gözden geçiren Thomas Johnson, lalelerin İncil'de (Matthew 6.28-29) bahsedilen tarlaların zambakları olabileceklerini ileri sürmüştür. Lalelerin renk yelpazesi ve önceden tahmin edilemeyen varyeteler oluşturma kapasiteleri, onları son derece pazarlanabilir yapmıştır.

Çuha ve karanfil gibi son derece çeşitlilik gösteren yerli bitkilerin popülerliği Avrupa'nın, renk alacalılığı ve tuhaflığına olan ilgisini apaçık belli eder.”

“Kökeni batı Asya olan çiçekçi çiçeklerinin diğer kategorilerinin popülerliği geç 17. ve 18. yüzyılda fırlamıştır.”

“Doğu Akdeniz'deki botanik gezginleri için yeni bitkileri araştırma mükafatı, bir bilim olayı olduğu kadar, bahçe için karlı bir modayı da açığa çıkarma meselesi olmuştur.”

“Keşif seferleri sayesinde batı Asya'ya ait bitkilerin önemli miktarlardaki akışı Avrupa'ya ulaşmaya devam etmiştir. '*Alyssum*' ve '*Gypsophila*', 18. yüzyılda varmış, bunları takiben '*Scabiosa caucasica*', '*Eryngium giganteum*' ve '*Aubrieta deltoidea*' 19. yüzyılın ilk 10'luk diliminde Avrupa'ya ulaşmıştır. Bu arada Avusturya-Macaristan'ın, sabık Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa tarafını yavaş yavaş kendi himayesi altına almaya başlaması, Batılı botanikçiler için Balkanları keşfetmek ve Türkiye'ye daha da yaklaşmak için artan fırsatlar yaratmıştır. Geç 19. yüzyılda meydana gelen ana bitki tanıtımları, Balkan kardelenlerini ve

‘*Chionodoxa*’ları, Karpatlar’dan ‘*Alchemilla mollis*’i ve ‘*Eremurus*’un batı Asya türünü içerir.”

“Ama bu çiçeklerin hiçbiri 1760’larda Avrupa’ya tanıtılan ‘*Rhododendron ponticum*’un bıraktığı etkiyi yaratamamıştır.

Çok geçmeden bahçevanlar, hem çiçeklerinin estetik etkilerinden, hem de kuşları avlamada sağladıkları ideal özelliklerin dolayı koruluklarını, bu bitkilerle doldurmuşlardır.

Bitki tanıtlarının en kalıcı ve üretken olanlarından biri, en azından Britanya için, bir zamanlar Türk İmparatorluğu olarak bilinen bölgeden gerçekleştirilmiş olarak kalmaktadır.”

2.2.13. Eser Adı: Osmanlı Sefa Bahçesi (Ottoman Pleasure Garden)

Yazar: John Carswell

Yıl: 2003

İçerik:

Türklerin çiçeklere olan tutkusu hem Türkler, hem de yabancı ziyaretçiler tarafından iyi belgelenmiştir. Ne kadar dikkat çekicidir ki Fatih Sultan Mehmet’in 16. yüzyıldan günümüze kalan birkaç portresiden biri onu bir gülü koklarken gösterir ki bu pek de bir ‘savaşçı’ davranışı sayılamaz.

Çiçek motifleri, ister tekstil, ciltleme veya seramik olsun, isterse hasır, 16. yüzyıldaki her türlü Osmanlı zanaatını bezemişlerdir.

Ve tekrar koklama, güller ve lalelere dolup taşan Türk minyatürleri hayranlıkla el üstünde tutulmuşlardır (Şekil 2.14).

Şekil. 2.14. Çiçekler ve Türkler

Eğer Türklerin çiçek aşkı 16. yüzyılda bütün Avrupa'da benzer bir tutkunun doğmasında ilham kaynağı olmuşsa da pek çok Türk varyetelerinin daha doğudan, Orta Asya'dan ve hatta Çin'den geldiğini hatırlamakta yarar vardır. Bugün Kırgızistan'da bulunan Tien Shan sıradağlarındaki vadiler, tıpkı Türkler gibi batıya doğru göç eden pek çok çiçeğin ve meyvenin kökenini oluşturur. Çin sanatının yarattığı etki de çok görülemez, mavi-beyaz Çin porselenlerinde bol miktarda bulunan

şakayıklar ve lotuslar, kasımpatları ve karanfiller Türkiye’de de iyi bilinir ve çok saygı görürler.

16. yüzyılda Türkiye, botanikçiler için çok gözde bir mekân haline gelmiştir. Ama bu tek yönlü bir yol olmamıştır, gelecek yüzyılda da Türkler, Avrupa’da üretilen hibrit varyetelerden, daha da önemlisi Avrupa tarzı bahçe tasarımlarından etkileneceklerdir.

Gerçek olanın mevcut olmadığı ya da kısaca dayanıksız olduğu zamanlarda Türkler çareyi yapay çiçeklerde bulmuşlardır. 16. yüzyıldan itibaren kağıttan kesilmiş çiçekler ve peyzaj, bir Osmanlı uzmanlığı haline gelmiş ve pek çok inanılmaz örnek günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan bazıları o kadar şaşırtıcı bir yoğunluktadır ki kendi içlerinde gerçekçi, yapay bir dünya yaratırlar.

Ve tabii ki çiçekler, Türk tekstillerinde ölümsüzlüğü yakalamışlardır. İpekliler ve kadifeler o zamana kadar ve o zamandan beri hala görülmemiş bir ölçekte ve zariflikte stilize bir tasarımı tekrarlamışlardır. İmparatorluk kaftanlarından hergün kullanılan mütevazı Türk havlularına kadar herşey, çiçeklerle işlenmiştir. Yapma çiçekler oyaya dökülmüş ve kolalanmış, başörtülerinin ve mendillerin kenarlarını süslemekte kullanılmışlardır. Mezartaşları ve fiskıyeli havuzlar bile oyulmuş çiçeklerle kaplanmıştır.

Seramikleri ele alacak olursak, İznik endüstrisi sadece tabak ve çanaklarıyla değil, duvar fayanslarıyla da neredeyse tamamen çiçek motiflerine dayanmıştır. İstanbul’da Rüstem Paşa Cami’nin fayansları belki de en ünlü olanıdır. Ne kadar ironikdir ki bu çiçek motifleri galaksisi, Rüstem Paşa’nın dul kalan eşi Mihrimah Sultan tarafından, her

sabah Topkapı Sarayı'nın bahçelerindeki çiçekleri toplayacak ve pazarda satacak kadar açgözlü olduğu söylenen bu adama ithafen yapılmıştır.

Bir dizi resimli Türk botanik yazmaları günümüze kadar kalmıştır ve biz bunlardan, ince, uzun, mızrak gibi taç yaprakları olan, kıvrımlı Türk lalesinin doğada gerçekten var olmuş olduğunu, sadece estetik bir buluş olmadığını öğrenmiş bulunmaktayız. Bu orjinal Türk tipi, 18. yüzyılda Avrupa'ya götürülüp, daha tanıdık modern varyetelere dönüştürülmeden önce kaybolmuştur. Bugün bile bu küçücük, kırmızı yapraklı Türk lalesine Anadolu kırlarında rastlayabilirsiniz.

2.2.14. Eser Adı: Oxford Bahçeler Rehberi (The Oxford Companion to Garden)

Yazar: L.John Drake

Yıl: 2006

İçerik:

Türkiye

Erken Osmanlı Bahçeleri

“Küçük Asya'nın Anadolu platosu bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun tahıl ambarıydı. Buğday, uç sınırlardaki hava koşullarına karşı verilen savaşta, çiftçiler tarafından yetiştirilen ana üründü. Ondördüncü yüzyılda doğudan gelen göçebe boylar, daha uygun alanlar arayışında idiler. Bu boylar, engin bir peyzajı geçtiler, her akşam çadırlarını kurdular, Bursa'ya, Edirne'ye sonra da İstanbul'a ulaşana kadar durupta yemeklik bitki yetiştirmeye tenezzül etmediler. Bugün

Türkler'in peyzaja ve açık havaya olan sevgisi, aileler şehir parklarında toplanıp piknik yaptıkları zaman daha da aşık hale gelmektedir. Sonraları, Türkler, İslamı kabul etmeleri ile bahçeleri, Muhammet'in Cennet Bahçesi'nin bir yansıması olarak takdir etmişlerdir. Pierre Belon, Fransız gezgin ve botanist, şöyle anımsatır: 'Başka şeylere ek olarak 7 tane cennet olduğuna inanıyorlar... Ve her bir türden 2 veya 3 tane olmak üzere meyve ağaçlarının dikildiği bahçelerden oluşan; fiskiyeler ve saraylar boyunca uzanan güzel nehirler ki bazıları saf süt ve halis bal, diğerleri tatlı şarap akıtan; cennetin tam ortasında ise muazzam bir ağaç... ki yaprakları gümüş ve altından... Ve her bir yaprağın içinde Allah'ın adını takiben Muhammet'in adının belirdiği.'

1427'de Sultan 2. Murat başkenti Bursa'dan Edirne'ye taşıdı ve yakınlardaki bir dağ silsilesinden akıp gelen bir nehrin geçtiği geniş bir alanı kendi sarayı için çevreletti. Evliya Çelebi (1611-84), nehirler tarafından sulanan bu alanın, saray için ala bahçelere ve avlanma sahalarına dönüştürüldüğünü not eder. Sultan 2. Mehmet (1432 – 81) daha sonraları sarayın yakınlara binlerce ağaç diktirmiş, sarayın iç bahçesini Tunca nehrine bağlayan bir köprü inşa ettirmiş ve bahçeden geçen kanal boyunca mermer kaplı iskeleler yaptırmıştır. Arda Nehri'nin saf suları, şehri çevreleyen 70 adayının, gül bahçelerinin ve Hünkar Bahçesi'nin yani güllerle doldurulmuş dünyevi cennetin içinden geçer.

Erken Osmanlı Bahçeleri, atalarının göçebe çadırlarının bir anısı olarak köşkleri bünyelerinde bulundururlar ki bunlardan bazıları yan yüzeyleri açık olmak üzere ve diğerleri de ayaklar ve payandalar ile su üzerine kurulmuşlardır. Topkapı'daki Çinili Köşk, imparatorluk köşkleri arasında hala ayakta kalmış olanların en erken örneğidir. 1640 yılında

Sultan 1. İbrahim tarafından yanları açık tarzda inşa edilen İftariye, Sultan Topkapı'da ikamet ettiği zamanlarda ramazan orucunu açamak için kullanılmıştır. İstanbul'u ziyaret eden Joseph Grelot, şöyle not etmiştir: 'Türkler bu tür yapılardan büyük haz alıyorlar, birkaç köşkü olmayan bir sarayın olmaması mümkün değil. Bazıları taze havadan yararlanmak için bahçelerinin ortasında, diğerleri mümkün olan yerlerde deniz kenarında ve diğerleri de sanki örtülü platformlar gibi evlerinin tepelerinde' (İstanbul'a Yapılmış Geç Bir Gezi / a Late Voyage to Constantinople, 1683). Topkapı'daki Bağdat Köşkü, lotus sütun başlı mermer kolonlardan oluşan kemerli sayvanın taşıdığı çıkmalı saçakları ile Pers tarzında tam bir 17. yüzyıl şaheseridir.

Bizans'ın Fethinden Sonra

Bizans'ın 1453'teki fethini takiben Sultan 2. Mehmet, fatih, Haliç'e nazır, geniş bahçeleri olan su kenarı sarayını, Aynalıkavak Kasrı'nı tesis ettirdi. Burasıydı 2. Mehmet'in kendi süvarilerini şehrin duvarlarını yarıp geçerken seyrettiği mevki. Yakınlardaki rıhtım bahçesiyle birleşen ve sebzelerle en iyi cins meyvelerin büyüdüğü seraları içeren bahçesine, ilk servi ağaçlarını o dikti. Bu bahçe şeftalileri ve kayısıları ile nam kazandı. Sanatçı Levni, Aynalıkavağı, Sultan'ı, oğulları ve harem ağalarıyla kakmalı köşkünde oturup bahçevanları tarafından gerçekleştirilen denize ait eğlenceleri seyrederken gösteren bir dizi minyatür resmetmiştir. Bahçenin yukarısında kalan saha düzenli olarak okçuluk yarışmaları için kullanılmış, ilkbaharda sultanın ordusu sefere koyulmadan önce burada helallaşmıştır. 1599'da Thomas Dallam, 1. Elizabeth tarafından Sultan'a bir hediye olarak verilen orgu kurmak amacı ile İstanbul'da biraz zaman geçirmiştir. Kendisi Topkapı Sarayı'nda

çalışmış, diğer batılı çağdaşlarına göre sarayın daha fazla kısmını görmesine izin verilmiş ve (şu an Britanya Kütüphanesi'nde bulunan) el yazması günlüğüne şöyle bir kayıt düşmüştür:

‘Yaya yolları, daha öncelerde olduğu gibi, birbirine eşit aralıklarda dikilmiş, aralarında ve arkalarında mükemmel meyveler veren daha küçük ağaçları barındıran azametli servi ile çevrelenmiştir. Sultan, divan ve bahçeler hakkında yazılmış yabancı raporlar, her zaman şehrin etrafına demir atmış bir dizi askeri geminin uzun bir tanımını da içermişlerdir. Türkler, yabancı ziyaretçilerin çoğunu casus olarak görmüş ve onları eğer Haliç boyunca varolan askeri rıhtımlara ilgi gösteriyorlar mı diye dikkatlice gözetlemişlerdir. Edirne’de olduğu gibi Sultan’ın Topkapı’daki sarayı da orjinalde arazideki çadırlar gibi ayrı ayrı yerleştirilmiş birçok binayı içerir. Eğlence parklarına, meyve bahçelerine ve bostanlara bakım sağlamaları için 920 tane bahçevana ihtiyaç duyulmuştur. Bostancıbaşı’nın sarayda yüksek bir rütbesi bulunurdu; bahçevanlar tarafından çekilen saltanat kayığının dümenini yönetme ayrıcalığı onundu ve ekseriya kendisinden cellat olarak hizmet etmesi talep edilirdi. Nurhan Atasoy,

‘Bostancıbaşı’nın kontrolü altında bahçevanların 2 ayrı loncası vardı, bir tanesi Edirne’de, bir tanesi İstanbul’da; bostancılar ya Sultan’ın hasbahçesinde ya da imparatorluğun bahçe pazarlarında çalışırlardı. 1641’e kadar 3700 tane pazar bahçevanı sultan tarafından işe alınmıştı’ diye yazmıştır (Hasbahçe / A Garden for Sultan, 2002).

Sultan 1. Murat’ın döneminde çiçekçiler loncası, cuma alayları sırasında basit sedyeler üzerinde maket bahçeler taşırlardı (Şekil 2.15).

Badem şekerinden yapılmış, bahçevan loncaları tarafından taşınan bahçe maketleri, 1m²'nin üzerindeki bir büyüklükte ve bir köşkü, çiçek tarhlarındaki laleleriyle, asmaları destekleyen servi ağaçlarıyla ve meyve ağaçlarıyla biçimsel bir düzen içinde tasvir etmişlerdir. Ayrıca, genellikle kuş kafesleri de dahil edilmiştir. John Covell adı ile de bilinen büyük oryantalist (*doğu bilimci*) seyyah John Evelyn, 1670 ile 1677 tarihleri arasında Konstantinopol'de ikamet etmiştir. Kendisi günlüğüne şöyle yazmıştır: “Yeniçeriler geldikten sonra, yaklaşık 3 yard karelik 3 ya da 4 yapay bahçe, hoş tümsekleri ve köşkleriyle, çiçek ve ağaç dolu, meyveleri orta karar bal mumundan yapılmış, ortada yazlık evleri olan, bitkiler ve ağaçlar arasında kuşların ve hayvanların serpiştirildiği, içlerinde bulunan kurnalı düzeneklerle aynı suyun takviye ettiği iki tane yapay fiskiyenin oluşturduğu” [John Covell'in Günlüğünden Seçmeler / J.T.Bent (ed.), Extracts from Dairies of John Covell]. Osmanlı pınarları genelde bir havuz etrafına yerleştirilmiş, serpentinin hazneye geri düştüğü fiskiyelerden oluşur. Semavi selsebilin (cennet pınarının) gözyaşlarını temsil eden, dik duran fiskiyeler, suyun, her biri çiçek taslakları içeren mermer bir duvardan çıkma midye şeklindeki çanaklardan bir diğerine damlaması sırasında çıkardığı ses için değerli bulunmuşlardır. Mermer kurnalardan bazıları abdest havuzları olarak kullanılmışlardır; bunlardan eğimli alanlarda bulunanlar gitgide küçülen kurnaların içine doğru taşarlar. Daha sesli fiskiyeler özel görüşmelerin duyulmaması amacı ile kullanılmışlardır. Robert Withers (1650) şöyle gözlemlemiştir: “Sultan'ın meskeninde her çeşit çiçeğin ve meyvenin bulunduğu çok güzel bahçeler, her iki tarafta yüksek servi ağaçları ile çevrilmiş hoş pek çok yürüyüş yolları ve mermer fiskiyelerle dolup

taşar ki her bir yürüyüşte 2 ya da 3 tanesine rastgelirsiniz; ne büyük keyif alıyorlar hem Grand Signeur hem de bütün Türkler bu işten (Grand Signior'ün Sarayının Tasviri ya da Türk İmparatorunun Divanı / The Description of the Grand Signior's Serraglio or Turkish Emperor's Court, 1650). Ağaçlar, kokulu sarmaşıkları destekler ve dikdörtgen çiçek tarhları patikalara bordür oluşturur; genelde her bir tarha, tek bir tür dikilmiştir. Eve en yakın tarhlar, Muhammet'in terinden fışkıran güller ile doldurulmuştur. İmparatorluğun uç noktalarındaki bitkiler, genelde sultanlar tarafından talep edilmişler; sümbüller, sayıları binlerce olmak üzere Suriye'den getirilmişlerdir. Laleler, Osman'ın hanesinin sembolü ve Sultan İbrahim'in gözdesi olarak pek çok tarhı doldurmuşlardır. Joseph Grelot şöyle not etmiştir: 'Sarayın bahçeleri ne Tuilleries, Varsailles, Fountainbleu'deki, ne de Fransa'daki bazı rantiyecilerin bahçeleri ile kıyaslanabilecek biçimdedir veya çevreledikleri yapıların Louvre'la, Escorial'le ya da pek çok hıristiyan prenseslerinin muhteşem sarayları ile kıyaslanacak özellikler barındırdığı düşünülemez. Bahçeler bir düzene uymazlar, sultanlara gölge vermek için, altlarındaki patikaya yoğun yeşillikleri ile koruma sağlayıp, Galata ve komşu kısımlardakiler tarafından görülmemek için serviler, defneler ve herdem yeşil olan diğer ağaçlar dikilmiştir' (Konstantinopol'e Geç Bir Gezi / a Late Journey to Constantinopol, 1680).

Şekil. 2.15. Şekerlemelerden yapılmış bahçe maketlerine iki örnek

Lale Devri

Sultan 2. Selim'in döneminde (1566 – 74), 300.000 tane lale soğanının (büyük ihtimalle '*Tulipa acuminata*'), Kırım'dan toplanıp, Karadeniz geçilerek saray bahçelerine dikildiği kayıtlara geçirilmiştir. Sultan 3. Ahmet'in döneminde (1703 – 30), lale yetiştiriciliği ve hibritasyonu, şef lale yetiştiricisi ya da lalezar olarak göreve yeni atanan Şeyh Muhammet'in sorumluluğundaydı. Kendisi, 1728 yılına kadar 2 tane lale kılavuzu üretti ki bunlardan bir tanesinde 1323 varyete ve 2 tane kadın yetiştiricinin, Azize Kadın ile Fatma Hatun'un isimleri listelenmiştir. Laleler, Osmanlı tarafından 16.yüzyıl'ın başlarında kültüre alınmış olsalar da, Hollanda'daki '*Tulipomania*' (*lale çılgınlığı*), ülkeyi 1634 ile 1637 yılları arasında kasıp kavurmuştur. Çılgınlık 18. yüzyılda

da devam ederek Batı Avrupa'dan Türkiye'ye ulaşmış ve Lale Devri olarak tanınmıştır. 3. Ahmet bu ragbeti nisan ayında, laleler çiçek açtığı zaman, bahçelerde piknik yapma modasını başlatarak teşvik etmiştir. Kendisi, Sarayburnu'ndaki misafirlerini, lale tarhlarındaki değerli soğanları arasında dikkatlice hareket eden kaplumbağaların sırtına yerleştirdiği ışıklarla ve aynalar tarafından desteklenmiş mumlarla aydınlatarak eğlendirirdi. 1725'te hibrite alınmış soğanları içeren tek resimli kayıt yayınlandığında (Konstantinopol'de hala kültüre alınmış olan) isimlendirilmiş 2000 tane laleden sadece birkaç tanesi örneklenmiştir. Sultan 3. Mahmut (3. Ahmet'in varisi), bahçesinde ahşap piramitler inşa ettirmiştir ki raflara içlerinde tek bir lale olan vazolar, gaz lambaları ve kanarya kafesleri yerleştirmiştir. Aynalıkavak'taki bahçe, tershanenin genişletilmesi ile oldukça küçülmüş ve geri kalan köşkle cam seralar da 1790'da bir yangın tarafından yok edilmiştir. Sultan 3. Selim (1789 – 1807), 2 katlı bir köşkü Haliç'e nazır bir şekilde yeniden inşa ettirmiştir ki bu, bugün yetişkin ağaçların arasında hala ayaktadır. Kendisi, cesurca, Türkiye'de bir ilk olmak üzere Fransız dekoratörleri işe alarak divanın canını sıkmıştır. 3. Selim, yeni köşkünde kalırken, Türk klasik müziği bestelemiş ve sergilemiştir.

18. yüzyıla gelindiğinde, Fransız saray ve bahçelerine ait gravürler, Konstantinopol'e ulaşmış ve Haliç'te, Eyüp'ün yukarılarındaki Avrupa Tatlısuyu'nun yayılımına ilham kaynağı olmuşlardı. Burada bahçe, yapay bir mermer kaskatın yani bir çağlayanın merkezde tutularak, suyun bir mermer terastan diğerine, bu teraslara kesilmiş yivler yardımıyla coşarak, daha alçak olan bir dizi havuza dökülmesi ile oluşturulmuştur. Suyun bu esinlendirici yönlendirimi, Kağıthane Parkı içindeki Sadabad Sarayı bahçelerindeki yerel nehrin, yatağı boyunca 3

tane kaskat içeren bir kanala biçimlendirilmesi ile zirveye çıkmıştır. Yanları açık, 3 ahşap köşk, soğan şeklindeki kubbeleri ile kanaldaki ilk kaskata inşa edilmiş; kanalın daha alçak tarafındaki sarayın karşısına ise su fıskiyelerinden oluşan bir dizi havuz yerleştirilmiştir. Bugün tıpkı pek çok diğer bahçede olduğu gibi geriye hiçbir şey kalmamış, alanın üstüne başka inşalar gelmiştir.

19. Yüzyıl Avrupa Etkileri

19 yüzyıl ortalarına gelmeden Osmanlı zevki mimarlık ve bahçe tasarımı alanlarında değişmişti. Ermeni mimar Karabet Balyan ve oğlu Nikogos, Sultan 1. Abdül Mecit (1839 – 61) tarafından Batı'nın Neoklasik tarzında tasarlanan yeni binalarını görmeye Paris'e yollandı; 1844'te kendisi onları, Dolmabahçe'deki (doldurulmuş bahçe) erken dönem yapılarını, Boğaziçi'nde 284 metreye uzanan bir saray ile değiştirilmeleri için görevlendirdi. Burası, 1855'te tamamlandığında Sultan Abdül Mecit ve onun ev ahalisi 4 yüzyıl boyunca imparatorluk meskeni olan Topkapı'yı terk ederek buraya taşındılar. Dolmabahçe Sarayı, 4 bahçe içinde durur. Elçiler, sultanın huzuruna kabul edilebilmek amacı ile teknelerele gelirler ve kırmızıya boyanmış 7 m. yüksekliğindeki bahçe duvarına yerleştirilmiş, özenle hazırlanmış giriş kapısı tarafından tahakküm altına alınmış hasbahçeye girerlerdi. Bahçenin merkezinde bulunan ve dökme demirden yapılmış kuğuları ve onları destekleyen yunusları içeren havuz, dünyanın her köşesine ait, hepsi İtalyan ve Fransız seralarından sağlanan ağaçların ve pampas gruplarının oluşturduğu bir arboretum tarafından çevrelenmişti. Alçak kurtbağrı çitin arkasındaki bir duvar boyunca, bahçe için ayrılan tohumları çimlendirmek ve çelikleri köklendirmek için ayrılmış olan alanlar bulunurdu. Bir grup

çınar ve ıhlamur ağacının altında ise hepsi betonarme inşa edilmiş, üzeri yosun ile kaplı yapay ağaç gövdelerini içeren fiskiyelerden oluşan bir havuz bulunurdu. Daha da yüksek duvarlar içindeki Harem Bahçe'si dökme demirden bir havuz içerir di ki bu birkaç *Magnolia grandiflora* tarafından çevrelenmişti. Sultan'ın oğulları için olan bahçe ise seralar, çimlik alanlar ve ayrıca taşrada görülen ahşap dağ evlerinden örnekler içerir. Köşkler ve serviler artık devre dışı bırakılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerel bitkileri, artık yeni Alman peyzaj mimarları tarafından istenmiyordu. 19. yüzyılın ortalarında batılı ziyaretçiler için burası Avrupa başkentleri dışında bulunamayacak bahçeler ve saraydı. Yeni sarayından tatmin olan Sultan 1. Abdül Mecit, başka yeni saraylar ve bahçeler inşa ettirmek için hızlı bir program başlattı. Kendisi, Dolmabahçe'ye yakın koruluk bir vadide bulunan Ihlamur Kasrı'nda Sultan 3. Ahmet tarafından başlatılan bahçeleri değişikliğe uğratmıştır. Nikogos Balyan, Sultan'a bir tanesi harem üyeleri, ikincisi de misafirleri için olmak üzere bir çift, özenle dekore edilmiş taş kasr inşa etmiştir. Sultan buraya okçuluk, boğa güreşleri, horoz güreşleri ve yağlı güreş maçlarını zevkle seyretmeye gelmiştir. İki kasr arasındaki havuz bir gül bahçesi ile çevrelenmişti.

Sultan 1. Abdül Mecit'in oğlu Sultan Abdül Aziz (1861-76) şehrin kuzeyine, Boğaziçi'nin yukarı kısımlarını manzaralayan, avcılık amaçlı bir taşra inziva mekânı olarak, geniş bir park içine yerleştirilmiş Maslak Kasrı'nı inşa ettirmiştir. Kutu şeklinde bir parter ve taş döşeli beton bir havuz içeren formal bahçesi içine küçük bir saray loncası yerleştirilmiştir ve arkada da çevrelenmiş Harem Bahçe'si bulunur. Kabul salonu ki şimdi burası grottosu olan bir limonluktur, Sultan tarafından dikilmiş

kamelyalarla doldurulmuştur. Uzun çim teraslı kuzey ucuna, avı seyretmek amacıyla bir gözlem kulesi yerleştirilmiştir.

Sultan 2. Mahmut için 19. yüzyılda inşa edilmiş bir konağın olduğu alana, Sultan Abdül Aziz için Beylerbeyi Sarayı inşa edilmiştir. Burası öncelikle yazlık olarak ve saltanatı ziyaret amacı ile kullanılmıştır. Saray, selamlık (erkeklerin köşesi) ve harem olmak üzere ikiye ayrılmıştır ki bu durum, sarayın her iki tarafındaki bahçe ile de yansıtılmıştır. Selamlık yani daha muazzam olan bahçe, eski kıyı yolu üzerine inşa edilen ve sarayın arkasındaki dik yamaca tırmanan 3 geniş terası içerir. En üstteki terasta kuğular için bir havuz vardır ki buna tepeden bakan mermer köşk, mermer zemindeki yontulu ve yılankavi kanalları geçip, merkezdeki dikdörtgen havuza dökülen, damlayan ve çoğalan suları içeren 2 tane duvar pınarına sahiptir. Merkezdeki terastan ise saray damızlıklarının tutulduğu Ahır Köşkü'ne erişim vardır. Daha küçük köşkler, binanın cephesinin iki yanına hücum etmişlerdir. Julia Pardoe bahçelerin şunları içerdiğini işaret etmiştir: 'Tavuskuşları rengarenk çiçeklerin ve fiskiyeleri olan havuzların arasında gezinirler. Her bir seviye, farklı bir yabancı bahçevanın ürünüdür ki onlar kendi ülkelerindeki modaya göre mekânın peyzajlarını oluşturmuşlardır. Bunların en seçkini, çevresinde manolyaların, salkım söğütlerin ve yıldızlı kayıkların olduğu Kuğular Gölü'dür.' (Boğaziçi'nin Güzellikleri, Beauties of Bosphorus).

Ondokuzuncu yüzyılın sonunda sultanlar, çınarlı bir yoldan ulaşılan, boğazın Asya tarafındaki Beykoz köyü yakınlarında bir fidanlık kurmuşlardır. İtalyan bitki yetiştiricilerinin yardımı ile yurtdışından ağaç ve çalı üretim teknikleri oluşturmuşlardır. Çelikler ve aşılı bitkiler özel olarak

ithal edilmiş ve tepesi budanmış ceviz ağaçları altında yetiştirildiler. Örnek ağaçlar, fidanlığın çevresindeki eğimli yataklara dikilmişlerdir ki bunlar şimdi yetişkin türlerdir. Bu fidanlık bugün özel mülke aittir.”

Şekil. 2.16. Thomas Dallam'dan bir İstanbul peyzajı litografisi

2.3. Dünyadan Sembolik Türk Bahçeleri

2.3.1. 'Royal Flora Ratchaphruek 2006' Türk Bahçesi

Prof. Dr. Yüksel Öztan'a göre Tayland'da tasarlanan Türk Bahçesi'nin tasarım süreci şöyledir:

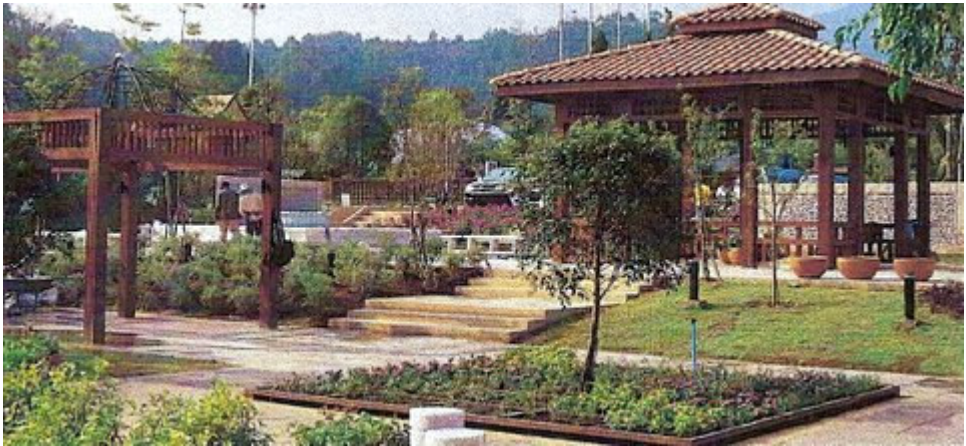
“His Majesty King Bhumibol Adulyadej'in tahta çıkışının 60. ve doğumunun 80. yıldönümleri vesilesi ile ülkenin kuzeyinde bulunan ikinci büyük şehri Chiang Mai'da 01 kasım 2006 – 31 ocak 2007 tarihleri

arasında ‘Royal Flora Ratchaphruek 2006 – International Horticultural Exposition for His Majesty the King’ düzenlenmiştir.

Tayland hükümeti tarafından davet edilen Türkiye’nin bu sergiye katılımı, T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından organize edilen ve örgütlenen kuruluşlar ve tasarım – planlama – uygulama ekipleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

Ana tema ‘To Express Love For Humanity’ (*insanlık adına sevginin ifadesi*) olan ve Uluslararası Sergiler Komitesi tarafından ‘A1’ kategorisine alınmış, 800 dekar ölçüsünde, sürekli olan bu sergiye Türkiye 2000 m² alanda Türk bahçesi; 400 m² kapalı alanda Türk pavyonu ve dış mekânda 2 adet kiosk’la katılmıştır.

Royal Flora Ratchaphruek 2006’da 2000 m² bir alanda düzenlenen Türk bahçesi’nin, Türk evi avlusunda mekân kullanımı ve tasarım anlayışından esinlenilmiş; eski Türk mimarisi ve bahçesinde kullanılan geleneksel bazı yapı malzemeleri ile işlevleri özgün biçimde yorumlanmıştır.

Şekil. 2.17. Chiang Mai’deki Türk Bahçesi

Giriş ve çıkış kapıları arasında yer alan üç farklı kottaki kademeli yerleşimin birinci kesiminde 370 m² bir alanda Türk evi avlusu bulunmaktadır.

Kademeli yerleşimin ikinci kesiminde ise hareketli ve durgun su yüzeyine bitişik konumda ve bahçenin bütünüyle görsel ilişkisi olan bir terasa yer verilmiştir.

Üçüncü kesimde ise, Türkiye'nin çoğunlukla doğal bitki türleri koleksiyonundan oluşan küçük bir botanik bahçesi örneği bulunmaktadır.

Birinci kesimdeki avluda, Türk çeşmesi, mermer çanaklı havuz, ahşap çardak ve avlunun terminal motifi olan bronz heykel aynı doğrultuda aksiyal diziyi oluşturmaktadır.

Aks sonundaki heykel 'Sevgi Heykeli' adını taşımaktadır. Ünlü Türk heykeltıraşı Burhan Alkar'ın eseri hakkındaki tasarım anlayışı ve düşünceleri şöyle:

'Sevgiye dayalı ve sevgi ağırlıklı Buda Dini'ni benimseyen bir ülkenin sergisinde 'To Express Love For Humanity' (*insanlık adına sevginin ifadesi*) teması için 'Sevgi Heykeli'nin yer alması kuşkusuz çok anlamlı ve isabetli bir seçim. Heykel arkasındaki dairesel kitle, doğan güneşi ve tanrıyı simgeliyor. Arka fondaki tanrı simgesi ile onun önünde kadın – erkek figüründen oluşan sevgi kompozisyonu, serginin ana temasını Türk bahçesi içinde örnelemektedir. Ayrıca bu kompozisyondaki sağlıklı soluma uzanan iki alçak duvar cephesinde yer verilen iki büyük Türk düşünürü ve ozanı Mevlana ve Yunus Emre'ye ait özdeyişler bu kompozisyonun anlatımını ve mesajını daha da güçlendirmektedir.'

Şekil. 2.18. Chiang Mai 'Sevgi Heykeli'

Ayrıca, bahçe girişi ile avluda Türk sanatında önemli bir yeri olan geleneksel İznik çinilerinde oluşan 3 pano bulunmaktadır. İznik çinileri, İznik Vakfı tarafından hazırlanmıştır.

Türk bahçesinde 'tarihi İzmir kayığı', 'güneş saati' ve 'kuş kafesi' gibi dikkati çeken bazı elemanlara yer verilmiştir.

Türk bahçesinin bitkisel tasarımı için çoğunlukla Türkiye florasına ait önemli türlerle, bahçe ve arklarda kullanılması yaygın olan yerli ve yabancı türler seçilmiştir. Bunlar arasında floraya dahil ve yabancı türlerden bazıları şunlardır:

Ağaç – Çalı Türleri:

Platanus orientalis

Celtis orientalis

Cupressus sempervirens

Cersis siliquastrum

Ceratonia siliqua

Liquidambar orientalis

Pinus pinea

Quercus ilex

Yabancı Türler:

Albizzia julibrissin

Cassia fistula

Jacaranda mimosaeifolia

Magnolia grandiflora

Magnolia soulangiana

Bougainvillea glabra

Pitossporum tobira var. *nana*

Weigellia florida

Meyve Ağaçları:

Ficus carica

Erobotrya japonica

Olea europea

Punica granatum

Bahçe girişinde, serginin ‘To Express Love For Humanity’ (*insanlık adına sevginin ifadesi*) ana temasının simgelemek için, mitolojide barışı temsil eden zeytin ağacından üçlü birkompozisyon (tahminen 150 – 200 yaşlarında) yer almaktadır.

Türk bahçesinin 600 m²’lik bir kesimi çok amaçlı çim alan olarak kullanılmıştır.

Şekil. 2.19. Chiang Mai’deki Türk Bahçesi havuzu

Şekil. 2.20. Chiang Mai’deki Türk Bahçesi modeli

2.3.2. Missouri Botanik Bahçesi, Osmanlı Bahçesi

Birleşik Devletler’de kendi türü içinde ilk olan Osmanlı tarzı bahçe, 2006 yazında açılmıştır. Tasarımcılar, bu güzel ve ilginç yeni bahçenin, Osmanlı İmparatorluğu sırasındaki Türk tarihini anlamaya yardımcı olacağını ummaktadırlar.

İlham alınan bahçeler arasında, ‘Cennet Bahçesi’nin tanımı ve 17. - 18. yüzyıl Osmanlı Bahçeleri özel bir nişe sahiptir. Son derece spesifik bir Türk din anlayışı ile özgün İslami tarzda yapılan değişikliklere temel oluşturan Osmanlı zevki, sonsuzluğun somut bir ifadesini elde etmeye çalışmıştır. Onlar, çiçekler, bitkiler, hayvanlar ve dünyanın ta kendisi ile doğanın hepsini, bütün varoluşlara yayılmış olan Tanrı’nın tuhaf bir tezahürü olarak görürler.

Duvarlarla çevrili yeni Osmanlı bahçesi içinde geleneksel bitkilendirme egzotik narenciyeyi, tırmanıcı kokulu gülleri, klasik Türk lalelerini ve soğanlı öbeklerini; naneyi ve diğer aromatik şifalı otları; nar, leylak ve özel bir avlu içine yerleştirilmiş gölge seven çok yıllıkları içerir. Ziyaretçilerin duyuları, görsel olarak zengin ve huzurlu dekor, çiçeklerin ve şifalı otların kokuları, suyun müziği, çevreyi kuşatan duvarların ve sütunların toprağımsı dokusu ve ayaklarının altındaki antik tuğlanın ve taşın verdiği duygu sayesinde pike yapacaktır.

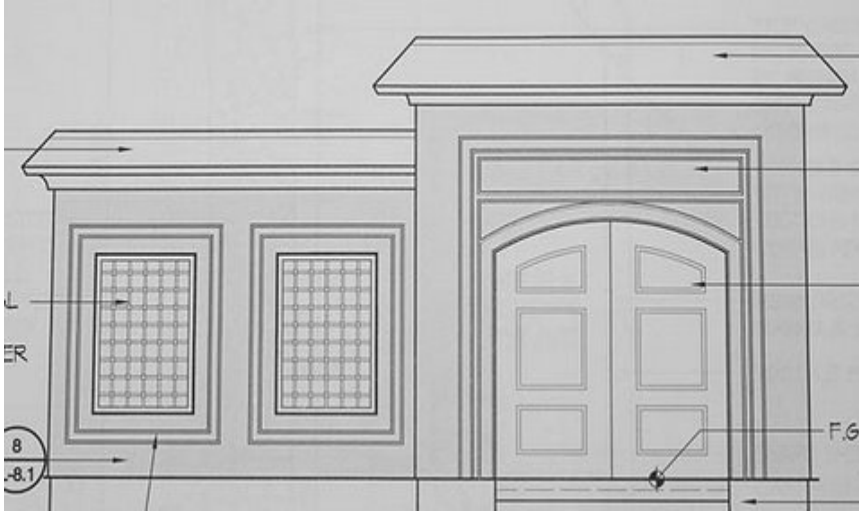
Giriş, üzeri kiremitten bir duvar kalkanına sahip, eskitilmiş sıvası olan bir duvar içinde yer alacak çift kanatlı ahşap bir ana kapı içerir. Demir parmaklıkları olan pencereler, içerideki bahçenin cezbedici görüntülerini sunmaktadırlar.

Şekil. 2.21. Osmanlı bahçesi girişi

Osmanlı bahçesi için Türkiye’de özel olarak yaratılmış çeşitli fiskiyelerin ve objelerin güçlü bir otantik hava yaratacağı düşünülmektedir. Taş kaideli bir fiskıye (çeşme), ziyaretçileri, turlarına başlarken el yıkamaya davet eder. Yürüyüş yoluna sıralanmış zakkumlar, merkezdeki odak noktasına yani genel bahçe atmosferini yaratan, ‘havuz’ olarak bilinen sığ su birikintisine yönlendirmektedir. Bordürleri boyunca yer alan küçük fiskiyelerinden usulca su fişkıran merkezdeki taş yalak, ‘Hayatın Kaynağı’ nı ve ‘Cennet Nehri’ ni sembolize etmektedir.

Servi, gül, incir ve yasemin dikimlerinin arkasında asma ve su kabaklarının sarılacağı tahta bir çardakla örtülmüş, döşeli bir hayat bulunmaktadır. Kiremit kalkanlı, dokulu bir duvar, boyanmış duvar resimleri, bezekler ve taştan kuş evleri hayatın bir yanını kuşatırlar. Duvar çeşmesinin ya da ‘selsebil’in kademelerinden damlayan suyun yumuşak sesi, bunun toprağımsı dokusu tarafından vurgulanmaktadır. Çiçek açan bir süsen, bahçenin bir köşesine yerleştirilmiş geleneksel bir mezar taşının yanına dikilmiştir.

Şekil. 2.22. Osmanlı bahçesi giriş detayı

Missouri Botanik Bahçesi tasarımcılarına göre, ilkbahar ve yazın, Osmanlı bahçe duvarının arkasındaki tarhlar çiçek açtığında Missouri Botanik bahçesinin ziyaretçileri, Avrupalı 16. yüzyıl gezginlerinin dünyanın o tarafındaki zengin bitkilerle karşılaştıklarında hissettikleri huşunun belki birazını yakalayabilirler.

Buradaki çiçekler, o zamanın gezginlerine egzotik görünmüşlerdi. Günümüzün ziyaretçileri ise bu çiçeklerin pek çoğuna aşinadırlar çünkü yüzyıllar boyunca Avrupalılar bunları yurtlarına götürmüş ve orada, Batı bahçelerini ciddi bir şekilde etkilemişlerdir.

2006 yazında açılmış olan Osmanlı bahçesi, ilk defa bu yaz tamamiyle çiçeklenmiş olacaktır. Ziyaretçiler, klasik Türk lalelerini, soğanlı öbeklerini, egzotik narenciyeyi, aromatik şifalı otları, nar, leylak, ve çeşitli çok yıllıkları içeren çiçek kümelerini özel bir avlu içinde, Orta Doğu'nun mimari öğeleri ve suyun müziği ile donatılmış olarak bulabilirler.

Şekil. 2.23. Osmanlı bahçesi avlusu

Hortikültüristler geçen sonbaharda, varyeteleri 1500’li yıllardan 1900’lara varan tarihi hibrit lalelerini de içeren 9000 tane soğanın dikimine nezaret etmişlerdir. Botanik bahçesindeki kıdemli hortikültürist Jason Delaney, “Birleşik Devletlerde bu kadar nadir laleleri içeren kesinlikle en büyük ve belki de tek halka açık sergi” demiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, tarihteki en büyük imparatorluklardan biriydi. O, 16. ve 17. yüzyıllarda gücünün doruğundayken 3 kıtaya yayılmış ve Güneydoğu Avrupa’nın, Orta Doğu’nun ve Kuzey Afrika’nın çoğunu kontrol altına almış bir Türk devletiydi. Laleler ve diğer çiçekler, Çin’de ve Asya’nın diğer yerlerinde bilinmelerine rağmen pek çok varyete Avrupa’ya Osmanlı İmparatorluğu ile olan temas aracılığıyla ulaşmıştır.

Çiçekler, Osmanlı kültürünün önemli yönlerindedir. Kullanımları sadece sultanların küçük özel bahçelerini değil, ayrıca geniş halk

bahçelerini, festival ve törenler sırasındaki gösterileri ve de sanat, dekorasyon ve giyim alanında çiçek ve yaprak tasvirlerini kapsar.

Missouri Botanik Bahçesinin Osmanlı odağı, ‘*potyvirus*’den etkilenen özgün ‘Rembrandt’ laleleridir. Delaney, bu virusün taç yapraklarda renk değişimlerine neden olarak, çiçeklerde tüy gibi damarlı bir görünüme yol açtığını açıklamıştır. Bunların popülerliği batıya doğru yayıldıkça Hollandalılar bu Osmanlı beğenisini, “17. yüzyılda tek bir soğanın, bir ailenin bütün servetine alınıp satıldığı ‘Tulipomania’ adı verilen çılgın bir saplantıya dönüştürmüşlerdir.” der Delaney.

“Renk değişikliğine ve mutasyona yol açanın bir virüs olduğu 1930’lara kadar teşhis edilememişti ve gelecek bir kaç 10 yıl içinde bu tiplerin ticari kültivasyonu sona erdirilmişti. ‘Rembrandt’ lalelerine benzerler, yoğun bir hibritasyon programı sayesinde artık sıradan bir bahçe sahibinin kullanımına, pek çok renk ve tarzda hazır bulunmaktadır” diye devam eder Delaney.

Missouri Botanik bahçesinin tasarımcıları, tarihi imparatorluğun özel ve tüzel insanlarına aşık koku ve görüntüleri yeniden yaratmaya çalışmışlardır. İslam ülkelerindeki bahçe yayılımları birbirinden farklı olmasına rağmen çoğu Kuran’da betimlenen ‘Cennet Bahçesi’ni andıran bir amaçla ortak bir noktada buluşurlar. Sözkonusu ülkelerdeki bu bahçeler ki bunların çoğu kuraktır, akarsu ögesine ve zengin bitkilendirmeye sahiptirler.

Din kökenli bahçeler, şifalı ot ve çiçek kokularının yayıldığı ve zengin, renkli görüntüler tarafından geliştirilmiş, doğayla birlik ve huzur içinde bir atmosfer yaratmaya çalışırlar.

Osmanlı bahçesi döneminin özgünlüğü korumaya gayret etmiştir. Bahçenin kuzey ucunda, kiremitten bir çatısı ve boyanmış çiçekleri olan duvar resimlerine sahip, ahşap bir 'çardak' ile kapatılmış döşemeli bir hayat bulunur.

St. Louise ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul, aşağı yukarı aynı 40 derece enleminde uzanarak, pek çok aynı tip bitkiyi mevcudiyetinde bulundurma ve barındırma olanağını sunarlar.

Delaney, bitkilerin 16. ve 19. yüzyıllar arasında ve günümüz Türkiye'sinde yetiştirilenleri temsil ettiğini söyler. Ve şöyle devam eder, "Çin'den gelen Trabzon hurması '*Diospyros kaki*' ve Irak ve Afganistan'dan gelen kırmızı çiçekli mimoza ağacı '*Albizia julibrissin*' gibi bazı bitkiler, Osmanlı dönemi boyunca dekoratif egzotikler olarak son derece itibar görmüşlerdir."

Kendisi ayrıca "Koku, bu bahçenin amacının güçlü bir parçasıdır; yaseminler, şifalı otlar, narenciye, güller, ardıçlar ve kalabalık miktarlarda kokulu sümbüller, nergisler ve zambaklar koku duyusunu azami olarak hareket geçirmek amacı ile özenli bir şekilde yerleştirilmişlerdir." diye ekler.

Bu eşsiz 1000 m²'lik bahçe, kuzeydoğuda, Linnean House limonluğunun arka tarafında bulunur. Osmanlı Bahçesi, geç Edward L. Bakewell Jr.'ın katkıları ile hayata geçirilmiştir.

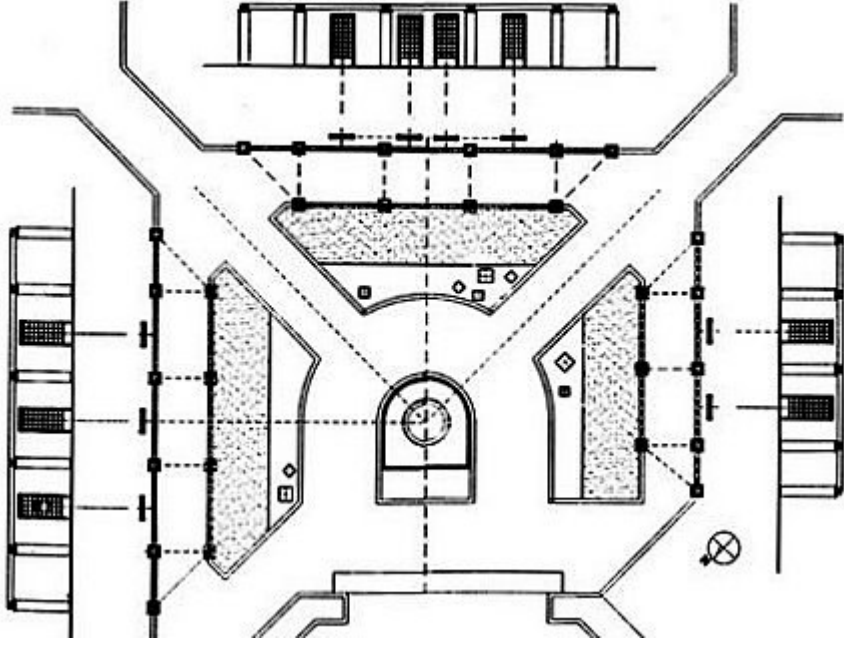

Şekil. 2.24. 5 Numara ile gösterilen Osmanlı bahçesi

2.3.3. Montreal Botanik Bahçesi, Türk Barış Bahçesi

2000 yılında mimar-planlamacı Ahmet Gülgönen ve Paul Gresham tarafından Montreal Kanada'daki Türk halkı için tasarlanan ve herkeze açık olan bu bahçeyi yılda 1,5 milyon kişinin ziyaret etmesi beklenmektedir. Bahçe içine yerleştirilmiş 9 tane sütun ve 9 tane alçak duvar, 17. yüzyılda kaybolan ve ancak geçtiğimiz yıllarda tekrar hayata geçirilen eski bir teknik kullanılarak, İznik Vakfı tarafından hazırlanmış çiçek desenli İznik seramikleri ile kaplanmıştır. Her ilkbaharda bahçenin yıldızı olacak çiçek ise, 16 yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avrupa'ya bir yüzyılın az bir sürede yayılan bir çığırnlığa yola açan ve günümüzde her yıl milyonlarcasının üretimi ile sonuçlanan 'lale'dir.

Şekil. 2.25. Montreal Türk Barış Bahçesi planı (www.archnet.org)

Şekil. 2.26. Montreal Türk Barış Bahçesi (www.archnet.org)

Şekil. 2.27. Montreal Türk Barış Bahçesi (www.archnet.org)

Şekil. 2.28. Montreal Türk Barış Bahçesi (www.archnet.org)

Şekil. 2.29. Montreal Türk Barış Bahçesi (www.archnet.org)

Şekil. 2.30. Montreal Türk Barış Bahçesi – detaylar

2.3.4. John Drake'in Cambridge'deki Evi 'Hardwicke House'

Drake'e (1999) göre 'Hardwicke House'ın tasarım süreci şöyledir:

“Yüzyıllardan beri insanlar bahçeler tasarlıyor ve bunların keyfini çıkarıyorlar. Bu insanların pek azı durupta bahçelerin neden yaratıldığını düşünüyor, bahçe ile uğraşanların ancak birkaç tanesi yarattıklarının arkasındaki felsefeye kafa yoruyorlar. Bahçeler, arkadaşları etkilemek için, bir dizi koleksiyon bitkilerini yetiştirmek için, politik bir düşünceyi desteklemek için, genelde bazı moda akımlarının doğmasıyla sonuçlanan belli bir zevki yerleştirmek için, evden peyzaja doğru mimari bir uzantı elde etmek için, uluslararası etkinliklere mekân oluşturmak için, halkı eğitmek için ve hatta halka açık malikanelere daha fazla ziyaretçi çekmek için yaratılırlar.

Aklıma gelen birkaç tane daha sebep var ama benim kendi bahçe felsefem, çeşitli ülkelerin birleşiminden oluşur ve bitkileri soylarının tükenmesinden kurtarmak da diğer bütün amaçlarla aynı derecede bir önem taşımaktadır... İngiltere'deki bahçem, canlı çiti oluşturan çalı ve ağaçlardan tamamen yoksun, rüzgara açık, düz, ekilebilir bir peyzajdı. Bu peyzajda ben, bakımını yapabileceğim kadar çok bitkinin geliştiği bir yeryüzü cenneti yaratmak istedim...”

“Bendeki Türk bitkileri, gerçekleştirdiğim geziler sırasında doğadan tohum olarak toplanmış ve burada, bu Selçuk türbelerini andıran ahşap çatkılar arasına yetiştirilmişlerdir.

Şekil. 2.31. Selçuk kümbetlerinden esinlenilmiş çardaklar ve John Drake

Bugünlerde (Artvin’in yukarılarında yeniden keşfetmekten gurur duyduğum) ‘*Galanthus krasnovii*’yi, ‘*Cyclamen coum*’u, ‘*Muscari armeniacum*’u, uzun boylu ‘*Nepeta*’ları ve ‘*Euphorbia*’ları ‘Kazanlık’ gülleri arasına yerleştirdim. ‘*Salvia argentea*’, ‘*Arbutus andrachnoides*’e güzel bir fon oluşturuyor ve ‘*Geranium psilostemon*’lar da incecik kıyılmış yaprakları olan yabani ‘*Achillea*’lar arasında büyümekte. Ahşap konstrüksiyon, küçücük çikolata renkli çiçekleri olan ‘*Vincetoxicum nigrum*’a, istekli bezelye çiçeklerine ve Yusufeli’nde otobüs beklerken tohumlarını topladığım ‘*Clematis orientalis*’in bronz bir formuna destek oluşturmakta. Beyaz çiçekleri olan ‘*Helleborus orientalis*’in oluşturduğu taze, yeşil yapraklar, Barhal’ın yukarılarındaki yaz otlaklarında bulduğum turuncu ‘*Lilium artvinense*’lerin gövdelerine destek görevi görür. Türkiye’de, eğer seçimi dikkatlice yapılırsa, mükemmel teşhirler yaratılabilecek büyük bir bitki çeşitliliği var.”

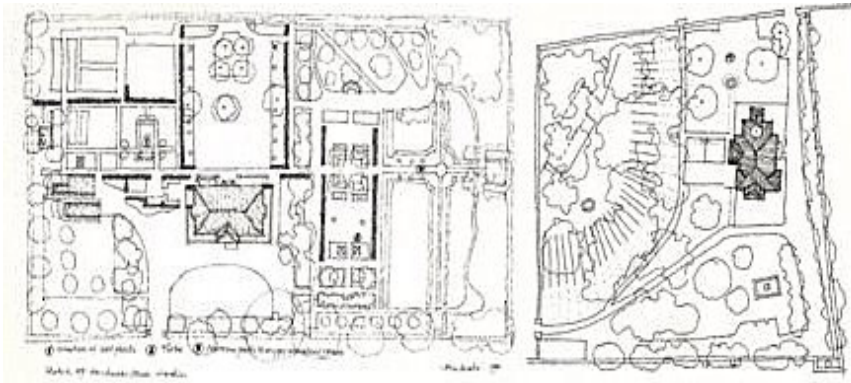
Yanyana bulunan iki kıtanın buluşmasından doğan Türkiye florası beni sürekli olarak şaşkınlığa uğrıyor. Burası botanikçiler için bir

cennet. Ama buna rağmen bahçe ile uğraşan Türkler kendi ülkelerinde doğal olarak yetişen bu bitkileri nadiren kullanıyorlar...”

“Anadolu platosundan gelen Türkler, çiçek yetiştiren bahçe severler değillerdi. Yerel koşullar ve iklim çok çetindi. Ancak İkinci Mehmet’in zamanından itibaren Osmanlı sultanları, bahçe akımlarını etkilemişlerdir.”

“İkinci Mehmet, Aynalıkavak’daki bir bahçeye 30,000 tane servi dikilmesi emrini vermişti. Bu alan, Haliç’in kuzey kıyısı boyunda bulunan Topkapı’dan sonra bir izdiva köşesi görevi gören, serin bir su kenarı köşkü olarak, sultan için kurulmuştu. Burası Okmeydanı’nın altında bulunur. İşte burada, meyveler ve sebzeler, bahçenin yüksek duvarları arasında, sultanın Topkapı’daki sofrası için yetiştirilmişlerdir. Bugün orijinal servi ağaçlarından birkaç tanesi hala hayattadır ve ne ilginçtir ki 18. yüzyılda Türkiye’ye sokulan ‘*Magnolia grandiflora*’ da burada yetiştirilmiştir ve bu durum, bahçe felsefesinin Batı’dan gelen bitkileri de ağırladığının bir işaretidir. Bu Osmanlı bahçelerinin kaybolmasını engellemek hayati bir önem taşımaktadır. Bu bahçelerin duvarları arasında, Türk bahçe tarihinin ipuçları yatmaktadır.”

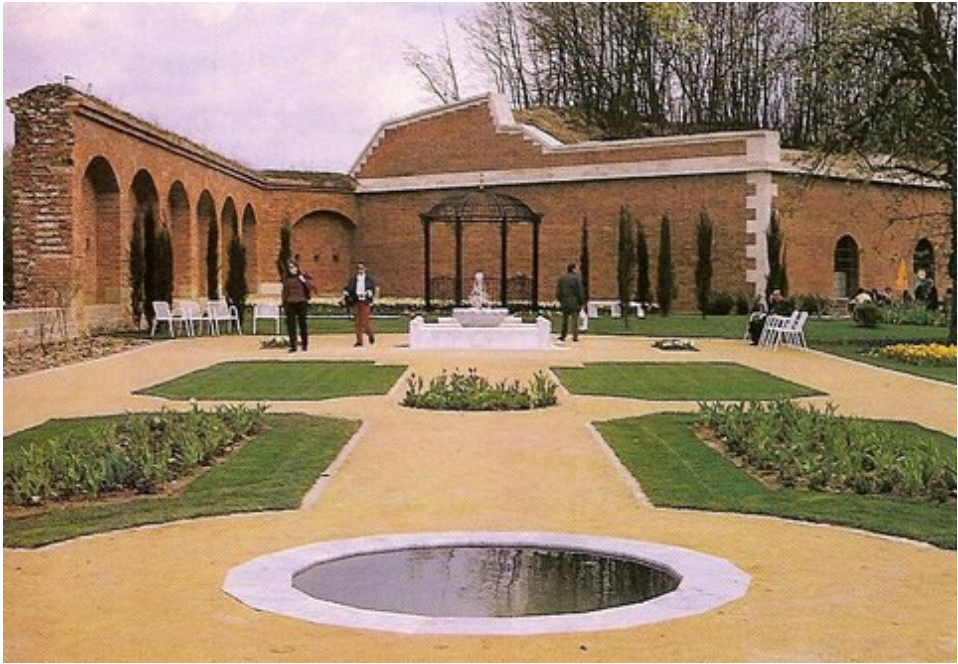
Şekil. 2.32. Hardwicke House’ın ve Aynalıkavak Kasrı’nın planları

2.3.5. 'IGA '93 Stuttgart' Türk Bahçesi

Prof. Dr. Yüksel Öztan tarafından Almanya'nın Stuttgart kentinde, 1993 yılında tasarlanmış olan Türk bahçesidir.

2.3.6. 'Landesgartenschau Ingolstadt 1992' Türk Bahçesi

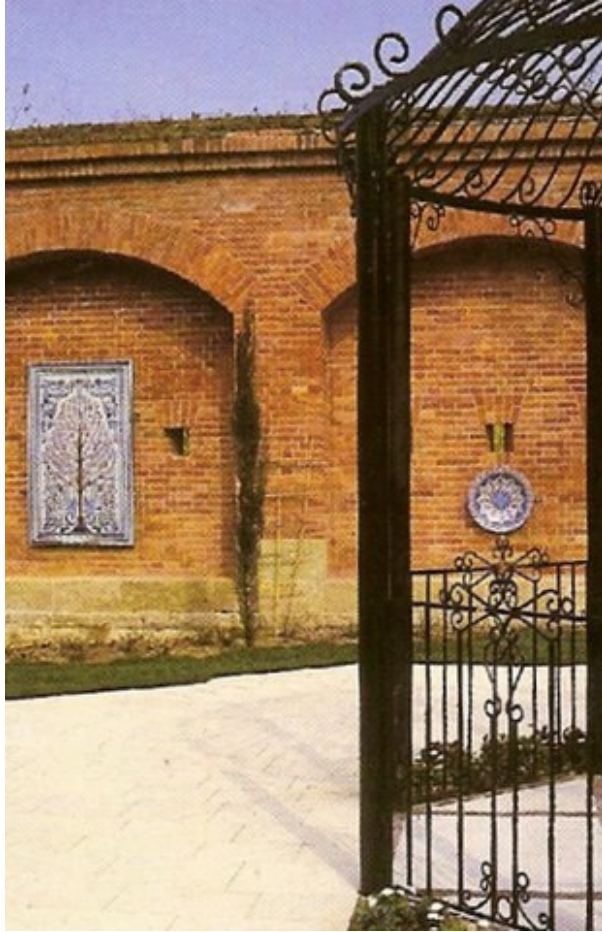
Prof. Dr. Yüksel Öztan tarafından, Almanya'daki Ingolstadt kentindeki Türk çalışanları için 1992 yılında tasarlanmış olan Türk bahçesidir.

Şekil. 2.33. Ingolstadt Türk Bahçesi'nden genel bir görüntü

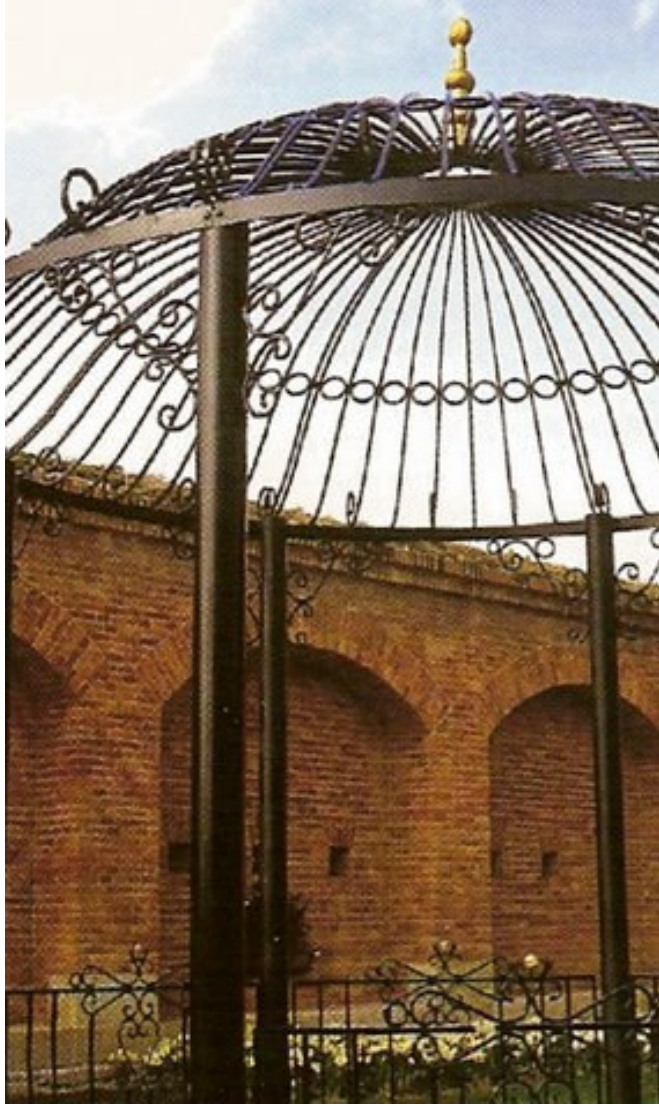

Şekil. 2.34. Ingolstadt Türk Bahçesi

Şekil. 2.35. Ingolstadt Türk Bahçesi

Şekil. 2.36. Ingolstadt Türk Bahçesi

Şekil. 2.37. Ingolstadt Türk Bahçesi

2.3.7. ‘The International Garden and Greenery Exposition, Expo’90 Osaka’ Türk Bahçesi

Tasarım, projelendirme ve uygulamanın kontrolü:

Prof. Dr. Yüksel Öztan, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi
Peyzaj Mimarlığı Bölümü.

Yapısal elemanlar ve uygulama:

Galeri MOB, Ankara.

Bitki materyali:

Gardenia, Karamürsel.

Kazandığı ödüller:

‘Ülkelerarası Özel Dostluk Ödülü’; ‘Japonya Açık Alanlar ve Park Plancıları Birliği Özel Ödülü’; tasarım, konstrüksiyon ve bitki materyali konularında 1 altın, 4 gümüş, 10 bronz olmak üzere toplam 15 madalya.

Şekil. 2.38. Osaka Türk Bahçesi

Şekil. 2.39. Osaka Türk Bahçesi

Şekil. 2.40. Osaka Türk Bahçesi

2.3.8. ‘Liverpool Garden Festival’84’ Türk Bahçesi

Tasarım, projelendirme ve uygulamanın kontrolü:

Dr. Türkay Ateş, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü.

Yapısal elemanlar ve uygulama:

Galeri MOB, Ankara.

Kazandığı ödüller:

Bir altın madalya.

2.3.9. ‘IGA ’83, Munich’ Türk Bahçesi

Tasarım, projelendirme ve uygulamanın kontrolü:

Prof. Dr. Yüksel Öztan ve Dr. Türkay Ateş, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü.

Yapısal elemanlar ve uygulama:

Galeri MOB, Ankara.

Kazandığı ödüller:

28 ülke arasından ‘3.’lük ödülü’; Federal Almanya Cumhuriyeti’nin ‘En Büyük Bronz Madalyası’ ve Federal Almanya Hortikültür Derneği’nin ‘Gümüş Madalyası’.

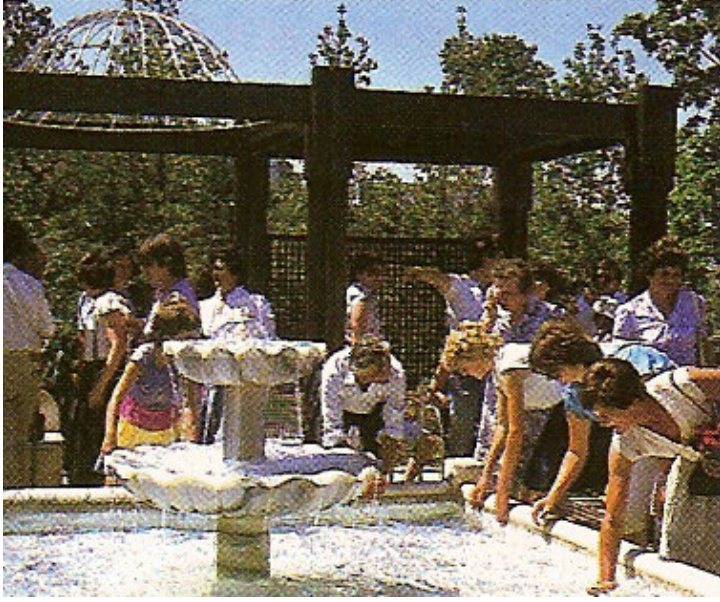

Şekil. 2.41. Münich Türk Bahçesi

Şekil. 2.42. Münich Türk Bahçesi

Şekil. 2.43. Münich Türk Bahçesi

Şekil. 2.44. Münich Türk Bahçesi

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. Materyal

Araştırma materyalini, yurtiçi ve yurtdışı, yazınsal 39 adet kaynakça oluşturmaktadır. Araştırma için incelenmiş belgelerin sayısı 39'dan en az 15 tane daha fazla olmasına rağmen, sözkonusu bu çalışmalarda aynı bazı kaynakların temel alınmış olduğu görülerek, gereksiz bilgi tekrarıdan kaçınılmak amacıyla bunlar, araştırma materyali dışında bırakılmışlardır.

3.2. Yöntem

Bu çalışmada yöntem olarak kuramsal bir çerçevede belgesel kaynak derleme yöntemi kullanılmıştır. Buna bağlı olarak yöntem, konu ile doğrudan ilgili yurtiçi ve yurtdışı, 39 adet yazınsal kaynağın analizi sonucu elde edilen bulgulara bağlı olarak Türk ev bahçeleri tasarım kriterlerinin oluşturulmasıdır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu tez bünyesinde yer alan makalelerin taranmasıyla oluşturulan listelenmiş ve tanımı verilmiş olan aşağıdaki kelimeler, Türk bahçe kültürünün bünyesinde bulundurduğu zenginliği göstermek adına, türkçeye hangi dilden girdikleri belirtilecek şekilde parantez içinde ifade edilmişlerdir. Buna göre:

Çizelge 4.1. Terimlerin etimolojik kökenlerine göre dağılımı

Asya Dilleri		Avrupa Dilleri	
Arapça	15	Bulgarca	1
Farsça	12	Fransızca	14
Türkçe	17	İtalyanca	4
		Latince	1
		Yunanca/Rumca	4
Toplam	44 sözcük	Toplam	24 sözcük

Türkçe, Asya kökenli bir dil olmasına rağmen, Arapça ve Farsça'dan tamamen bağımsız bir dil grubuna aittir. Buna bağlı olarak sonuç, Asya dilleri toplamından Türkçe çıkarılarak ele alınırsa, toplam 27 olacaktır. Öte yandan, tabloda ayrı satırlarda gösterilmelerine rağmen,

İtalyanca ve Fransızca pek çok kelimenin aslında Latince kökenli olduğunu hatırlamada yarar vardır. Sonuç olarak, Asya ve Avrupa olmak üzere her iki grubun Türkçe içindeki ağırlığının 27'ye 24 olmak üzere, birbirine çok yakın olduğu görülür.

4.1. Türk Ev Bahçelerinin Bölümleri ve Mekânları:

Aşağıda bahsi geçen ve tasarlanmış bir peyzaj içindeki bir mekânı ifade etmek için kullanılan kelimelerden bazıları aynı zamanda, bir peyzaj donatı elemanını da ifade ederler. Bu nedenle her iki kavramı da kapsayan kelimeler, her iki başlık altında kısaca da olsa belirtilmişlerdir.

Buna bağlı olarak bir Türk ev bahçesinde ana bahçe alanının birer parçası olarak, aşağıda kısa açıklamaları verilen şu kullanım alanları bulunabilir:

Taşlık: Taşla döşenmiş avlu, sofa, merdiven altı vb. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

Avlu: (rumca) Bir yapının veya yapı grubunun ortasında kalan üstü açık, duvarla çevrili alan, hayat. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

Hayat: (arapça) Genellikle köy ve kasaba evlerinde, üstü kapalı, bir veya birkaç yanı açık sofa; Avlu; Balkon; Sundurma. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

Sofa: (arapça) Evlerde oda kapılarının açıldığı genişçe yer, hol (Şekil 4.1). (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

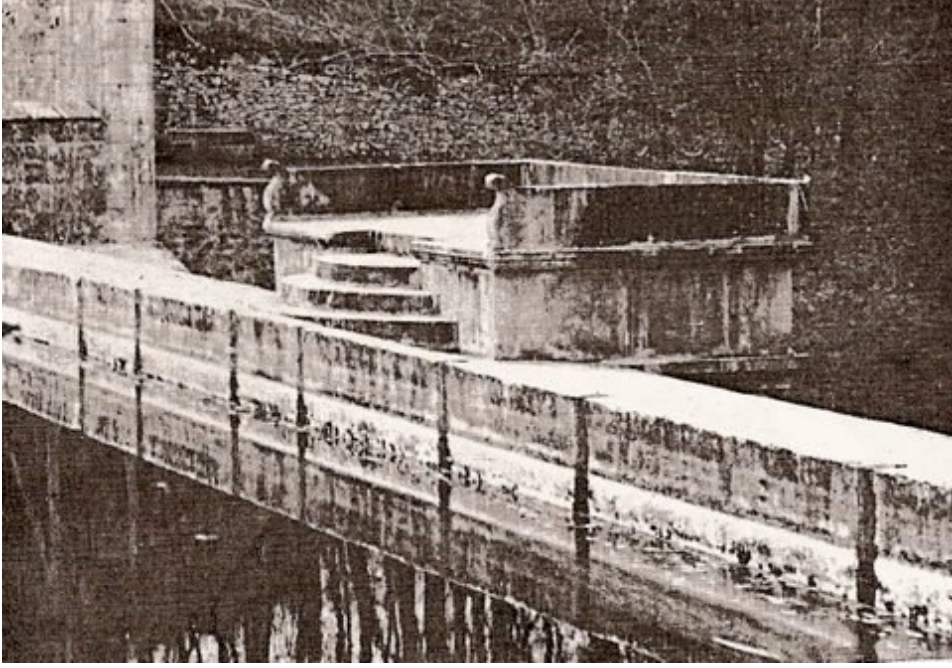

Şekil 4.1. İstanbul'dan bir sofa örneği (Eldem'den, 1973)

Eyvan: (farsça) Teras, sundurma, ayvan; Bir tarafı dışarıya açık olan oda, ayvan. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

Teras: (fransızca) Bir yapının damında çevresi, üstü açık yer, ayazlık, taraça; Damın, genellikle çamaşır sermeye yarayan ve üstü çinko ile döşeli bulunan düz bölümü, tahtaboş; Seki. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

Seki: Oturmak için evlerin önüne taş ve çamurdan yapılan set; Oturulacak sedir biçiminde taş veya set; Toprak üstündeki yükseklik, doğal set, taraça (Şekil 4.2). (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

Şekil 4.2. İstanbul'dan bir seki örneği (Eldem'den, 1973)

Taraca: (italyanca) Teras; Toprak veya başka malzemeyle elde edilen, bir duvarla desteklenen yüksek düzlük. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

Veranda: (fransızca) Camlı taraça; Üstü kapalı ve çevresi camlı balkon. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

Sayvan: (farsça) Güneşten, yağmurdan korunmak için veya süs olarak bir şeyin üzerine çekilen dam saçağı gibi düz veya eğimli örtü; Evlere bitişik, önü açık, direkler üzerine oturtulmuş, üzeri örtülü yer. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

Revak: (arapça) Üstü örtülü, önü açık yer, sundurma. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

Sundurma: Yağmurdan, güneşten korunmak için yapılan ve arkası bir duvara verilen çatı; Üstü kapalı balkon, evlerin önündeki taşlık. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

Portico: (latince) Kapı; Önü sütunlu, üstü örtülü giriş, revak.

Namazgah: (farsça) Açıkta namaz kılmak için hazırlanmış olan ve kible yönüne doğru dikili bir taş bulunan yer, musalla. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

Kameriye: (rumca) Bahçelerde yazın oturulmak için yapılan, kafes biçiminde, kubbeli, üstü yeşilliklerle sarılan süslü çardak (Şekil 4.3). (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

Şekil.4.3. Kayseri'den bir kameriye örneği (Özgün)

Çardak: (farsça) Tarla, bahçe vb. yerlerde ağaç dallarından örölmüş barınak; Asma vb. bitkilerin dallarını sardırarak için direklerle yapılmış yer; Kameriye. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

Pergola: (italyanca) Kazıkların ve belli kalınlıktaki dikmelerin üzerine bindirilmiş bir tür demir veya ahşap çardak. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

Ahır: (farsça) evcil büyükbaş hayvanların barındığı kapalı yer, hayvan damı. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

Kümes: (rumca) Tavuk, hindi vb. evcil hayvanların barınmasına yarayan kapalı yer. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

Pavyon: (fransızca) Bir kuruluşun, bir kurumun, bir bahçe içindeki yapılarından her biri. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007) İngilizce kaynaklarda ‘Pavillion’ olarak kullanılmıştır.

Kümbet: (farsça) Kubbe; Koni, piramit biçiminde damı olan, yuvarlak veya köşeli yapı; Kubbe biçiminde toparlak kabartı. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

Köşk: (farsça) Bahçe içinde yapılmış süslü ev, kasır. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007) İngilizce kaynaklarda ‘Kiosk’ olarak kullanılmıştır.

Kasır: (arapça) Köşk. İngilizce kaynaklarda ‘Pavillion’ olarak kullanılmıştır.

Pagoda: (fransızca) Çin, Japonya vb. Uzak Doğu ülkelerindeki tapınak. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

Limonluk: Sıcak iklim bitkilerinin korunduğu ve yetiştirildiği, bir bölümü veya bütünü camlı, kapalı yer, ser, sera; Limon ağaçlarının bulunduğu yer, limon bahçesi; Merdiven, balkon vb. yerlerin kıyılarına çekilen, 20-30 cm yüksekliğindeki set, tavhane. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

Ser: (fransızca) Limonluk. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

Belvedere: (italyanca) Güzel manzaraya sahip mekân; bu bağlamda bir teras, bir çardak, bir sofa ya da bir köşk belvedere olarak ele alınabileceği gibi, bahçe duvarlarına yerleştirilen ve dışarıdaki manzaranın içeri taşınmasını sağlayan pencereler de belvere olarak anılabilir.

Alle: (fransızca) İki tarafı ağaçlı yol.

Gülistan veya Gülizar: (farsça) Gül bahçesi.

Lalezar: (farsça) Lale bahçesi.

Çemenzar: (farsça) Çim alan.

Ayrıca:

Sebze bahçesi: Bahçenin, evin ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile sebze yetiştirmeye ayrılmış olan bölümü.

Meyve bahçesi: Özellikle büyük bahçelerde, evin ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile meyve yetiştirmeye ayrılmış olan bölüm.

Şifalı Ot Bahçesi: Bahçenin baharat ve içecek gibi gıdasal tüketimini karşılamanın yanı sıra tıbbi amaçlarla da bitki yetiştirilen, mutfağa yakın kısmı.

Bağ: Özellikle geniş bahçelerde şaraplık ve yemeklik üzüm yetiştirilmeye ayrılmış olan kısım.

Koruluk: Büyük bahçelerin bir parçası olarak genelde yerel, iri ağaçların bir arada dikimi ile oluşturulan küçük ormanlık alan.

Av alanı: büyük bahçelerin bir uzantısı olarak oluşturulan koruluk alanların, çeşitli av hayvanlarının mekâna salınması ile oluşturulan yeşil alan.

4.2. Bir Türk Bahçesinde Bulunabilecek Cansız Peyzaj Donatı Elemanları

Yukarıda açıklamaları kısaca verilen kameriye, çardak ve gazebo gibi hem mekânsal, hem de bireysel özellikleri ile ön plana çıkan kavramlara ek olarak, aşağıdaki peyzaj donatı elemanları da Türk ev bahçelerinde adı geçen öğeler arasında yer almaktadır. Listedeki sıralama, fonksiyonları birbirine yakın olan elemanların arka arkaya verilmesi ile oluşturulmuştur.

1. Selsal: (arapça) Sözlük anlamı tatlı ve lezzetli su anlamına gelen bu kelime, suyun düşey olarak yerleştirilmiş geniş ve dokulu bir yüzeyden aşağı doğru süzülerek, bir çanağın içinde toplandığı düzeneği ifade eder (Şekil 4.4).

Şekil 4.4. Edirne Müzesi'nden bir selsal örneği (Bektaş'tan 2003)

2. Selsebil: (Arapça) Kökeni cennetteki çeşme, pınar veya kaynak adına dayanan bu donatı elemanı, düşey yüzeyine yerleştirilmiş olan çeşitli çanakların en tepesinden, aşağıdaki yalağa doğru çağlayarak suyun dökülmesi prensibine dayanılarak oluşturulmuş bir peyzaj donatı elemanıdır (Şekil 4.5).

Şekil 4.5. Konya Mevlana Müzesi'nden bir selsebil örneği (Özgün)

3. Kuyu-Çıkırık: Kuyu, su katmanına varıncaya kadar derinliğine kazılan, genellikle silindirik biçiminde, çevresine duvar örülen, suyundan yararlanan çukur; çıkırık ise, kuyudan kovayı çekmeye yarayan ve el ile çevrilen araçtır (Şekil 4.6). (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

Şekil 4.6. Antakya'dan bir kuyu ve çıkırık örneği (www.bizimanadolu.com)

4. Çeşme: (farsça) Genellikle yol kenarlarında herkesin yararlanması için yapılan, borularla gelen suyun bir oluktan veya musluktan aktığı, yalıklı su hazinesi veya yapısı, pınar (Şekil 4.7). (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

Şekil 4.7. İstanbul'dan bir çeşme örneği (Eldem'den, 1973)

5. Havuz: (arapça) Su biriktirme, yüzme, çevreyi güzelleştirme vb. amaçlarla altı ve yanları mermer, beton vb. şeylerden yapılarak içine su doldurulan, genellikle üstü açık yer (Şekil 4.8). (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

Şekil 4.8. Yüzey şekli su seviyesine göre şekillenen bir havuz örneği (Bektaş'tan 2003)

6. Kanal: (fransızca) Bazı bölgeleri sulamak, kurutmak amacıyla veya gemilerin işlemesine elverişli, insan eliyle açılmış su yolu. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

7. Dönerce: Genelde mermer, yatay bir yüzey üzerine helezon şeklinde bir oyuk açılarak yaratılan, ancak içi içe gelen helezon kıvrımları arasında her bir oyuğun genişliği kadar mesafe bırakılarak bu alanı, birinci helezonla orta noktada birleşen ters yönde bir helezon yerleştirilerek doldurulan ve bu oyuklara bir taraftan su vererek diğer taraftan akması sağlanan su ögesi (Şekil 4.9).

Şekil 4.9. Manisa Müzesi'nden bir dönerce örneği (Bektaş'tan 2003)

8. Kaskat: (fransızca) Bir dizi küçük çağlayan (Şekil 4.10).

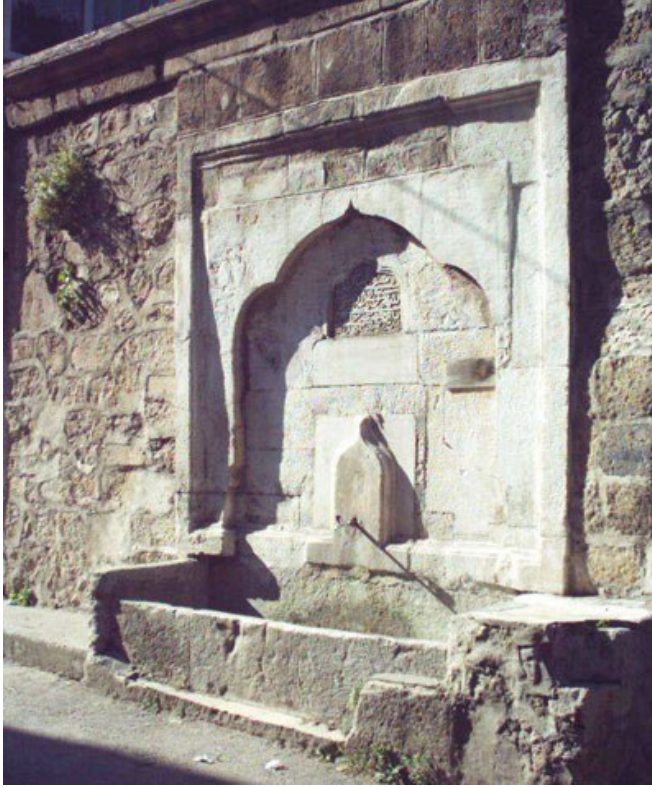

Şekil 4.10. İstanbul'dan bir kaskat örneği (Eldem'den, 1973)

9. Fıskiye: (arapça) Suyu yukarıya doğru, türlü biçimlerde fışkirtan ağızlık, fıskırık. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

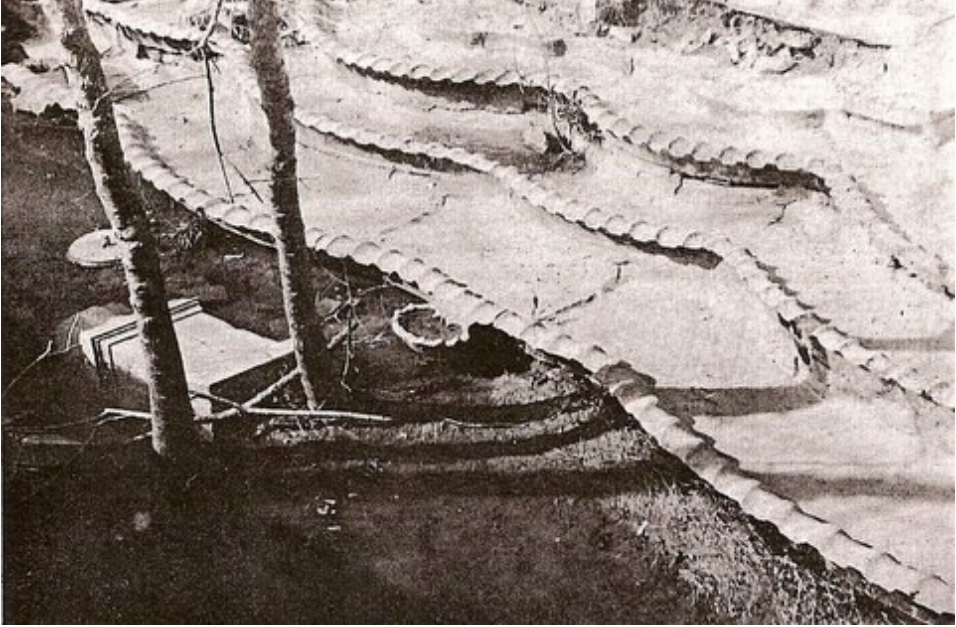
10. Yalak: Hayvanların su içtikleri taş veya ağaçtan oyma kap; akan suyun çevreye sıçramasını veya akıp gitmesini önlemek için çeşme, musluk vb.nin altına konulan delikli taş tekne (Şekil 4.11). (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

Şekil 4.11. Sinop'tan bir yalaklı çeşme örneği (www.kenthaber.com)

11. Kurna: (arapça) Hamam ve banyolarda musluk altında bulunan, içinde su biriktirilen, yuvarlak, mermer, taş veya plastik tekne. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

12. Çağlayan: Küçük bir akarsuyun, çok yüksek olmayan bir yerden dökülüp aktığı yer, küçük şelale, çağlar (Şekil 4.12). (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

Şekil 4.12. İstanbul'dan sussuz bir çağlayan düzeneği (Eldem'den, 1973)

13. Nymphaeum: (yunanca) Yunan ve Roma kültüründe özellikle 'su kaynağı nymph'lerine adanan abidelere verilen genel bir isim.

Nymph (Nemf/Nimf) ise, ya belirli bir mekâna ve yüzey oluşumuna ya da Dionysus, Hermes veya Pan gibi tanrıların ve Artemis gibi tanrıçaların maiyetine bağlı, dişi doğa varlıklarının oluşturduğu geniş bir sınıfın herhangi bir üyesidir. (Wikipedi Özgür Ansiklopedi, <http://en.wikipedia.org>; 17.05.07)

14. Ocak: Ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma vb. amaçlarla kullanılan yer. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

15. Mangal: Isınmaya, bir şey pişirmeye yarayan, sac, bakır veya pirinçten, türlü biçimlerde üstü açık ayaklı ocak, korluk. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

16. Salıncak: İki ucundan iki iple veya zincirle yüksek bir yere asılan ve üzerine oturulup sallanılan eğlence aracı. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

17. Kuşevi: Kuşların barınmalarını ve korunmalarını sağlamak için saray, köşk vb. konutların duvarlarına veya bahçelerindeki büyük ağaçların dallarına özel olarak yapılan yuva. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

18. Grotto: (italyanca) Kelime karşılığı ‘mağara’dır.

19. Heykel: (arapça) Taş, tunç, bakır, kil, alçı vb. maddelerden yontularak, kalıba dökülerek veya yoğrulup pişirilerek biçimlendirilen eser, yontu, statü. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

20. Kaide: (arapça) Bir şeyin yere dayanan bölümü veya bir şeyin üzerine oturtulduğu nesne, ayaklık, duraç, taban, ayaklık. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

21. Arabesk: (fransızca) Girişik bezeme (Şekil 4.13). (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 15.05.2007)

Şekil 4.13. Kayseri'den bir arabesk örneği (Özgün)

22. Bezek: Bir eseri süslemeye yarayan motiflerin her biri. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

23. Mozaik: (fransızca) Türlü renklerde, küçük küp biçiminde mermer, taş veya pişmiş toprak parçalarının yan yana getirilmesiyle yapılan resim ve bezeme işi; Bu iş için kullanılan mermer parçaları; İnce kum, çimento ve küçük mermer parçalarından oluşan karışımla döşeme sıvası; Bu sıvayla yapılan (döşeme, merdiven vb.). (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

24. Pano: (fransızca) Ağaç duvar kaplamalarına veya tavanlara süs işin konulan resim; Üzerine bir tablo yapmak için hazırlanmış meşe, ıhlamur veya çam ağacından levha. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

25. Fresk: (fransızca) Yaş duvar sıvası üzerine kireç suyunda eritilmiş madenî boylarla resim yapma yöntemi; Bu yöntemle yapılmış duvar resmi (Şekil 4.14). (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

Şekil 4.14. Manisa'dan bir peyzajı içeren fresk örneği (Eren 2003)

26. Tarh: (arapça) Bahçelerde çiçek dikmeye ayrılmış yer. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

27. Yastık: Fide yetiştirmek için ince toprak ve gübreden hazırlanmış yüksekçe yer. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

28. Parter: (fransızca) Tarh.

29. Bordür: (fransızca) Kaldırımların kenarlarında bulunan taşlar. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

30. Patika: (bulgarca) Keçi yolu, çığır, yolak. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

31. Tak: (arapça) Millî bayramlarda veya önemli bir olayı anmak için düzenlenen şenliklerde, geçit yapılacak caddelere geçici olarak

kurulan, yazılar ve çiçeklerle süslenen kemer. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

32. Baba: Gemi veya iskelede halatın takıldığı yuvarlak başlı iri demir, ağaç veya beton dikme; Bir merdivende, tırabzanın sahanlıkla birleştiği yerde bulunan dikey öge. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

33. Binek Taşı: At veya arabaya binmek için üstüne çıkılan yüksekçe taş (Şekil 4.15). (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

Şekil 4.15. Bozcada'dan bir binek taşı örneği (Özgün)

34. Burç: (arapça) Kale duvarlarından daha yüksek, yuvarlak, dört köşe veya çok köşeli kale çıkıntısı. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

35. Bent: (farsça) Su biriktirmek için akan suyun önüne yapılan set, bütet. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 22.05.2007)

36. Set: (arapça) Toprağın kaymasını veya suyun akmasını önlemek için yapılan kalın duvar; Bulunulan yerden daha yüksekte kalan düzlük; Seki. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

4.3. Peyzaj Aksesuarları ve Objeleri

Kuş Kafesi: Kuşun içinde barındırıldığı yuva. (Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>; 21.05.2007)

Sopaya takılı yumurta kabuğu, ayna, mum, vazo, saksı, gaz lambası, ‘tarih, mihrap ve nişan taşları’, fener, cam toplar ve piramitler.

4.4. Canlı Peyzaj Donatı Elemanları, Flora

Tez bünyesinde bulunan makalelerde, Türk bahçelerinde kullanıldığı belirtilen bitki türlerinin listesi aşağıda verilmiştir. Her makalede türkçeleri ve latinceleleri beraber verilmemiş olmakla beraber daha belirleyici bir bilgi sunmak adına her iki dildeki karşılıkları listeye eklenmiştir.

Çizelge 4.2. Türk bahçelerinde kullanılmış olan ağaç ve ağaççıklar

Ağaç ve Ağaççıklar	
Ağaç hatmi	(<i>Hibiscus syriacus</i>)
Ardıç	(<i>Juniperus sp.</i>)
Atkestanesi	(<i>Aesculus hippocastanum</i>)
Büyük çiçekli Manolya	(<i>Magnolia grandiflora</i>)*
Ceviz	(<i>Juglans nigra</i>)
Çam	(<i>Pinus picea</i> ve <i>Pinus nigra</i> olmak üzere <i>Pinus sp.</i>)
Çınar	(<i>Platanus sp.</i>)
Çitlenbik	(<i>Celtis sp.</i>)
Defne	(<i>Laurus nobilis</i>)
Dut	(<i>Morus alba</i> ve <i>M. nigra</i>)
Erguvan	(<i>Cercis siliquastrum</i>)
Erik	(<i>Prunus domestica</i>)
Gülibrişim	(<i>Albizzia julibrissin</i>)
Ihlamur	(<i>Tilia sp.</i>)
İncir	(<i>Ficus carica</i>)
Japon Elması / Trabzon hurması	(<i>Diospyros kaki</i>)
Kavak	(<i>Populus sp.</i>)
Kayısı	(<i>Prunus armeniaca</i>)
Kestane	(<i>Castanea sativa</i>)
Kiraz	(<i>Prunus avium</i>)
Leylak	(<i>Syringa vulgaris</i>)
Meşe	(<i>Quercus sp.</i>)
Nar	(<i>Punica granatum</i>)
Palmiye	(<i>Washingtonia sp.</i>)
Salkım Söğüt	(<i>Salix babylonica</i>)
Sedir	(<i>Cedrus sp.</i>)
Servi	(<i>Cupressus sempervirens</i>)
Şeftali	(<i>Prunus persica</i>)
Yeni Dünya	(<i>Eriobotrya japonica</i>)*
Zeytin	(<i>Olea europaea</i>)

Çizelge 4.3. Türk bahçelerinde kullanılmış olan çalılar

Çalılar	
Ahududu	(<i>Rubus idaeus</i>)
Filbahri	(<i>Philadelphus coronarius</i>)
Gül	(<i>Rosa foetida</i> ve <i>Rosa gallica officinalis</i> dahil olmak üzere <i>Rosa sp.</i>)
İtir	(<i>Pelargonium citrosum</i>)
Kamelya	(<i>Camellia sp.</i>)*
Kurtbağrı	(<i>Ligustrum sp.</i>)
Küpe	(<i>Fuchsia sp.</i>)
Ormangülü	(<i>Rhododendron ponticum</i>)
Ortanca	(<i>Hydrangea macrophylla</i>)
Zakkum	(<i>Nerium oleander</i>)

Çizelge 4.4. Türk bahçelerinde kullanılmış olan sarılıcı ve tırmanıcılar

Sarılıcı ve Tırmanıcılar	
Asma	(<i>Vitis vinifera</i>)
Çin Feneri	(<i>Physalis alkekengi</i>)
Yasemin	(<i>Jasminum sp.</i>)

Çizelge 4.5. Türk bahçelerinde kullanılmış olan mevsimlik bitkiler

Mevsimlik Bitkiler	
Acı çiğdem	(<i>Colchicum sp.</i>)
Adaçayı	(<i>Salvia forskaohlei</i>)
Akyıldız	(<i>Ornithogalum sp.</i>)
Anemon	(<i>Anemone sp.</i>)
Aslanağzı	(<i>Antirrhinum sp.</i>)
Aslanpençesi	(<i>Alchemilla mollis</i>)
Bahar yıldızı	(<i>Gypsophila sp.</i>)
Boğa dikeni	(<i>Eryngium giganteum</i>)
Çayır karanfili	(<i>Lychnis floscuculi</i>)
Çilek	(<i>Fragaria sp.</i>)
Çörekotu	(<i>Nigella damascena</i>)
Çuha	(<i>Primula sp.</i>)
Düğün çiçeği	(<i>Ranunculus sp.</i>)
Fesleğen	(<i>Origanum rotundifolium</i>)
Gazalboynuzu	(<i>Lotus sp.</i>)
Gölsoğanı	(<i>Leucojum sp.</i>)
Kadife	(<i>Tagetes sp.</i>)
Kar yıldızı	(<i>Chionodoxa sp.</i>)
Karanfil	(<i>Dianthus sp.</i>)
Kardelen	(<i>Galanthus sp.</i>)
Kasımpatı	(<i>Chrysanthemum sp.</i>)
Kavun	(<i>Cucumis melo</i>)
Kirişotu	(<i>Eremurus sp.</i>)
Köpekdişi	(<i>Erythronium sp.</i>)
Kraltacı	(<i>Fritillaria imperialis ve Fritillaria persica</i>)
Kuduzotu	(<i>Alyssum sp.</i>)
Kudüs haçı	(<i>Lychnis chalcedonica / Silene chalcedonica</i>)
Lale	(<i>Tulipa accuminata, Tulipa praecox ve Tulipa media dahil olmak üzere Tulipa sp.</i>)
Menekşe	(<i>Viola sp.</i>)
Mine	(<i>Verbena sp.</i>)
Mis zambağı	(<i>Lilium sp.</i>)
Mor susam	(<i>Nigella sativa</i>)
Nane	(<i>Mentha sp.</i>)
Nergis	(<i>Narcissus sp.</i>)

Çizelge 4.5. Türk bahçelerinde kullanılmış olan mevsimlik bitkiler (Devamı)

Obrizya	(<i>Aubrieta deltoidea</i>)
Safran	(<i>Crocus sp.</i>)
Salatalık	(<i>Cucumis sativus</i>)
Sıklamen	(<i>Cyclamen persicum</i> ve diğer <i>Cyclamen sp.</i>)
Soğan	(<i>Allium sp.</i>)
Su kabağı	(<i>Lagenaria vulgaris</i>)
Sümbül	(<i>Hyacinthus sp.</i>)
Süsen	(<i>İris susiana</i>)
Şakayık	(<i>Peonia sp.</i>)
Şebboy	(<i>Mathiola sp.</i>)
Taçlı çayır karanfili	(<i>Lychnis coronaria / Silene coronaria</i>)
Uyuzotu	(<i>Scabiosa caucasica</i>)
Yıldız	(<i>Dahlia sp.</i>)
Zambak	(<i>Lilium sp.</i>)

* Türk ev bahçelerinde 18. yüzyıl ve sonrasında kullanılan türler.

4.5. Fauna

Kanarya, bülbül gibi küçük kuşlar, güvercin ve kumru, tavuskuşu, kaplumbağa, kedi ve geyik.

4.6. Bahçelerde Gerçekleştirilen Eylemler/ Dış Mekân Aktiviteleri

- Hükümet oturumları, yönetim, yabancı elçilerin sultanın huzuruna kabul edilmeleri, merasim, ziyafet, müzik oturumları ve alaylar gibi resmi etkinlikler;

- At yarışları, binicilik, polo, güreş, atıcılık, avcılık, cirit gibi spor aktiviteleri; yağlı güreş, horoz ve boğa güreşi seyirleri.

- Oturma, dinlenme, sohbet etme, yemek yeme ve oyun gibi yaşamsal veya sosyal aktiviteler.

4.7. Malzemeler

Sıkıştırılmış veya dövme toprak, kum, çakıl mozaik, Malta taşı (bahçe, mutfak vb. yerleri döşemekte kullanılan, dört köşe, yassı, kolay kırılan taş türü), yerel doğal taşlar, mermer, kiremit, kurşun, demir, kerpiç ve ahşaptır.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

5.1. Tartışma

5.1.1. Tasarım İlkeleri

5.1.1.1. Oturma Mekân ve Birimleri

Türk ev bahçeleri, konumuna ve sahibinin refah düzeyine bağlı olarak farklı büyüklüklerde karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak hem sıradan bir vatandaşın bahçesinin çok büyük olmamasına, hem de Türklerin sosyal yapısına bağlı olarak bahçede, uzun bir yürüyüşe çıkma eyleminden çok, kısa bir mesafeyi kat edip oturma, çökme vs. çok daha sık görülen bir davranış biçimi olmuştur. Buna bağlı olarak evin girişine ve özellikle mutfığa çok yakın mesafede, yiyeceklerin kolaylıkla taşınabileceği, kap kacağın kolaylıkla geri götürülebileceği uzaklıkta ve genellikle tüm aile halkını içine alacak ve birkaç ekstra misafiri ağırlayabilecek büyüklükte bir oturma mekânı bulunur. Bu mekânın havadar ve ferah olması aranan özellikler arasında olduğundan, bahçeye yani çiçeklere, çalılara, ağaçlara ve bazen de bir su ögesine doğru geniş bir bakışım yaratılmıştır.

Bu mekânın zemini, kullanım yoğunluğu göz önüne alındığında minimum aşınma ve maksimum temizlik amacı ile genellikle taşla kaplanmıştır. Ancak bahçe sahibinin gelir düzeyine bağlı olarak zeminin sıkıştırılmış topraktan, mermere kadar geniş bir yelpaze çizdiği görülmüştür. Özellikle Batı bölgelerinde, Akdeniz kültürüne bağlı olarak

'hohla' da denilen siyah - beyaz 'çakıl mozaik' tekniği, bahçe girişlerinde, oturma mekânlarının zemininde ve avluların bütününde sıkça kullanılmıştır. Bu teknik, küçük, pürüzsüz ve oval, siyah - beyaz çakılların dikey olarak yanyana yerleştirilerek birarada kullanımına bağlı olarak, mekânda detay ölçeğinde bir tasarımı mümkün kılmaktadır. Zeminde yağmur veya yıkanma sonrası oluşabilecek göllenme problemi, suyun çakıl taşlarının arasından süzülebilmesi sayesinde doğal yollardan çözümlenmiştir.

Evin yanı başına yerleştirilen oturma mekânlarının üstü, sırtı ev duvarına verilen bir örtü ile kapatılarak havanın olumsuz koşulları indirgenmeye çalışılmıştır. Oturma mekânlarının üstünde çok sık görülen örtü elemanları çeşitli formlarda olabilir ancak bunlardan en sık rastlananları 'hayat' ve 'çardak' olarak adlandırılmıştır.

Hayatlar, iç mekân ile dış mekânın gerçek anlamda biraraya geldiği, 3 boyutlu ortamlar olup düşey yüzeylerin kapalılık derecesi 3'e kadar çıkabildiği için sadece ön tarafı bahçeye açılabilen oldukça korunaklı oturma mekânları olarak karşımıza çıkarlar. Eğer bu mekânlar sadece bir açık yatay yüzeye sahip ise 'eyvan' adını alırlar ki, bu Doğu Anadolu bahçelerinde daha gözde bir öge olarak gözlemlenir.

Çardakların ev duvarından bağımsız olarak tasarlanmış olanları da vardır. Oldukça hafif yapılar olarak karşımıza çıkan çardaklar, genelde ahşap malzemeden, büyüklüğüne göre 4 veya 6 ayak üzerine oturtulmuş dikdörtgen konstrüksiyonlar şeklindedirler. Daha sonraki yıllarda İtalyan etkisi ile 'pergola' olarak da anılmaya başlanmışlardır. Pergola kelimesi latince 'koruyucu saçak' anlamına gelmektedir ve bilinen ilk örneğin

tarihi İtalyan kayıtlarına 1645 yılında geçmiştir. Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü bölgelerde, belki de Antik Çağlardan kalma bir etki ile pergola ayaklarının taştan örülmüş olanlarına rastlanmaktadır ancak yatay taşıyıcılar yine ahşap olarak kalmakta ve böylece oturlan mekânın üstünde fazla bir ağırlığın oluşması engellenmektedir. Çardakların demirden yapılmış olanlarına da rastlanmıştır. Çardaklar, hemen her iklimde sarılıcı ve tırmanıcılar ile kaplanmışlardır. Bu tür bitkilerin en sık rastlanana asma (*Vitis vinifera*) dır. Yine fayda esasının devreye girmesi ile hem yaşanan mekânda gölge yaratılmak istenmiş, hem de bitkinin sunduğu yapraklardan ve meyvelerden tüketim amaçlı yararlanılmıştır. Ayrıca, havanın serinlemesi ile asmanın yapraklarını dökme özelliği, oturma mekânı ve ev girişinde güneş ışığının ısıtma gücünden de yararlanılmasını sağlamıştır.

Evden bağımsız birer birim olarak tasarlanan diğer oturma mekânları ise kameriyeler, gazebolar, pavyonlar, köşkler ve kasırlar altında yaratılmışlardır. Bu peyzaj donatı elemanlarının en belirgin özelliği, nispeten büyük bahçelerde kullanılan, müstakil donatı elemanları olmalarıdır. Bahçenin büyüklüğüne göre bunlara kısa veya uzunca bir yürüyüşten sonra ulaşılır. Donatının oturtulduğu mekân, alanın en havadar, en ferah, manzarası en güzel yeri olarak karşımıza çıkar. Sohbet, müzik üretme gibi sosyal aktiviteler yerine getirilirken geniş ve güzel bir bakışımın yaratılmış olması en çok aranan özelliklerdendir. Çevrede bol miktarda bitki bulunur.

Kameriye ve gazebolar birbirine çok benzer peyzaj donatı elemanlarıdır. Kameriye kelimesinin yunancadaki 'camara' kelimesinden geldiği kayıtlara geçmişse de, bazı kaynaklar bu kelimeyi farsçadaki

‘kamer’ ile ilişkilendirerek, bu mekânların geceleri mehtabı izlemek üzere ayışığında buluşmak amacı ile tasarlandıklarını belirtir. Hem kameriyeler, hem de gazeolar yükseltilmiş bir alan üzerine yuvarlak, dörtgen veya çokgen olarak oturtulmuşlardır. Bunun üzerinde genelde tamamiyle kapalı bir yüzeye sahip bir çatı bulunur ancak yan yüzeyler açıktır, öylece bahçe ile tam bir bütünlük sağlanmıştır. Bu mekânların ayak ve çatılarında kullanılmak üzere, sarılıcı ve tırmanıcılar yine popüler bitki çeşitleri olarak karşımıza çıkarlar ancak bu defa yasemin (*Jasminum sp.*), gül (*Rosa sp.*), klematis (*Clematis sp.*), hanımeli (*Lonicera sp.*) gibi, çiçekleri ve güzel kokusu ile ön plana çıkan türler tercih edilmiştir. ‘Gazebo’ kelimesi ise dilimize italyancadan geçmiş olmasına rağmen tarihteki ilk örneğinin ingilizce kayıtlarda var olduğu da belirtilmelidir.

Türk ev bahçelerinde yine bağımsız donatı elemanları olarak köşkler, kasır (veya kasrlar) ve pavyonlar kullanılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, sözkonusu bu kelimelerin kullanımında zaman içinde büyük değişiklikler olduğudur. Bu değişiklikler, etimolojik kullanımları içerdiği gibi, zaman içinde ifade ettikleri mimari objeler olarak da değişikliklere maruz kalmışlardır.

Köşk kelimesi, farsça olarak kayıtlara geçmiş olmasına rağmen bazı kaynaklar kelimenin asıl kökeninin türkçedeki ‘gölge’ kelimesi ile ilintili olduğunu belirtmişlerdir. Köşkerin ilk örnekleri Selçuklu Türkleri tarafından cami avlularında kullanılmış olduğundan bu hafif yapıların günümüzdeki şadırvanlarla ilişkili olması çok olasıdır. Ancak 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nda köşkerin, varlıklı kişilerin geniş bahçelerinde, evden tamamen bağımsız, hafif yapılar olarak kullanıldığını görüyoruz. Bu donatı elemanlarını aslında, bu aşamada,

oldukça zarif, konforlu ve hatta lüks çardaklar olarak ele almak yanlış olmayacaktır. Oldukça yükseltilmiş bir platform üzerine, ayaklar oturtularak kurulan bu köşkler, sağlam bir çatıya sahiplerdir ve düşey yüzeyleri tamamen açık kalacak şekilde tasarlanmışlardır; böylece içinde oturanlara 360 derecelik bir dış mekân bakış açısı sunarlar. Konforlu bir yerleşimin bahçe ile bütüleştiği bu mekânlarda, seyretme zevkini maksimuma çıkarmak amacı ile donatının içi ve çevresi zevkli bir şekilde tasarlandığı gibi mümkün olan yerlerde, bahçe duvarının üstünden kırlara ve özellikle de denize doğru bir bakışım yaratılmıştır. Mekânın amacı, doğa içinde sefa yaşamak olduğundan bu donatı elemanları ideal bir pasif rekreasyon alanları olarak sınıflandırılabilirler. Köşkün çatısı altında geçirilen zaman zarfında, günlük hava durumunun yaratabileceği olumsuz etkileri yumuşatmak amacıyla açık olarak tasarlanan yan yüzeyler, kafeslerle veya perdelerle kapatılabilecek duruma getirilmiştir. Zaman içinde halılarla, minderlerle ve diğer lüks eşyalarla dekore edilen bu peyzaj donatıları yavaş yavaş gerçek birer yerleşim mekânına dönüşmüş ve ortaya bugün kullandığımız anlamı ile bilinen, süslü evler formundaki köşkler çıkmıştır.

Bir peyzaj donatı elemanı olarak köşkler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki formları ile o kadar yaygın ve dikkat çekici bir konuma ulaşmışlardır ki, imparatorluğu ve özellikle İstanbul'u çeşitli nedenlerden ziyaret eden yabancılar bu kültürü benimseyip, Batı Avrupa'ya kadar taşımışlar, böylece bu kelimenin fransızca, almanca ve portekizce gibi dillere 'kiosk' olarak geçmesine neden olmuşlardır. Daha sonraları, 18. yüzyıldan itibaren, bu donatının Avrupa bahçelerinin önemli bir peyzaj ögesi haline geldiği görmekteyiz. Öyleki bu elemanlar

gazeboların ve camdan seraların atası olarak kayıtlara geçmeyi başarmışlardır.

Fransa’da yine 18. yüzyılda, ana binadan bağımsız olarak ortaya çıkan, müstakil bahçe yapıları ‘pavyon’ (pavillion ya da pavilion) olarak adlandırılmıştır. Manzaraya hakimiyet ve sefanın amaçlandığı bu mekânlar, gerek kullanım yönünden, gerekse mimari yönden Türk kültüründeki bahçe köşkleri ile büyük bir benzerlik taşırlar. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, pavyonların kronolojik olarak, köşklere çok daha sonra ortaya çıkmış olduğudur. Yine zaman içinde etimolojik ve buna bağlı mimari değişimler ile pavyon kelimesi türkçeye kavramsal olarak geri gelmiş; tıpkı fuar örneklerinde görülüşü gibi, yeşil bir alan içinde birbirinden bağımsız hafif yapıları temsil edecek şekilde, dilimize yerleşmiştir.

Pavyonlar, Fransız bahçe kültüründe belirmeye başlamadan yaklaşık 1800 yıl önce, kökeni milattan önceye dayanan zamanlarda, Çin hanedanlarında askeri birliklerin durup dinlenebilecekleri hafif barınaklar olarak tasarlanmışlardır. Ancak zaman içinde bu yapılar, varlıklı kişilerin bahçelerinde, manzarayı seyretme amaçlı kurulmuş peyzaj donatı elemanları olarak belirmeye başlamıştır. Bu elemanın Türk bahçe kültüründe ortaya çıkışı, Doğu Çin’den yola çıkan Orta Asya’lı göçebe Türkler sayesinde gerçekleşmiş olabilir.

Şekil 5.1. Bitkilerle çevrili bir yaşam mekânı (Anonim)

5.1.1.2. Su Öğeleri

Oturma mekân ve birimlerinden sonra, Türk ev bahçelerinin en vazgeçilmez öğesi, su motif ve yüzeyleri olarak karşımıza çıkar. Su öğeleri, iklime ve bahçe sahibinin sosyo-ekonomik geçmişine göre, ortasında kaskatlı fiskiyesi olan mermer bir süs havuzundan, içi durgun su dolu taştan bir yalağa kadar çeşitlilik gösterebilmektedir. Türk ev bahçesinde var olan yararlılık prensibi tündengelim mantığı ile bütünün parçalarına kadar indirgenmiş ve böylece bahçeyi oluşturan öğelerde de bu yararlılık faktörü aranan bir kriter olmuştur. Buna bağlı olarak su öğesi, sadece estetik değerleri ile karşımıza çıkmaz, aksine su öğesinin fayda derecesi görselliğinden önce gelmektedir. Güzellik faktörü ise ekonomik refah yükseldikçe devreye giren bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine de bahçe içindeki hemen her çeşit su yüzeyinin, görsel,

işitsel, dokunsal ve psikolojik olduğu kadar iklimik ve ekolojik işlevleri de kesinlikle göz ardı edilmemesi gereken faktörlerdir.

Kuşkusuz suyun en büyük değeri, bulunduğu mekâna hayat sunması ile ilintilidir. Suyun canlı tutma özelliği, en basiti ile fizyolojik bir ihtiyaç olarak başlar. Bir mekândaki insanların, bitkilerin ve hayvanların biyolojik olarak düzenli su gereksinimleri vardır, hayat buna bağlıdır. Bu durumda, o veya bu formda, sürekli bir su kaynağının yaşanan ortamın yakınlarında bulundurulması şarttır. Bu durum sıcaklığın çok yükselebildiği coğrafik bölgelerde daha da vazgeçilmez bir ihtiyaç halini alır. Ancak söz konusu bu bölgelerde, buharlaşmanın devreye girmesi ile su yüzeyinin kontrol altına alınması gerekmektedir.

Söz konusu bu durum, suyu sadece toprağın derinlerden çıkarmaya yaramakla kalmayıp ayrıca onu serin ve temiz tutan kuyular sayesinde gerçekleştirilmiştir. Yere metrelerce derinlikte oyulan bu su dolu çukurlar etrafına, doğal taştan dairesel duvarlar örülmüş, bu duvarlar ‘kuyu bileziği’ adı ile de anılmışlardır. Söz konusu bu duvarların yüksekliği bel hizasında tutularak, suyu çıkarırken içine düşme tehlikesi mümkün olduğu kadar indirgenmiştir. Kuyu ögesinin vazgeçilmez düzeneği ise çıkırıklardır. İnsan gücü ile çalıştırılan ve ucunda bir taşıyıcının bulunduğu ipi veya urganı bir silindir etrafına sarmaya yarayan çıkırıkların çalıştırılmaları esnasında ortaya çıkan gıcırta, işitsel duyunun devreye girmesi olarak da ele alınabilir. Kuyu üzerindeki açıklık ya tahta bir kapakla direk olarak örtülmüş ya da ayaklar üzerine yerleştirilmiş küçük bir çatı örülerek yine güvenlik ve sağlık faktörleri ön plana çıkarılmıştır.

Türk bahçelerinde buharlaşma faktörü, ustaca, insanın lehine çevrilmiştir. Bunun en güzel örneği ‘selsal’ düzeneğinde karşımıza çıkar. Günümüz toplu kullanım mekânlarında paslanmaz çelik bir yüzeyden veya granit taşlarla örülmüş bir duvardan dağıtılarak aşağıya doğru akıtılan su ögesi olarak karşımıza çıkan selsal, Osmanlı döneminde mermerden hazırlanan düz, geniş tekneler ya da salları üzerine oyularak verilen dokular yardımı ile, üzerinden akıtılan suyun yerçekiminin etkisi ile dağılarak aşağıya doğru süzülmesi, böylece buharlaşma yüzeyinin genişletilmesi ve buna bağlı olarak mekânda serin bir iklim yaratılması prensibine dayanmaktadır. Bu su ögesinin dokusal ölçekte sunduğu görsel hareketlilik, zarif veya mutedil bir tasarımı tercih edenler için uygundur. Geniş bir yüzeyden süzülen su, hem rahatlatıcı bir etkiye sahiptir, hem de mekâna bir ışıltı katmaya da yardımcı olur. Ayrıca selsalın düşey düzlemde yerleştirilen bir su elemanı olması, mekânın idareli kullanılmayı gerektirdiği durumlarda ideal bir çözüm yolu oluşturmaktadır.

Daha sık rastlanan diğer bir su ögesi ise ‘selsebil’dir. Tıpkı selsalda olduğu gibi düşey düzleminin yataya ağır bastığı selsebillerde, selsallarda bulunan doku yerini, istiridye kabuğu veya yaprak şeklindeki yuvarlak formlara sahip çanaklara bırakır. Bu çanaklar düşey yüzeyde yatay olarak, kenarları düzlemsel olarak birbirlerini kesecek şekilde yerleştirilirler ki en üst çanakta bulunan su, çanak dolduktan sonra taşınarak dökülerek önce daha aşağıdaki çanaklara, sonra da en altta bulunan yalağa kadar ulaşabilsin. Yerleştirilen çanak sayıları ile İslam Tasavvuf felsefesine göndermeler yapıldığı görülmüştür. Ancak her ögede olduğu gibi, bu çanakların da işlevsel görevleri bulunmaktadır. Bu görevlerden ilki, su sesine verilen önemde yatmaktadır. Suyun çok miktarlarda

dökülmesi ile yaratılan çağlayan sesi, müzikal bir mekânın elde edilmesine yardımcı olmaktadır. Su kenarında yapılan özel konuşmalar ise yine suyun sesi yardımı ile bastırılmakta ve istenmeyen kulak misafirlerine engel oluşturmaktadır. Ayrıca, selsebilde bulunan çanaklar, yörede bulunan kuşların yıkanma ve su içme ihtiyaçlarını gidermelerine yardımcı olarak doğal hayatın korunmasına da katkıda bulunurlar.

Türk ev bahçelerinde yine çok sık görülen diğer bir su elemanı da 'fıskiyeli süs havuzları'dır. Bu havuzlar önceleri genelde kare, dikdörtgen formlarında ortaya çıkmışlar, altıgen ve sekizgen gibi çokgen şekiller ise işçiliğin ve maliyetin daha yüksek olması sebebi ile, varlıklı kişilerin bahçelerinde daha sık hayata geçirilmişlerdir. Sözkonusu bu süs havuzlarının derinliği genellikle 1 metre, kapladıkları alan ise 4-6 metrekare civarında karşımız çıkar. Yani ölçekte bir mütevazılık vardır. Bir yaşama mekânı olan bahçede çekici bir odak noktası yaratılmaya çalışılmış ancak düşey ve yatay ölçülerde abartıdan kaçınılmıştır. Zaten yüzme eylemi Türk bahçelerinde gerçekleştirilen bir aktivite olarak kayıtlara geçmediğinden dolayı, havuzun derin olması da gereksizdir. Ögenin yatay olarak kapladığı alan ise yine havuzun yüzme değil görsel amaçlı kullanılıyor olması ve normal bir bahçenin çok büyük olmamasına bağlı olarak toprak alana duyulan ihtiyaç olması gibi sebeplerden olduğu kadar, tüketilen su miktarını arttırmamak adına da mütevazı tutulmaya çalışılmıştır.

Havuz yapımında kullanılan malzeme, su yüzeyi dışına kalan parçalarda, pürüzsüzlüğü ile ön plana çıkan mermerdir. Mermerin cinsi ise kullanıldığı bölgeye ve sağlanabilirlik durumuna göre değişmektedir.

18. yüzyıldan sonra devreye giren Rönesans etkileri ile İstanbul ve çevresinde inşa edilen havuzlar, daha organik formlar kazanmaya ve yüzey olarak da genişlemeye başlamışlardır. Ancak bu durumun Anadolu'nun içlerine kadar işlemiş olması beklenmemelidir.

Türk bahçelerinde kullanılmış ve kökeni Hititler kadar gittiği söylenen diğer bir ilginç su elemanı da 'yılankavi suyolu' olarak da adlandırılmış olan 'dönerce'lerdir. Selsalda olduğu gibi yine taştan, düz, dikdörtgen bir tekke üzerine oyularak hazırlanan bu öge, bu sefer düşey değil yatay olarak yere, neredeyse döşemenin bir parçası olarak yerleştirilir. Dönercenin en ilginç yanı, birbirine ters yönde dönen iki helezonun zekice iç içe yerleştirilmesi, böylece bir taraftan içeri verilen suyun döne döne ilerleyerek diğer taraftan taşmadan çıkıp akmasının sağlanabilmesidir. Suyun bu düzenek içinde çizdiği yolu izlemek, gözleri düzenli olarak meşgul kılmış ve zihinsel bir dinginlik sağlanmasına yardımcı olmuştur.

Bahçe sahibinin sosyo-ekonomik durumundan etkilenilmeksizin hemen her Türk bahçesinde kendini gösteren tek donatı elemanı belki de çeşmelerdir. Oturma mekânının hemen yanına veya ev girişine yakın, genelde arkası bir duvara verilerek en fazla 1 metre yüksekliğe yerleştirilen çeşmelerin altında, harcanan suyu tutmak ve başka amaçlar için yeniden kullanmak adına taştan oyulmuş bir yalak veya kurna bulunur. Dikdörtgen prizma şeklindeki yalakların uzunluğu 1 metreyi geçmezken, kurnalar daha küçük ve yuvarlak olurlar. Bu tür çeşmeler işlevsellikleri ile ön plana çıkarak el-yüz yıkama, bitkileri sulama, serinleme, sebze-meyve yıkama, gıda maddelerini soğutma amaçları ile

kullanılmışlardır. Çeşme çevresindeki zemin, çamurlaşmayı engellemek amacıyla doğal taşlarla kaplanmıştır.

Daha sonraki yüzyıllarda Anadolu’da zaten çok zengin bir şekilde var olan su elemanı çeşitliliğine Batı Avrupa ile artan temastan dolayı yeni formlar eklenmeye veya var olan öğeler dönüştürülmeye başlanmıştır. Böylece özellikle İstanbul’da, varlıklı şahısların bahçelerinde ‘nymphaeum’ların, ‘grotto’ların, büyük havuzların ve doğal görünümlü yapay göllerin ortaya çıktığı görülmüştür.

Peyzaj mimarlığındaki kullanımını küçük ölçek bazında ele aldığımızda, bahçe gibi bir mekânda doğal bir mağaraya sahip olmak çok nadir görülebilecek bir durum olduğundan Romantizm etkisi ile bahçenin bir köşesine yapay mağaralar inşa edilmiş, içleri midye kabukları ve bitkiler ile süslenmiş ve ‘grotto’ ismiyle anılmışlardır.

İnançlara göre ‘nymphaeum’lar aslında, yerel ‘nymph’lerin habitatları olan doğal mağaralar yani grottolardır. Bunlar bazen Pamphilia şehri Side’de olduğu gibi su sağlama noktaları olarak da yerleştirilmişlerdir (Vikipedi Özgür Ansiklopedi, <http://en.wikipedia.org>; 17.05.07). Belki de buna bağlı olarak Türk ev bahçelerindeki kullanımları, içlerinde nilüfer (*Nymphaea sp.*) bulunan su öğeleri şeklinde biçimlenmiştir.

5.1.1.3. Duvarlar

Türk ev bahçelerinde, alanın büyüklüğü ve sahibinin statüsü ne olursa olsun bahçeyi çevreleyen, onun sınırlarını belirten bir duvar öğesi vardır. Ancak bu duvar öğesi bölgelere, bahçe sahibinin ekonomik

refahına, bahçenin konumu ve büyüklüğüne göre çeşitlilik göstermektedir.

Pek çok kaynakta duvar ögesinin İslama bağlı bir mahremiyetten doğduğu tezi savunulmuştur. Bu, tartışmaya oldukça açık bir konudur, doğruluğu konusundaki çelişkiler ise şu şekilde açıklanabilir:

Bulunulan coğrafi bölgeye ve iklime bağlı olarak, sıcak, kuru ve denizden uzak bölgelerde bahçeler, yaklaşık 2 m yüksekliğindeki duvarlarla çevrilmişlerdir. Bu durum özellikle bahçelerin oldukça küçük ve yanyana olduğu durumlarda mahremiyeti sağlamak ve mülkiyeti belirlemek amacı ile bir çözüm yolu olarak karşımıza çıkmıştır. Buradaki mahremiyetin İslamla bir ilgisi yoktur, genel insan psikolojisine dayalı ihtiyaçlardan ortaya çıkmıştır. İnsanlar sürekli yaşadıkları bir mekân kullanırlarken izlenmekten veya başkalarını rahatsız etmekten hoşlanmazlar. Bu durumda duvarlar görsel olduğu kadar işitsel bir perde görevini de görürler.

Çok daha yüksek duvarlara imparatorluk bahçelerinde de rastlanmaktadır. Amaç ise mahremiyeti sağlamaktan çok, güvenlik ve sahiplenme olarak karşımıza çıkar. İmparatorluk bahçeleri, duvarlar çok yüksek olmadan da mahremiyetin sağlanabileceği kadar geniş bahçelerdir. Burada duvarların asıl amacı statü ve gücü daha belirgin hale getirmek halk ile sultan arasına simgesel bir sınır çekmektir. Bu bahçelerin çoğunun, en azından ayın belli günlerinde halka tamamen açıldığını da göz önüne alınırsa duvarların varlığının mahremiyetle o kadar da ilintili olmadığını görülecektir.

Türkiye sınırları içinde kalan ve hıristiyan dinine inanan Levantenlerin bahçeleri incelendiğinde de duvarların yüksek ve tek parça öğeler olarak karşımıza çıktığını görülmektedir. Bu durum da ayrıca yüksek duvar olgusunun İslam ile ilişkilendirilemeyeceğini açıkça göstermektedir.

Aslında duvarları hıristiyan kültürü ile özdeşleştirmek yanlış olmayacaktır, ne de olsa eski Bizans şehirlerine bakıldığında insanların hayatlarını sürekli sur duvarları içinde geçirmiş oldukları görülür. Türkler ise bu tür sınırlamalardan hoşlanmamışlar ve belki de Orta Asya'dan, oranın uçsuz bucaksız topraklarında yaşadıkları özgürlük ve açıklık ilkelerinin beraberlerinde getirmişlerdir.

Bahçe duvarları manzaraya bakan noktalarda mümkün olduğu kadar alçak tutulmuş, bu şekilde doğal peyzaj ile tasarlanmış olan arasında bir ayırım yapılmaktan kaçınılmıştır. Benzer amaca hizmetle orta ve büyük boy ev bahçelerinde iç (bahçe) ve dış mekânı (sokak) birleştirmek, ferahlık ve saydamlık yaratmak adına bahçe duvarlarına pencereler açılmış ancak bu pencereler sağlam demir parmaklıklarla örülmüşlerdir. Bu parmaklıklı açıklıklar, manzara sunma özellikleri nedeni ile 'belvedere' olarak da adlandırılmışlardır.

Duvarlar o zamanki malzeme olanaklarına da bağlı olarak doğal taştan örülüp bırakılmışlar, duvarın oturma mekânına çok yakın olması durumunda veya varlıklı kişilerin bahçelerinde bu duvarlar ilkel bir tür siva ile kaplanmışlardır. Duvarların üzerinde genelde kiremitten, duvarın genişliğine bağlı olarak tek veya çift tarafa eğimli duvar şapkasının yerleştirilmiş olduğu görülür.

Yüksek duvarlara sahip bahçelerde mekâna giriş genelde, yine yüksek, genelde çift kanatlı ahşap kapılar yardımı ile sağlanmaktadır. Bu bahçe kapıları, ya bahçe duvarı ile aynı yükseklikte olmaktadır ya da duvarın çok daha yüksek olduğu durumlarda çift kanatlı kapı üzerine taştan bir kiriş atılarak bunun üzerine yine kiremitten küçük bir çatı oturtulmaktadır. Bu yöntem, mekânı ve girişi vurgulamaya yardımcı olduğu gibi, kapı ağzında bekleyene de az da olsa bir korunak oluşturur.

Bahçe duvarlarının alçak olduğu durumlarda ise bahçe kapıları, tek veya çift kanatlı olarak genelde yine bahçe duvarı ile aynı hizada ancak ahşap yerine demir parmaklık gibi daha saydam malzemeler kullanılarak oluşturulmuşlardır.

Yükseklikleri ne olursa olsun bahçe duvarları üzerinde yasemin (*Jasminum sp.*) ve hanımeli (*Lonicera sp.*) gibi hoş kokulu ve çiçekli sarılıcı ve tırmanıcıların kullanılması, bunların çok doğal formlarda sarkma ve taşma yapıları esastır.

5.1.1.4. Setler/Sekiler/Teraslar

Türk ev bahçelerinde set olgusu bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar gerek meyve - sebze yetiştirirlerken, gerekse oturup içinde buldukları peyzajın zevkini çıkarırlarken içgüdüsel olarak ayaklarının altındaki toprağın sağlamlığını istemişler ve ayrıca geniş ve düz olmasını da mantıklı bulmuşlardır. Eğimin doğal olarak bulunduğu alanlarda yer kazanmak adına, ufak çaplı kazma ve doldurma eylemleri ile sofalar, sekiler, teraslar yaratmışlardır. Toprağı tutmak için oluşturdukları istinad duvarlarını doğal taşlarla örmüşlerdir. Bu duvarlar

normalde, tuttıkları toprak ile aynı hizzada bitirilmiş, daha yukarı doğru bir yükselme yapmamışlardır. İstinad boyunca, büyük olasılıkla örülen duvarın köklerin baskısı ile yıkılmasını engellemek adına bitkilendirme yapılmaktan kaçınılmış ve böylece ağaçlar daha içeriye doğru dikilmişlerdir.

Ancak 18. yüzyılda İstanbul'daki zenginlerin bahçelerinde fıstık çamlarının (*Pinus pinea*) istinad duvarları boyunca uygulandığı ve yine bu duvar kenarlarına süslü parmaklılar çekildiği kayıtlara geçmişse de bu durum gösterişe bağlı geçici moda akımlarına bağlı olarak ortaya çıktığından, Türk ev bahçelerinin genel özelliklerinden sayılamaz.

5.1.1.5. Akslar

Özgün Türk ev bahçelerde çok belirgin bir aks kavramı yoktur. Bunun arkasında birkaç neden yatar. Öncelikle, bahçenin bariz bir aksa veya akslara sahip olabilmesi için, geniş bir mekâna yayılan pek çok kullanım alanının bulunması gerekmektedir. Oysa halka ait ev bahçeleri çok büyük olmadıkları gibi, herşeyin el altında olması istenmiş böylece oturma alanı, sebze bahçesi, su ögesi gibi kullanım alanları arasında fazla mesafe yaratılmadan, bu öğelerin organik bir bağ ile ilişkilendirilmeleri uygun görülmüştür. Mekânlar arasında amorf geçişler vardır, keskin hatlardan, katı sınırlamalardan şiddetle kaçınılmıştır.

Bahçe içinde bulunan yürüyüş yolları ya da patikalar, kullanım alanları arasında doğal olarak şekillenmişlerdir. Geniş ve sert yüzeyler kullanılarak, katı kurallara bağlı bir yürüyüş eylemi gerçekleştirilecek mekânlar yaratılmak istenmemiştir. Takip edilmesi gereken rota belirgin

ama zorlayıcı değildir. Yumuşak geçişler var olan elemanlar etrafında, tıpkı doğal bir patikanın oluşumu gibi kendiliğinden ortaya çıkmıştır, ancak mümkün olan en kısa mesafenin yaratılması da ana esaslardandır. Çünkü bahçe, rekreasyon amaçlı olduğu kadar çalışma merkezlidir de, böylece mekânlar veya eylemler arasında vakit kaybetmek istenilmemiştir.

Mimari elemanlara paralellik veya diklik temel alınarak, görsel amaçlarla yaratılan akslar, özel ölçümleri ve uygulamaları içeren tasarımları gerektirdiği ve sonuç ürün yapay ve fazla kontrollü bir görüntü sunduğu için Türk bahçe kavramına uygun oluşumlar değildir.

Bu özelliği ile geç dönem İtalyan ve özellikle Fransız bahçelerinden dramatik şekilde ayrılan Türk bahçeleri, İngiliz bahçe tarzı ile daha büyük bir paralellik taşıyarak, doğal peyzajın doğal olarak tasarlanması olarak ele alınabilirler.

5.1.1.6. Bahçe Aksesuarları

Detaya verilen önemin artması ile gündeme gelen aksesuar kullanımına Türk bahçelerinde de rastlanır. Burada kullanılan objeler sadece estetik amaçlarla kullanılmış olan içi renkli su dolu cam kaplar olduğu gibi, işlevselliğin yine devreye girmesi ile kuş kafeslerinden, kandillere ve fenerlere kadar hem görsel, hem de işitsel olarak zenginlik sağlayan nesnelere kadar karşımıza çıkarlar.

Türk ev bahçelerinde, özellikle pencere veya oturma mekânları yanındaki saksılarda kullanılmış olan oldukça ilginç bir aksesuar vardır. Bu satın alınıp yerleştirilen bir nesne olmayıp, evin hanımı tarafından

yaratılan, ‘toprağa saplanmış bir sopaya takılı, içi boş bir yumurta kabuğu’dur. Bu objenin yaratılışı arkasındaki neden tam olarak açıklığa kavuşmuş değilse de, nazara karşı yapıldığı söylenmiş bu hareketin arkasında, toprağı kalsiyum açısından zenginleştirmek gibi bir sebep yatıyor olabilir. Belki de bu davranışın kökeninde aslında ilkbaharın başlangıcını kutlamak için ortaya çıkmış bir ritüel olan ve metamorfozu simgeleyen paskalya yumurtaları yatmaktadır.

5.1.1.7. Canlı Donatı Elemanı Olarak Bitkiler

Türk ev bahçelerinde canlı donatı elemanlarının kullanımı incelendiğinde elde edilecek belki de en çarpıcı sonuç, bitkilerin türü ne olursa olsun bireysel olarak kullanımının çok yaygın olduğu idir. Bitkiler birbirlerine çok bitişik dikilmemişler, sanki her bir birey için nefes alabilecekleri ferah bir alan yaratılmak istenmiştir.

Türk kültüründe ağaçların her zaman özel bir yeri olmuştur; doğu çınarı (*Platanus orientalis*) gibi görkemli büyüklüklere ulaşan türler geniş bahçelerde tercih sebebi olarak saygı ile korunur ve bakılırlarken, daha küçük halk bahçelerinde ağaçların kesinlikle birden çok amaca hizmet edebiliyor olması o tür için ana tercih sebebi olmuştur. Elbette her ağaç türünün birden çok fonksiyonu vardır ancak küçük ev bahçelerinde aranan özellik, ağacın bariz bir ekonomik getirisinin olmasıdır. Buna bağlı olarak örneğin dut (*Morus sp.*), bütün ekolojik fonksiyonları bir yana, mevsime bağlı olarak hem gölge yapma özelliği, hem güneş ışığına izin vermesi, hem ürettiği meyveleri, hem de yapraklarının ipek böceği yetiştiriciliğinde kullanılabilmesi nedenleri ile sık kullanılmış bir tür olarak karşımıza çıkmıştır. Yine benzer sebeplerden erik (*Prunus*

domestica), badem (*Prunus amygdalus*), kayısı (*Prunus armenaica*), şeftali (*Prunus persica*), kiraz (*Prunus avium*), nar (*Punica granatum*) ve 18. yüzyılda ülkeye giren yenedünya ağaçları (*Eriobotrya japonica*), çiçeklerinin güzelliği bir yana meyve üretebilme özellikleri sayesinde, çok yer kaplamayan türler olarak popülerliklerini korumuşlardır. Bu türler, çok fazla büyümelerine bağlı olarak bahçelere birden fazla dikilebilmişlerdir ancak ceviz (*Juglans nigra*) gibi iri ve uzun ömürlü türler genelde, mekân yaratıcı soliter öğeler olarak yerlerini almışlardır. Meyve ağaçları dönemde Türk ev bahçelerinin vazgeçilmez öğelerinden biri olmuştur.

Ağaçların sıralar veya gruplar halinde kullanımı çok rastlanan bir durum değildir. Özellikle sıralar halinde ağaç kullanımı ancak, takip edilecek mimari bir form veya eleman varsa ortaya çıkan bir özellik olduğundan küçük halk bahçeleri yerine, büyük imparatorluk bahçelerinde uzunca bir yola veya duvara paralel olarak veya özellikle 18. yüzyıldan sonra, setli bahçelerde set veya teras kenarlarını takip edecek şekilde kullanılmışlardır.

Duvar kenarı ağaçları olarak servi (*Cupressus sempervirens*) gibi derli toplu, herdem yeşil türler tercih edilirken, yol boyu ağaçlandırmalarında çınar (*Platanus orientalis*), teras boyu ağaçlandırmalarında fıstık çamları (*Pinus pinea*) ve akar su kenarı ağaçlandırmalarında ise kavaklara (*Populus sp.*) sık rastlanmıştır.

Türk ev bahçelerinde hiç bir kurala düzenli olarak uyulmaksızın, her büyüklükteki mekâna, sadece estetik amaçlarla dikilen bir ağaç türü olarak serviler (*Cupressus sempervirens*) çıkar karşımıza. Günümüz

mezarlıklarındaki kullanımından çok bağımsız olarak, uzun kompakt formları ile Selçuklulardan başlamak üzere, özellikle Osmanlı şehir silüetinin vaz geçilmez bir parçası olmuştur serviler. Sütun gibi formları bu bitkilerin birer nirengi noktası olarak kullanılmalarına yol açmıştır. Koyu renkleri, damla şeklindeki herdem yeşil formları ile gerçek birer mimari bitki olan serviler, uzun boyları sayesinde gotik bir inançla, tanrıya yakınlığı simgelemiş, bahçede mistik öğeler olarak kendilerini göstermişlerdir. Yumuşak bir esintinin ardından bıraktıkları koku ve ses ise, insan duyularını harekete geçirme açısından etkili olmuştur.

Tarih boyunca Türk ev bahçelerindeki ağaç kullanımına bakıldığında dikkat çeken diğer bir özellik, dalları aşağı kadar uzanan ağaç türlerinin popüler olmadığıdır. Buna bağlı olarak ya dalları doğal olarak yükselen türler, ya da yere yakın olan dalları budanabilen türler tercih sebebi olmuştur. Böylece ladin (*Picea sp.*) gibi konik mimari formları olan iğne yapraklı türlerin yerine fıstık çamı (*Pinus pinea*) gibi düz bir gözde üzerinde taç oluşturan türler kullanılmıştır. Ladin kullanımının 18. yüzyıl civarında yine soyluların büyük bahçelerinde Fransız tarzı katı ve disiplinli tasarımlarla devreye girdiği göz önüne alınır ve bu tür bitkilerin iklimik ihtiyaçlarının da ne kadar spesifik olduğu düşünülürse Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü bölgelerde kullanımlarının var olmama nedeni açıkça anlaşılacaktır.

Öte yandan daha esnek bir tepe formuna ve ekolojik isteklere sahip oldukları için sedir türlerinin kullanımı daha yaygındır.

Yine fayda esasına dayalı olarak, defne (*Laurus nobilis*) ve ihlamur (*Tilia sp.*) ağaçları, yaprak ve çiçeklerinin aromatik kokuları nedeni ile tüketim amaçlı kullanılmışlardır.

Türk ev bahçelerinde çalı kullanımının çok yaygın olmadığı iddia edilebilir. Bunun arkasındaki nedenlerden biri, daha önce de belirtildiği gibi bitkilerin bireysel kullanımına bağlı olarak, çoklu ögelere sahip kompozisyonlardan kaçınılmış olmasına bağlanabilir. Böylece ağaç - çalı birlikteliğinden oluşan tasarımlar görüntüden uzak bırakılmıştır. Çalıların kullanılmamasındaki diğer bir neden, bu tür bitkilerin bahçeye görsel bir güzellik dışında hemen hiçbir şey katmamasıdır. Çalılar yere yakın olma özellikleri nedeni ile bahçede belli bir alan kaplarlar ve belirgin bir meyve üretimleri de yoktur. Günümüzdeki kullanımlarına bakıldığında bile çalıların ana amaçlarının alanı doldurmak olduğu söylenebilir. Oysa o günlerde bahçeyi doldurmak için bitkilendirme yapılması tamamen savurganlıktır, ne toprak, ne su bu şekilde harcanmalıdır. Ayrıca günümüz Türk bahçelerindeki çalı türleri genel olarak gözden geçirildiğinde yaygın olarak kullanılan türlerin gerçekten pek çoğunun Orta ve Güney Amerika'dan getirilmiş olduğu görülecektir. Sözkonusu olan bu türlerin Selçuklulardaki kullanımının imkansız, Osmanlıdakinin ise çok zayıf bir ihtimal olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Bu sebeplerden dolayı geriye bir tek ortanca (*Hydrangea sp.*) ya da orman gülü (*Rhododendron sp.*) gibi çok çekici çiçekleri olan türlerin kullanımı kalmıştır; bu türler de iklimik isteklerine bağlı olarak ülkenin ancak kuzey kesimlerinde kullanılabilmişlerdir.

Mevsimlik bitkiler, Türk bahçelerinin en vazgeçilmez canlı donatı elemanlarından. Çarpıcı güzellikte çiçekleri olan mevsimlikler, oturma

mekân ve birimlerinin etrafında yoğun olarak kullanılmışlardır. Bu çiçekli bitkilerin çoğu perennial geofitlerdendir; mevsimi geldiğinde bitki toprağın üzerinde beliriverir; böylece her yıl yeniden bitkilendirme yapılmasına gerek kalınmaz. Bu sürpriz yapma özellikleri ile soğanlı, yumrulu, rizomlu bitkiler bahçeye ayrı bir özellik katmışlardır. Alanda kullanılan diğer çiçekler, genelde rahat tohum bağlayan ve çimlenme enerjileri yüksek olan tek ve çift yıllık türlerdir, böylece tıpkı geofitler gibi bir sonraki sene bahçeyi güzellikleri ile yeniden donatacaklardır.

Mevsimlik veya çiçekli bitkilerin kullanımında dikkat edilmesi gereken nokta, aynı tür bitkilerin tarhlara birarada dikilmesi ile oluşturulan aynı renk ve dokudaki bitkilendirmelerin, farklı türlerin birarada dikilmesi ile oluşturulan kompozisyonlardan çok daha fazla tercih görmüş bir tasarım şekli olduğudur. Saksı kullanımlarında izlenen yol da budur, şekli uygun olan her kap saksı olarak kullanıldığı gibi, farklı türden bitkilerin beraber dikilmesi izlenen bir yöntem olmamıştır.

Türk ev bahçelerinde yer örtücü bitkilerin, özellikle de çim yüzeylerin popülerliği yoktur. Bu durumu en basit örneği ile iklimsel zorluklara bağlanabilir. Çim, hem uygulaması hem de maliyeti yüksek bir yüzey olarak karşımıza çıktığından özellikle batı bölgelerimizde yerini doğal taş döşemeye veya sıkıştırılmış toprağa bırakmıştır. Öte yandan yer örtücülere ayrılmış mekânların fiziksel baskıya fazla dayanıklı olmamaları nedeni ile bu tür alanlar kullanım dışı kalmakta ve bahçe içinde alan kaybına neden olmaktadır.

Türk ev bahçelerinde, hem bu bahçelerin bünyelerinde bulundurdukları meyve ağaçlarının çiçek açması, hem de mevsimlik

çiçeklerin ilkbaharda belirmesi ile mekâna canlı ve farklı renkler katılmıştır ancak yılın geri kalan zamanlarında ağaç yapraklarının yeşili ve yerörtücülerin kullanılmamasına bağlı olarak toprağın kahverengisi bahçenin baskın renkleri olarak karşımıza çıkar. Bu renk sadeliği ve uyumu bahçelere mütevazı bir hava katmaktadır.

5.1.1.8. Canlı Donatı Elemanları Olarak Hayvanlar

Türk ev bahçeleri denilince akla gelen tek canlı türü bitkiler olmamalıdır, nitekim bazı hayvan türleri de bu bahçelerin vazgeçilmez elemanları olarak karşımıza çıkarlar. Hayvanların bahçe içinde kullanımlarının en büyük nedeni Türk bahçelerinin olmazsa olmaz 'işlevsellik' özelliği ile direkt ilgili olduğundan sözkonusu bu canlıların başında, aileye sağladıkları ekonomik getirinin kesinlikle göz ardı edilemeyeceği kümes hayvanları bulunur.

Kümes hayvanları arasında en popüler olanları kuşkusuz tavuk ve horozdur. Horoz, sadece üremede üstlendiği rol ile değil aynı zamanda sabahları ötme özelliği ile de bahçelerin işlevsel bir türü olarak yerini alırken pek çok horoz türü gösterişli tüyleri nedeniyle bahçelerde bir aksesuar görevi de görmüşlerdir.

Şekil 5.2. Bahçelerden bir çift süs tavuk ve horozu (Özgün)

Tavuklar ise hem hergün taze yumurta üretme, hem civciv çıkarma, hem de gerektiğinde yemeklik et sağlama özellikleri ile ev bahçelerinde önemli bir yer alırlar.

Tavuk ve horoz, yeri eşeleme huyları ile toprağı kabartmakta ve böcekleri, solucanları vs. yeme özellikleri ile mekânîk bir haşerat kontrolü sağlamaktadırlar.

Biraz daha büyük ev bahçelerinde, özellikle de basit bir su birikintisinin çevrede bulunduğu durumlarda, tavuk ve horozu ek olarak, ördek ve kaz türleri de yukarıda bahsi geçen nedenlere ek olarak bir de tüylerinin dolgu malzemesi olarak kullanılabilmesi özellikleriyle de mekândaki yerlerini alırlar.

Tavşanlar yine et ve kürk üretme özellikleriyle popüler olmuşlar, sevimlilikleri ve yumuşak tüyleriyle de aile halkının ilgisini çekip, dokunsal duyuyu harekete geçirmişlerdir.

Kediler, Türk ev ve bahçelerinin zarif ve güçlü hayvanları olarak karşımıza çıkar; sevilme ve mırıldanma eylemi ile insan üzerinde yarattıkları sakinleştirici etki bir yana, çevrede bulunan böcek, yılan, fare gibi zararlı olabilecek hayvanları bertaraf etme özellikleri ile de yüzyıllar boyunca aranan canlılar olarak yerlerinin alırlar.

Şekil 5.3. Kedi ve sıklamenli bir bahçe (Özgün)

Biraz daha büyük bahçelerde keçilere yer ayrılmış; hayvanın süt üretme özelliğinden yararlanıldığı gibi, beslenmesi evden çıkan organik atıklarla sağlanarak, mekânda çevre dostu sürdürülebilir bir döngü yaratılmıştır.

Çok daha büyük bahçelere göz attığımızda binek hayvanlarının da resme girmeye başladığını görmekteyiz. Eşekler hiç yorulmadan yük taşıma özellikleri ile evde ihtiyaç duyulabilecek odun, sebze vs. taşımacılığında aktif rol almışlar, artan refah seviyesi ile beraber bu sefer devreye, daha uzun yolculuklara dayanıklı ve daha hızlı bir hayvan olan atlar girmiştir.

Buraya kadar bahsi geçen bu hayvanların, özellikle geceleri güvende geçirebilmeleri ve iklim koşullarından çok fazla etkilenmemeleri için bir barınağa ihtiyaçları vardır. Bu amaçla yaratılmış olan kümesler ve ahırlar, Türk ev bahçelerinde bulunan diğer donatı elemanlarındandır.

Türk bahçelerinde yer alan her hayvan sadece ekonomik getirileri ile karşımıza çıkan canlılar değildir, sadece güzellikleri için bahçeye yerleştirilmiş canlılar da bulunmaktadır. Kuşkusuz bunların en bariz örneği içinde, kafesler içinde oturma mekânları yakınlarına yerleştirilen kanarya ve bülbüller bulunur. Divan edebiyatında sahip oldukları özel konuma ek olarak, zarif ve hareketli bedenleri ile oradan oraya zıplayan bu küçük kuşlar, muhteşem ötme yetenekleri ile, insanların sürekli buldukları bahçe mekânlarında tam bir işitsel ziyafet yaratırlar. Bu kuşların içine konuldukları kafesler de başlı başına bir sanat eseri olabilecek zerafette tasarlanmışlardır.

Büyük bahçelerde, sadece estetik değerleri nedeni ile erkek tavuskuşlarının serbest olarak kullanıldığı da dikkate değer bir özelliktir.

Güvercinler Türk kültüründe oldukça sevilen kuşlar olmuşlardır. Güvercinler genelde cami ve meydan gibi kamu alanlarının vazgeçilmez birer elemanı olsalar da, bazı özel güvercin tiplerinin evlerde de yetiştirildiği bilinmektedir. Bunlar arasında paçalı ve küçük gagalı türler özel bir yer tutmuş, hasbahçelerde olduğu kadar küçük ev bahçelerinde de popülerliklerini korumuşlardır.

Şekil 5.4. Orjinal Türk güvercinlerinden 'Hünkari' (www.guvercinlerbirligi.com)

Kumrular küçük ev bahçelerinin aranan üyelerindedir. Bu hayvanların birbirine sadık çiftler olarak yaşamaları, pek çok duygusal yüklemeyi de beraberinde getirmiş, bu canlıları bahçeye bağlayabilmek adına yem yiyecekleri tablalar ve tüneler oluşturulmuştur.

Şekil 5.5. Bahçelerden bir çift kumru (Özgün)

Türklerin, belki de Orta Asya'nın çorak topraklarını geçerken onlara eşlik edebilen nadir canlı türlerinden oldukları için kuşlara duydukları sempati, bahçede bulunan bazı donatı elemanlarının modifiye edilmesi ile sonuçlanmış, selsebillerden kuş evlerine kadar yeni tasarımsal ürünler ortaya çıkmıştır.

Ev duvarlarıyla bütünleşmiş veya bahçede ayaklar üzerinde olduğu kadar, ağaç dalları arasına da yerleştirilmiş olan 'kuşevleri', küçük ölçekte muhteşem bir güzelliği barındırırlar. Üç boyutlu sanatlar ile doğa korumanın harika bir kombinasyonu olan bu peyzaj donatı elemanlarının bahçeye kattığı estetik ve ekolojik destek vazgeçilmezdir.

Şekil 5.6. Serçelerin kullandığı bir kuşevi (www.sihirlitur.com)

Kuşevlerinin çok daha büyük boyutlarda yapıları olarak tasarlananları, ‘kuşluk’ olarak anılmakta ve hasbahçelerin fonksiyonel bir ögesi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu öğeler, güvercinlerin kalabalık gruplar halinde barınabildiği yuvalar olmakla beraber, en önemli özelliklerini, güvercin dışkısını bahçenin çeşitli yerlerine taşıyacak su kanalları ile kombine edilmiş olmalarına borçludurlar. Böylece Türk bahçelerinde görülen ‘fayda’ esaslı ustaca devreye sokulmuş, bitkileri sulama ve gübreleme aynı anda devreden çıkarılmıştır.

18. yüzyılda batı Avrupa’nın gösteriş meraklısı tutumu, varlıklı ailelerin İstanbul bahçelerinde ve imparatorluk hasbahçelerinde kendini göstermeye başladığında, dev kafesler içine yerleştirilen egzotik kuşlar, yeni birer donatı elemanı olarak yerlerini almaya başlamışlardır.

İmparatorluk bahçelerinde veya soylulara ait diğer geniş bahçelere hem estetik nedenlerle, hem de avlanma amaçlarıyla geyikler salınmıştır. Ceylanlar, tıpkı bülbüller gibi Divan edebiyatının bir parçası olarak karşımıza çıktıklarından dolayı Türk kültüründe ayrı bir yere sahiptirler.

Kaplumbağalar, peyzaj içinde doğal faunanın bir parçası olarak belirmişlerdir. Bu hayvanlar bahçelerde, insanlara direkt yarar sağlayan herhangi bir özellikleri ile ön plana çıkmasalarda, Osmanlı saraylarında örneklerinin görüldüğü gibi, akşamları üzerlerine yerleştirilen mumlar sayesinde aktif bir işlevi olan canlılara dönüştürülmüşlerdir. Bu şekilde Türk ev bahçelerinin işlevselliğe her yönüyle verdiği önem, yeniden kendini göstermiş olur.

Şekil 5.7. Bahçede bir kaplumbağa (Özgün)

5.1.2. ‘Türk Bahçeleri’ Kavramının Uluslararası Literatürde Sınıflandırılması

Şu ana kadar yapılmış olan literatür çalışmalarında ‘Türk, Osmanlı, Selçuklu ev bahçeleri’nin, ‘İslam bahçeleri’ adı altında sınıflandırılmasında yatan sebepleri irdelemek, bilimsel çalışmaların sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi açısından bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk bahçelerinin tarihi konusunda araştırma yapmak isteyenlerin kullanması gereken belli başlı anahtar kelimeler vardır. Bu kelimeler, kapsamlı bir araştırma sunabilmek adına ‘Türk’ kelimesinin yanı sıra, ‘Selçuk’ ve ‘Osmanlı’ gibi Türk tarihini de içeren, spesifik şemsiye terimleri bünyesinde bulundurmamak zorundadırlar. Bunun yanı sıra, çok daha geniş, çatı kelimelere ihtiyaç duyulması ile birlikte, ‘bahçe tarihi’, ‘peyzaj mimarlığı tarihi’ gibi kavramlar da kullanılarak araştırma yapmak mümkün kılınmıştır. Ancak konu ile ilgili literatür taramasına girildiğinde görülür ki, daha önce hazırlanmış olan tüm çalışmalara ulaşabilmek için sözkonusu bu kelimelerin kullanımı tamamiyle yeterli olmamaktadır. Bunun başlıca nedeni, özellikle yabancı kaynaklarda, ‘Türk Sanatı’ ile bağlantılı pek çok çalışmanın ‘İslam’ anahtar kelimesi ile ilişkilendirilerek genel olarak bu çatı altında toplanmış olmasına bağlanabilir. ‘Türk bahçeleri’ konusunu ‘İslam’ başlığı altında toplayan araştırmacıların pek çoğunun çalışmalarını, bugün popülasyonlarının ağırlıklı olarak hıristiyan olduğu ülkelerde yürütmüş olmaları dikkati çeken bir özelliktir. Ancak ‘Türk Bahçeleri’ konusunun, ‘İslam’ anahtar kelimesi altında sınıflandırılmasının sadece hıristiyanlar tarafından değil

bazı Türk (ve muhtemelen müslüman) akademisyenler tarafından da kullanılmış bir yöntem olduğunu belirtmekte yarar vardır.

‘İslam’ adı altında yapılan bu tür sınıflandırmaların çok belirgin bazı sakıncaları bulunmaktadır. Herşeyden önce, Türk toplumunun yapısını ve onun parçaları ile ilgili her bir konuyu, içinde yaşayan insanların çoğunluğunun inandığı dine göre sınıflandırmak, Türkiye’nin laiklik ilkesine olan bağlılığı da göz önüne alındığında sosyal yapı ile bağdaşmayan, ulusun düşünüş tarzına pek de uymayan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak, ‘peyzaj mimarlığı tarihi’ ile ‘İslam’ arasında direk bir ilinti bulunduğunu iddia etmek yanlış olacaktır.

Bu tür bir sınıflandırmanın nedenleri arkasında, ilgili pek çok kaynağın altında imzaları bulunan hıristiyan toplum üyelerinin konuya bakış açıları çok önemli bir yer teşkil eder.

Bugün İslam dünyasının yeryüzünde kapladığı alan, Türkiye Cumhuriyeti şekillenmeden önce yeryüzünde kapladığı alandan hemen hiç farklı değildir. Burada sözkonusu olan coğrafik bölge, Fas’tan başlamak üzere bütün Kuzey Afrika’yı geçer, Türkiye ve Orta Doğu’yu da kapsayarak tüm Orta ve Güney Asya boyunca ilerler, pek çok okyanus adasını da içine alarak Çin’de son bulur. Bahsedilen alanın içine farklı ölçekte, farklı iklimlere, coğrafyalara ve kültürlere ait onlarca ülke, ulus ve ırk girmektedir. ‘İslam bahçeleri’ ana başlığı ile, göz ardı edilmesi imkansız bütün bu farklılıklar tamamen görmezden gelinmekte, sadece ‘din’ faktörüne odaklanılarak bütün bu kültürler aynı kefeye konmaktadır. Bu tür bir bakış açısı, bilim dünyasının çalışma prensipleri ile çelişen bir

tutumu ortaya koyduğundan, akademik araştırmalarda temel alınması etik bir davranış olarak sayılmayacaktır.

Diđer bir neden ise egemen hıristiyan toplumların, ‘biz’ ve ‘siz’ yaratmaya olan dűřkűnlüklerinde aranabilir. Ortak ۆzelliklere odaklanmak yerine farklılıkları vurgulamak, bu yolda izlenen stratejilerden biri olarak çıkar karřımıza. Tűrk kűltűrű ile batı Avrupa kűltűrű arasında var olan yűzlerce benzerlik yerine, nadir farklılıklardan biri olan ‘din’ kriterine odaklanmak, ‘siz’ ve ‘biz’ politikasının çok geçerli araçlarından biri olarak belirlemektedir. Akademik bir ortamda izlenmesi gereken yűntem ise, tamamen objektif bir tutumla, farklılıklara olduđu kadar benzerliklere de ıřık tutmaktan geçer.

Öte yandan bu tűr sınıflandırmaların bilinçli bir siyasal tutumdan bađımsız olarak, tamamen cehaletten veya tembellikten kaynaklanmış olduğunu da iddia etmek pek yanlıř olmaz. Sonuçta, daha ۆnce bahsedilen tűm İslam dűnyasını aynı çatı altında sınıflandırıp iřin içinden çıkmak, her bir ulusu veya kűltűrű tek tek ele almaktan çok daha yűzeyssel, dolayısı ile çok daha kolay bir iř olacaktır. Burada dikkat çekici diđer bir nokta batı Avrupa’yı oluřturduđu dűřűnűlen ulusların kűltűrlerinin ise tek tek ele alınmış olduđudur. Birbirine çok yakın komřular olupta çok belirgin ekonomik, klimatik veya kűltűrel farklılıklar tařımayan İngiliz, Fransız, İspanyol veya İtalyan bahçelerinin bireysel olarak incelenmesinde hiç bir sakınca gűrűlmemiř, bařka bir deyiřle bűtűn bu bahçe tarzları, ‘hıristiyan bahçeleri’ adı altında incelenmemiřtir. Bu durum bize Fas, Tűrk, Yemen, ۆzbek, Endonezya vs. bahçelerini, İslam bahçeleri adı altında toplamanın ne kadar ironik bir yűntem olduđunu açıkça gűstermektedir.

Bu konuda dikkat çekici diğerk bir nokta ‘Doğu (Orient) – Batı (Occident)’ kavramıdır. Yüzyıllar önce batı Avrupa tarafından yaratılan bu kavram, Batı’nın Yunanistan’da başladığını ve Amerika’ya (Yeni Dünya) kadar uzandığını iddia ederken, onlara göre ‘Doğu’, Türkiye’dir ve Çin’e kadar olan alanı kaplamaktadır. Bu bağlamda ‘tarih’ Batı’da başlar, medeniyetin beşiğı de ‘Batı’ dır. Bu durum, Antik Yunan dünyasına duyulan yüzeysel hayranlıkla ilgilidir. Antik Dünya, günümüzde var olan Hıristiyanlık ve İslam gibi ana dinler öncesi bir dünyadır; dolayısı ile ne hıristiyandır, ne müslüman. Ancak sonradan bu topraklarda yaşayacak olan insanların Hıristiyanlık’ı seçmeleri, çoğunluğu hıristiyan olan batı Avrupa dünyasının onları kendileri ile özleştirebilmeleri için iyi bir bahane olmuş, böylece kendi kökenleri konusunda doğan soru işaretlerine de kolay bir cevap oluşturulmuştur.

Anadolu ve Ortadoğu topraklarında olduğu kadar Orta Asya topraklarında da kronolojik olarak Antik Yunan’dan daha önce ortaya çıkmış olan ‘medeniyetler’ kolayca göz ardı edilir, bilinmek ve duyulmak istenmez. Bu bağlamda ‘Zeus’un Antik Yunan’da ana tanrı haline dönüşmesinden çok önce, Hititlerde Taş Tanrısı olması, Batı dünyasının bilmek istediğı bilgi çeşitlerinden biri olarak karşımıza çıkmamaktadır...

Türk peyzaj tasarımı tarihinin gerçek kimliğı konusunda araştırmalar arttıkça ve Türk ev bahçelerinin özgün nitelikleri her geçen gün daha açık bir şekilde ortaya konuldukça Türk kültürünün, dünya peyzaj mimarlığı literatüründe hak ettiğı yeri geri alacağına dikkat çekmek, bu konuda atılmış büyük bir adım olacaktır.

5.2. Sonuç

Selçuklu Devletinin kurulması ile başlayan ve Osmanlı'nın son dönemlerine kadar uzanan farklı zaman dilimlerine ait kayıtlar, yerli ve yabancı çalışmacılar tarafından incelenmiş, ortaya bütün araştırmacıların hem fikir olduğu şu sonuçlar çıkmıştır:

- Türklere, Selçuklu Devletinin kurulması ile birlikte, doğal peyzajın optimum kullanımına yönelik bir bahçe kültürü ortaya çıkmıştır.
- Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulup genişlemesi ile Türk ev bahçesi kültürü, yerleşik hayatın vazgeçilmez bir estetik ve işlevsel parçası olarak kendini göstermeye başlamıştır.
- Batı Anadolu'da Yükselme Devri ile birlikte 18.yüzyıla kadar kimliğini korumuş ve etkilerini Avrupa'da da göstermiş natüralist, fonksiyonel bir bahçe tarzı, günlük yaşamın önemli bir parçası olarak yerini almıştır.
- Kendine has karakteristikleri olan Türk bahçe kültürü, 18. yüzyıl batılaşma süreci ile beraber deformasyona uğramaya başlamış ve sonrasında ise tamamen yok olmuştur.

Yüzyıllar boyunca Anadolu topraklarında, bu toprakların kültürel çeşitliliği ile zenginleşen ev bahçesi kültürünü yaratan Türkler, iletişime girdikleri diğer toplumlardan gözlemleyip öğrendiklerini bir süzgeçten geçirmiş, bu senteze kendi özgün karakteristiklerini de katarak hem işlevsel, hem de estetik bir tarz yaratmasını iyi bilmişlerdir.

Bu bağlamda, Orta Asya'dan getirdikleri birikimi Anadolu'ya taşıırken, binlerce kilometrelik göç sırasında Hindistan ve göç sonunda Pers kültürleri ile etkileşime giren Türkler, Küçük Asya'yı ele geçirmeleri ile devraldıkları topraklarda Akdeniz iklimi tarafından şekillendirilmiş Bizans kültürü ile karşılaşmışlar; o güne kadar yoğun bir analiz-sentez ilişkisi ile biçimlendirdikleri doğal peyzajı, güçlü gözlem yetenekleri ve pratik düşünce tarzları ile de birleştirerek kendi özgün ev bahçesi kültürlerini yaratmışlardır.

Günümüzde, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, batı bölgelerimize ait bahçeler hakkında tarihsel anlamda daha fazla bilgiye sahip olmamıza rağmen ülkenin iç, kuzey ve doğu kesimleri, var olan karakteristiklerin ortaya çıkarılması açısından karanlıkta kalmışlardır. Sözkonusu bu bölgelerde de ilgili araştırmaların biran önce gerçekleştirilmesi ve ortaya daha yöresel bir bahçe tarzının çıkarılması gerekmektedir.

Bugün Türk toplumunda, 18. yüzyıl öncesine kadar sapasağlam var olan Türk bahçe kültürün izlerini görememek ciddi bir gerilemedir. Türk üniversitelerindeki peyzaj mimarlığı bölümleri başta olmak üzere, meslek odalarının da işbirliği ile, Türk bahçe kültürünü daha derinlemesine ortaya çıkarmak ve ülke çapında gerçekleştirilecek gerek özel, gerekse tüzel yeni tasarımlarda sözkonusu karakteristikleri bünyesinde bulunduran özgün peyzaj tasarımları ortaya çıkarmak, bir meslek politikası haline getirilmelidir.

KAYNAKLAR DİZİNİ

- Abbasoğlu, H.** 1996, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşmenin Öyküsü, M. Soysal (Der.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 57s.
- Acar, E.,** 1996, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşmenin Öyküsü, M. Soysal (Der.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 57s.
- Akdoğan, G.,** 1995, Dünden bugüne bahçe kültürümüz, Bahçe Kültürü, Sanat Dünyamız, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 7 – 14.
- Anonim,** 1997, Beautiful Gardens, Man's Longing for Paradise, www.newspot.byegm.gov.tr/arsiv/1997/3/N8.htm, 12.10.2006
- Araz, N.,** 1991, Eski evlerimiz eski insanlar, Kültür ve Sanat Dergisi, 23-57.
- Arseven, C.E.,** 1937, Şehircilik, Devlet Basımevi, İstanbul, 328s.
- Arslan, M.,** 1991, Türklerde çiçek sevgisi, Bahçe ve Sera Uluslararası Meyvecilik Sebzeçilik ve Çiçekçilik Dergisi, (2): 33 - 39
- Atasoy, N.,** 2002, Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek, Mas Matbaacılık, İstanbul, 367s.
- Atasoy, N.,** 2004, Osmanlı'da bahçe köşkleri, Bahçe ve Sanat, P Dünya Sanatı Dergisi, 33: 96 – 111.

KAYNAKLAR DİZİNİ (devamı)

- Ayvazoğlu, B.**, 1995, Nerde o eski bahçeler, o eski İstanbul, Bahçe Kültürü, Sanat Dünyamız, Yapı Kredi Yayınları, 85 -101.
- Batur, Y.**, 2006, Türk bahçe kültürü, ah o eski İstanbul bahçeleri, Evbahçe, 3: 60.
- Bektaş, C.**, 2003, Su İnsan, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 158s.
- Carswell, J.**, 2003, The Ottoman pleasure garden, Cornucopia Turkey for Connoisseurs, (5) 29: 40 – 49.
- Cansever, T.**, 1995, İstanbul'da bahçe kültürü, Bahçe Kültürü, Sanat Dünyamız, Yapı Kredi Yayınları, 21- 23.
- Cerasi, M.**, 1985, Open Space, Water and Trees in Ottoman Urban Culture in the XVIIIth - XIXth Centuries, Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre, 2: 36-50.
- Cerasi, M.**, 1986, Frenk, Hind ve Sind: Real or Imaginary in the Aesthetics of Ottoman Open Spaces, Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre, 2: 16-23.
- Çelik, Z.**, 1986, The Remaking of İstanbul, Portrait of an Ottoman City in the 19. Century, University of Washington Press, Seattle, 183p.

KAYNAKLAR DİZİNİ (devamı)

- Çiğdemoğlu, S.**, 1985, İngiliz yazar Miss Pardoe'ya göre Boğaziçi'nde Türk evleri, Milli Kültür Dergisi, (49): 27-28.
- Drake, L.J.**, 1999, Seven gardens for seven heavens, Cornucopia Turkey for Connoisseurs, (3)18: 70 - 81
- Drake, L.J.**, 2006, Turkey, The Oxford Companion to Garden, P. Taylor (Ed.), Oxford University Press, Oxford.
- Eldem, S.H.**, 1973, Türk Bahçeleri, Kültür Bakanlığı Türk Sanat Eserleri, İstanbul, 376s.
- Elliott, B.**, 2001, An Illustrated History of the Garden Flower, Flora, The Royal Horticultural Society, London, 335p.
- Erdoğan, E.**, 1997, Tarih içinde Türk bahçesi, Çevre ve İnsan, T.C. Çevre Bakanlık Organı, (37): 1 – 6
- Erdoğan, M.**, 1958, Osmanlı devrinde İstanbul bahçeleri, Vakıflar Dergisi, (4): 149-182.
- Evyapan, G. A.**, 1972, Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 162s.
- Evyapan, G.A.**, 1986, The intrinsic values of the traditional Anatolian Turkish garden, Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre 2, 10-15.

KAYNAKLAR DİZİNİ (devamı)

- Gültekin, E.**, 1998, Bahçe ve Peyzaj Sanatı Tarihi, Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Genel Yayın No.202, Adana, 160s.
- Jellicoe G., ve Jellicoe S.**, 1995, The Landscape of Man, Shaping the Environment from Prehistory to the Present Day, Thames & Hudson, 408p.
- Leisten, T.**, 1995, Yakın Doğu'da bahçe, (Çev. M. Tüzel), Bahçe Kültürü, Sanat Dünyamız, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 51 – 55.
- Necipoglu, G.**, 1997, The suburban landscape of sixteenth-century Istanbul as a mirror of classical Ottoman garden culture, In Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design, Attilio Petruccioli (ed). Leiden, New York: E.J. Brill., 32 – 70.
- Okçu, E.**, 1980, Çevre düzenlemesi ve mimari üzerine düşünceler, Milli Kültür Dergisi, 2(3): 67-70.
- Öner, S. ve Yücel, İ.**, 1995, Dolmabahçe Sarayı, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını No.14, İstanbul, 141s.
- Özferendeci, O.**, 1999, Eski zaman bahçeleri, Hürriyet, 1 – 6
- Özsezgin, K.**, 1995, Resim bahçelerinde mevsimler, Bahçe Kültürü, Sanat Dünyamız, Yapı Kredi Yayınları,137 – 144.

KAYNAKLAR DİZİNİ (devamı)

- Öztan, Y.**, 1990, Bahçe sergileri, Bahçe ve Sera Uluslararası Meyvecilik Sebzeçilik ve Çiçekçilik Dergisi, (12): 26 – 31.
- Öztan, Y.**, 1995, Türk bahçesinin özellikleri, Maison Française Dergisi, 1-2.
- Öztan, Y.**, 2004, Yaşadığımız Çevre ve Peyzaj Mimarlığı, Tisamat Basım Sanayii, Ankara, 304s.
- Pavord, A.**, 1999, The Tulip, Bloomsbury Publishing, London, 295 p.
- Redford, S.**, 1997, The tamed hills of Alanya, Cornucopia Turkey for Connoisseurs, 3(13): 48 – 55.
- Rix, M.**, 1997, Turkish garden issue, Cornucopia Turkey for Connoisseurs, 3(13): 44 – 47.
- Tanyeli, U.**, 1996, Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşmenin Öyküsü, M. Soysal (Der.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 57s.
- Tazegül, E.**, 1988, Dictionary of Agricultural Sciences, Botany, Reform Press, İzmir, 818s.
- Voris, K.M.**, 2002, Classical Era Ottoman Gardens, MA Thesis, Bilkent University, 157s.
- Wheatcroft, A.**, 1993, The Ottomans Dissolving Images, Penguin Books, London, 316p.

KAYNAKLAR DİZİNİ (devamı)

www.archnet.org; Islamic Architecture Community

www.mobot.org; Missouri Botanical Garden (Missouri Botanik Bahçesi)

www.tdk.gov.tr; Türk Dil Kurumu

www.wikipedia.org; Vikipedi Özgür Ansiklopedi

Yaltırık, F., Efe, A. ve Uzun, A., 1997, Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İsfalt Yayını, İstanbul, 247s.

Yücel, E., 2000, İslam Öncesi Türk Sanatı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,156s.

EKLER

EK 1 Türk Ev Bahçelerinde Görülebilecek Bazı Çiçekli Bitkiler

Acı çiğdem (*Colchium sp.*), (Anonim)

Akyıldız (*Ornithogalum sp.*), (Anonim)

Gölsoğan (*Leucojum sp.*), (Anonim)

Gül (*Rosa sp.*), (Özgün)

Itır (*Pelargonium citrosum*), (Anonim)

Kar yıldızı (*Chinodoxa sp.*), (Anonim)

Kardelen (*Galanthus sp.*), (Özgün)

Köpekdişi (*Erythronium sp.*), (Anonim)

Kudüs haçı (*Lychnis chalcedonica/Silene chalcedonica*), (Anonim)

Küpe (*Fuchsia sp.*), (Özgün)

Lale (*Tulipa sp.*), (Özgün)

Mor susam (*Nigella sativa*), (Özgün)

Obrizya (*Aubrieta deltoidea*), (Anonim)

Safran (*Crocus sp.*), (Özgün)

Sıklamen (*Cyclamen sp.*), (Özgün)

Sümbül (*Hyacinthus sp.*), (Özgün)

Süsen (*Iris sp.*), (Özgün)

Şakayık (*Peonia sp.*), (Özgün)

Ek 2. Chiang Mai Türk Bahçesi ve Sergi Alanı Bitkisel Tasarım Projesi

Ek 3. Ingolstadt Türk Bahçesi Avan Projesi

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Ad – Soyad: Meltem Wallace

Doğum Tarihi ve Yeri: 16.nisan.1976, İzmir

Milliyeti: Türkiye Cumhuriyeti

EĞİTİM

- Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Eğitimi, 2005 – devam
- London Open College Network, Londra/İngiltere, Tercümanlık Sertifikası, 2003
- British Trust for Conservation Volunteers Institute, Londra/İngiltere, CENTRA Çevre Koruma Mesleki Diploması, 2002
- Croydon Continuing Education and Training Service, Londra/İngiltere, Britanya İş Ortamına Uyum Sertifikası, 2001
- Ege Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Lisans Eğitimi, İzmir/Türkiye, 1999

İŞ TECRÜBESİ

• İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Araştırma Görevlisi, 10/2006 – devam

• Haringey Council, Risley Avenue Primary School, Londra/İngiltere, Eğitim Danışmanı, 12/2002 – 08/2005

• Homebase Ltd., Londra/İngiltere, Bahçe Merkezi Yöneticisi/Hortikültürist, 05/2002 – 10/2002

• Springtime Nurseries Enfield Ltd., Crews Hill Gardening Club, Londra/İngiltere, Bahçe Merkezi Asistanı/Hortikültürist, 04/2002 – 05/2002

• British Trust for Conservation Volunteers Institute, Londra/İngiltere, Doğa Koruma Görevlisi, 01/2002 – 08/2002